

הביזה הגדולה

כרך ב' - מסע מצרים

רוברט קאסאנובאס

רומן היסטורי

תקציר

הביזה הגדולה, כרך ב' – מסע מצרים (1798–1801)

כרך שני בסדרה היסטורית בת ארבעה כרכים, המוקדשת לביזות הנפוליאוניות. הרומן הזה מספר על הביזה המרהיבה מכולן: המסע למצרים.

ב-19 במאי 1798 מפליגות מטולון שלוש מאות אניות. על סיפון: צבא של ארבעים אלף חיילים ומאה שישים ושבעה חוקרים. יעדן סודי. משימתן, לעומת זאת, סודית רק בעיני הציבור.

ברתולה מכנה את המפעל, ברשימותיו הפרטיות, "פעולת רכישה". בונפרטה, מצדו, קורא לו "משלחת מדעית". אלה שני שמות לאותה מציאות, שהרומן עוקב אחריה צעד אחר צעד, מכיבוש מלטה ועד גדות הנילוס, ועד בתי המלאכה בפריז שבהם ייוולד "תיאור מצרים".

דרך מחברותיו של דגון, התיאודוליטים של ז'ומאר, צנצנות הדגימות של ז'ורפואה סן-הילר ושתיקותיו של ברתולה, נחשפת המכניקה הפנימית של הביזה הנאורה: יופיו של המעשה המלומד ואלימות הביזה שהוא מסתיר. ובשוליים, חסן אבן יוסף – מתורגמן, עד, זיכרון – רושם את מה שאנשי המדע אינם כותבים.

בסוף המסע נותרת שאלה ללא מענה: מה ההבדל בין לקחת דבר לבין לקחת את דמותו? אבן רוטה נמצאת בלונדון. ההדפסים נמצאים בפריז. ומצרים, מצידה, נשארת על גדות נהרה.

על המחבר

רוברט קאסאנובאס, שפרסם כבר את "החדר הגנוב", "הצוואה הייתה מזויפת" ו"ביזה", הוא פרופסור אגרגה בדימוס וחבר באגודת אנשי הספרות הצרפתית. משפטן שהיסטוריית אוספי האמנות מלהיבה אותו, הקדיש שנים ארוכות לחקר ההשתלטות של מדינות על יצירות אמנות. כנשיא הארגון הלא-ממשלתי "אינטרנשיונל רסטיטיושנס", הפיק עבודות אקדמיות רבות בנושא.

הביזה הגדולה**רומן היסטורי בארבעה כרכים**

רוברט קסנובס

casanovas@hotmail.com

הפקדה חוקית אפריל 2026 – ספר אלקטרוני ומהדורת נייר

© 2026 קסנובס. כל הזכויות שמורות

978-2-488999-76-2 ISBN

www.international-restitutions.org

כריכה: העתק בגודל מלא של אבן רוזטה, המשולב בתיאטרון אופטי, במוזיאון שמפוליון בוויף

(איזור, צרפת)

17 ביולי 2022 – ז'וליאן פיטאר

הגרסה הצרפתית

כרך ב'

1798-1801 – מסע מצרים**3' מהדורה מעובדת ומתוקנת**

מאת אותו מחבר:

החדר הגנוב (רומן היסטורי)

הצוואה הייתה מזויפת (רומן היסטורי)

ביזה (רומן היסטורי)

הביזה הגדולה – כרך א' – לידתה של השיטה (רומן היסטורי)

הערה מקדימה

רומן זה הוא בדיון היסטורי המבוסס על מחקר אמיתי.
 כל היצירות המוזכרות בו אכן נלקחו במהלך
 הכיבושים הצרפתיים בין 1794 ל-1813.
 רוב הדמויות התקיימו באמת.
 מהלך האירועים משחזר עובדות אמיתיות
 ומאומתות.
 לצורכי העלילה, ייתכן שדמויות, סצנות
 ושיחות הומצאו.
 הנוסח המקורי של הרומן, שנכתב בצרפתית, תורגם
 לכמה שפות זרות. הגרסאות המתורגמות עלולות
 לכלול שגיאות לשוניות, הבנות מוטעות
 או אי-דיוקים.

תוכן העניינים

כרך ב'

פרק א': המזרח בנשק

פרק ב': העלייה במעלה הנילוס

פרק ג': תור החוקרים

פרק ד': התבוסה והשיבה

הביזה הגדולה

רומן היסטורי בארבעה כרכים

כרך ב' - מסע מצרים (1798-1801)

פרק א': המזרח בנשק

I - מטולון למלטה

בבוקר ה-19 במאי 1798 הרים קלוד-לואי ברתולה מרציף טולון קטע חבל מזופת והקריב אותו אל אפו. סביבו התכוננו להפלגה יותר משלוש מאות ספינות, בהמולה של שרשראות ופקודות.

החבל הדיף ריח זפת אורנים סקנדינבי, מלח הים התיכון ועוד משהו שלא זיהה מיד. שרף צמחי, אולי מסטיק מחיוס. הוא החזיר אותו לכיסו כדי לנתח אותו על הסיפון. הרציף רטט תחתיו. הריח הזה הזכיר לו את כל פאזה.

ב-1796 שלח אותו בונפרטה לאיטליה יחד עם גספאר מונז'. המשימה: לזהות באוספי הנסיכים האיטלקיים את מה שראוי להגיע ללובר. הם סרקו את הארמונות של מילאנו, בולוניה ורומא, ורשמו כותרות ומידות. הציורים נסעו אחר כך בארגזים, כל אחד במסגרתו, עטופים בשמיכות. חלקם הגיעו פגומים. אחרים לא.

הוא לא מצא בכך קושי. זה היה מדע שימושי: לזהות את ערכו של חפץ, לאבטח אותו, להעבירו. אותו היגיון כמו כאן, עם חפצים אחרים. הוא ידע זאת מההתחלה. המסע הזה יניב אותו דבר כמו באיטליה, בקנה מידה גדול יותר. את מה שבונפרטה כינה משלחת מדעית, ברתולה כינה בהערותיו הפרטיות מבצע רכישה. המילה הייתה מדויקת יותר.

ההבדל היה מצרים. באיטליה היו אספנים, שווקים, מחירים. במצרים היו קברים חתומים זה שלושת אלפים שנה.

על סיפון האוריינט, ספינת הדגל בת מאה ועשרים התותחים, התבונן בונפרטה בצי המתחיל לנוע. את יעדו לא ידעו האנשים.

מונז' שרבט משוואות על כריכת פנקסו בעוד הספינות מתמרנות. הוא לא הביט ברציף. מונז' מעולם לא הביט במה שאי אפשר לחשב.

למטה, בסיפון הביניים C, מתח אדם-פרנסואה ז'ומאר חוט בין שני גלגלות כדי למדוד את אורכו של מסדרון. כבוגר טרי של הפוליטכניק, שסיים את לימודיו שמונה חודשים קודם לכן, יצא מצרפת בפעם הראשונה. החוט הראה שלושה מטרים ושישים ושניים סנטימטרים. משידע את הערך, הכפיל אותו בראשו במספר המסדרונות שספר, והסיק את אורך הספינה בקירוב של שני מטרים.

ז'אן-בפטיסט פורייה, מתמטיקאי בן שלושים, פרופסור בבית הספר הפוליטכני, התמקם בתא בסיפון העליון עם ערימה של חיבורים על משוואות אלגבריות שלא יפתח במהלך ההפלגה. מה שהכריע אותו לעלות על הספינה לא היה מדע השטח, שלא היה לו בו שום ניסיון, אלא האפשרות למדוד ציוויליזציה שלמה.

דומיניק-ויוונט דנון התבונן זמן רב באופק הריק.

בתאו הצר סידר את הציוד בפעם השלישית מאז העלייה לספינה. תחילה פנקסי הסקיצות, ממוינים לפי גודל. הפחמים בנרתיק העור. העטים, הדיו השחור והדיו החום, המכחולים בגדלים שונים בגליל בד. את הסדר הזה הכיר בעל פה, כל כלי במקומו וכל מקום לפי תפקידו, כפי שדקדקן מכיר את שפתו. לא כדי לדבר בה, אלא כדי לא לאבד אותה לעולם. הסידור מחדש יצר בו תחושה של שליטה במשהו. למצרים עדיין לא הייתה צורה במוחו. לצידו דווקא הייתה. הוא חשב: אם כל השאר ישתבש, לפחות כללי יהיו מסודרים. זו הייתה כנראה ההגדרה של עבודה רצינית. להתחיל במה שאפשר לשלוט בו.

בונפרטה גייס אותו במכתב בן עשר שורות: אתה תצייר את המונומנטים. זה הספיק לו. הוא הסכים בלי לשאול לאן, מתי ובאילו תנאים.

הצי נזקק לכמה שעות כדי לצאת מהמעגן. מן החוף בכו נשים, וילדים נופפו במטפחות. דנון ראה את החוף מתרחק.

— אתה מפחד? שאל אותו ז'ומאר.

— לא. אני להוט. זה שונה.

בעוד הספינות פונות אל הים הפתוח צייר בפרופיל את פניו של בונפרטה, מוארות באור הבוקר. הסקיצה הזאת תופיע שנים אחר כך במהדורה הראשונה של המסע שלו.

יותר מחודש של הפלגה הפריד בין טולון למצרים, עם עצירה במלטה. הצי חצה את הים התיכון בשמירה על שתיקת הפלגה יחסית, והתחמק מנלסון בזכות המזל לא פחות מאשר בזכות המשמעת. התחנה הראשונה לא הייתה אלכסנדריה.

בימים הראשונים היה הים רגוע. החוקרים פשטו על הסיפונים, הוציאו את מכשיריהם, מדדו ורשמו את כיוון הרוחות. ז'ומאר חישב את מהירות הצי בספירת הקשרים. חוקרי הטבע דגו דגימות ברשת. פנקסיו של דנון התמלאו בסקיצות. מפרשים נפוחים, גופי ספינות כהים, האור המשתנה על המים. הוא לא ידע לצייר את הים טוב כמו את המונומנטים, אך ניסה. כולם ניסו.

בונפרטה, מצדו, העביר את ימיו בקריאה. הוא העלה על הספינה ספריית שדה שנבחרה בקפידה. מסעותיו של אלכסנדר, הערותיו של קיסר, ההיסטוריה של פוליביוס, תיאורי מטיילים ערבים במצרים. הוא קרא במהירות, קיפל פינות של דפים, והעיר בשוליים בכתב דחוס. מונז' תפס אותו בוקר אחד קורא שוב את תיאור מסעו של וולני בסוריה ובמצרים, שפורסם אחד-עשר שנה קודם לכן.

— וולני פסימי, אמר בונפרטה בלי להרים את עיניו. הוא ראה רק את הדעיכה. אנחנו נראה את המקורות.

בונפרטה סגר את הספר והניח אותו על ברכיו. מונז' זיהה דבר אופייני: בונפרטה לא קרא כדי שיחלקו עליו. הוא קרא כדי למצוא תקדימים למה שכבר רצה לעשות.

ספריית האוריינט הייתה מוסד בפני עצמו. בונפרטה הכין אותה כאקדמיה צפה קטנה. מפגשי קריאה בקול רם בערב, דיונים על הספרים שהובאו, ויכוחים על ההיסטוריה העתיקה של מצרים. הערבים האלה כינסו סביב שולחן התא הגדול את החוקרים הבכירים ואת הקצינים שהתעניינו בספרות. קראו הרודוטוס, דנו בתוקידידס, התווכחו על הסיבות לנפילת רומא. בונפרטה ישב בראש והתערב לעתים קרובות, והפגין בקיאות היסטורית אמיתית שהרשימה את הפרופסורים של המכון.

– השאלה שמעניינת אותי אינה מדוע ציוויליזציות גוועות, אלא מדוע הן מחזיקות מעמד. מצרים החזיקה שלושת אלפים שנה. מה הופך מדינה ליציבה כל כך במשך שלושת אלפים שנה?

פורייה העלה השערה על סדירות שיטפונות הנילוס ועל יכולת החיזוי של היבולים. הוא אהב דוגמאות היסטוריות משום שהן העניקו לרעיונות מופשטים את משקלה של התמשכות. אלפי שנים של שיטפונות סדירים: זו הייתה הוכחה שהמתמטיקה לבדה אינה מסוגלת לספק. מה שעניין אותו במצרים עוד לפני שהגיע אליה היה בדיוק זה: ציוויליזציה שפתרה בעיות מורכבות – השקיה, אדריכלות, אסטרונומיה – בלי האלגברה שלימד את תלמידיו. הפתרון קדם לתיאוריה. זה היה מטריד ומרתק כאחד. ברתולה דיבר על ריכוז הכוח במינהל מרכזי. דנון השיב שאינו יודע, אך מקווה למצוא מרכיבי תשובה במונומנטים.

בונפרטה נטה לעבר ברתולה.

– באיטליה ניהלנו משא ומתן עם נסיכים. כאן אין נסיכים. יש רק קברים ומונומנטים שאיש אינו תובע. למה שניקה אין בעלים בין החיים מזה זמן רב. זה הבדל משמעותי.

ברתולה השיב שהיעדר בעלים חיים אינו אומר היעדר בעלים. אבל הוא ניסח זאת בקול נמוך, ובונפרטה כבר חזר אל ספרו. ברתולה הוסיף להביט בלהבת המנורה עוד רגע. הוא ידע – מאז ונציה, מאז מילאנו – שהמילה הנכונה והמילה היעילה אינן תמיד אותה מילה. בונפרטה לא ביקש את דעתו. הוא ביקש ממנו לאשר מסקנה שכבר הוסקה. זה היה מחיר המשלחת, וברתולה קיבל אותו כשעלה על האוריינט.

ביום העשירי השתנה מזג האוויר. רוח צפונית-מערבית אילצה את הצי לשנות את מסלולו. הספינות התפזרו מעט לפני שהתכנסו מחדש בפקודת האדמירל ברויס. חיילים חלו. גם כמה חוקרים, ובהם מונז', שבילה יומיים שרוע בדרגשו, חיור ושקט, קערה בהישג יד, ולראשונה מזה שנים לא היה מסוגל לפתוח ספר. מי שהכירו אותו ידעו ששתיקה זו שקולה להודאה. מונז' חולה לא התלונן. הוא המתין, בהשלמה, שגופו יואיל לשוב לעבודה.

דנון המשיך לצייר מן הסיפון, חסין מפני מחלת הים. הים היה בצבע כחול שלא ראה מעולם בציור. כחול אלים, כמעט תוקפני, שלא היה לו שום קשר

לנופי הים של קלוד לורן. דרך אחרת לצייר את הים נדרשה כדי להעביר את הכחול הזה. איש עוד לא עשה זאת.

שאלת היעד נותרה זמן רב ללא מענה.

בונפרטה חילק לקצינים הוראות חתומות שיש לפתוח רק בים. החיילים ניחשו. נשמעו השמות השונים ביותר: אנגליה, פורטוגל, אירלנד, האנטילים, מלטה, הודו. היו שלחשו, המיודעים ביותר, "מצרים", אך השם הזה נשמע רחוק ובלתי סביר עד כדי כך שמעטים העזו להאמין בו. באותו יום פרחו הספקולציות.

למחרת נתן בונפרטה לקציניו הבכירים להבין מהו היעד. מצרים. החוף האפריקאי של הים התיכון. הנילוס, הפירמידות, מדבריות הסהרה, חורבות תבאי ומנפיס. השמועה עברה במהירות בין החוקרים. התגובות נבדלו לפי מזגו של כל אחד ולפי מה שחשש ממנו יותר מכול. ברתולה הרחר מיד בהשלכות הכימיות של מימי הנילוס ובתכונות הנתר המצרי. מונז', שעדיין התאושש ממחלת הים, השיב רק שהוא מקווה שימצאו מים ראויים לשתייה. זימאר לא שאל דבר. הוא נסגר בתאו ובילה שעתיים בקריאה חוזרת של רשימותיו על מערכות ההשקיה העתיקות. הוא העדיף להבין את מה שהוא עומד לראות.

דנון שלף את הרודוטוס מתרמילו. הספר נפתח מעצמו בתיאור הפירמידות. לכריכה היו הרגלים משלה, כפי שהיו לו. הוא עבר על תיאור אגם מויריס, מבוך הוארה, פירמידות גיזה, כפי שראה אותן המטייל היווני חמש מאות שנה לפני הספירה. אלפיים ושלוש מאות שנה הפרידו בין הרודוטוס לרגע הזה. הפירמידות עדיין היו שם. דנון סגר את הספר בלי לסמן את העמוד. המקום יזכור לבדו.

לאחר שהפליגה לאורך חופי סיציליה במרחק זהיר, פנתה הטייסת דרום-מזרחה. השמש עלתה מוקדם יותר ושקעה מאוחר יותר. החום עלה, מבשר את קווי הרוחב הצפויים להם. חיילים שמעולם לא עזבו את צפון צרפת הביטו באופק בסקרנות מהולה בחשש. עבור רבים הים הזה כבר היה קצה העולם המוכר.

לילו של היום השמונה-עשר היה היפה בכל ההפלגה. לא הנעים ביותר – האוויר עוד שמר על חום היום והדיף ריח זפת ומלח – אלא הצלול ביותר. שמיים ללא עננים, ירח ברבע האחרון, שעלה זה מקרוב, האיר באור קר

ומדויק, כאילו מישוהו הניח פנס על האופק. המפרשים הלבנים של הפריגטות זהרו כמו נייר לזה. הגופים השחורים של ספינות הקו חרטו צללים חדים על המים השקטים. בקושי נשמעו הגלים – רק החריקה האטית של התרנים, הנקישה העמומה של המפרשים המחפשים רוח – ומרחוק, משהו שיכול היה להיות קול אדם או קריאת ציפור לילה.

בונפרטה בא להצטרף אל דנון בסביבות חצות. זה היה הרגל שרכש מאז עלה על הספינה. סיורי לילה על הסיפון, לבדו כמעט, בעוד קציניו ישנים. הוא נשען על המעקה בלי לומר דבר זמן רב.

– אתה מצייר טוב יותר בלילה מאשר ביום.

– הלילה מסלק את הפרטים המיותרים. נשארות רק הצורות החיוניות. זה כנה יותר. שום דבר חדש. הכול כבר נראה. אבל שום דבר עוד לא צויר בדיוקנות. הרודוטוס מתאר את הפירמידות בלי מידות. סטראבון מזכיר אותן בלי להבין אותן. מה שאני רוצה לעשות הוא להחזיר תמונות שאי אפשר יהיה לומר עליהן שהן משוערות.

בונפרטה הנהן. זו הייתה דרך חשיבה שהבין. הרחק, בצד שמאל, נראה קו כהה שיכול היה להיות החוף הסיציליאני או מסה נמוכה של עננים. אף אחד מהם לא שאל את קצין המשמרת מה זה.

באותו לילה עצמו, במרחק כמה ימי הפלגה מערבה, חיפשה טייסתו של גלסון את הצי הצרפתי בלי לדעת היכן הוא נמצא. שני ציים, ים אחד, והחשכה ביניהם. אילו נשבו הרוחות אחרת, כל מה שדנון ישא בפנקסיו היה שוקע עם הספינות. מה שייצא לדרך ומה שלא, לא יהיה תלוי רק בבני אדם. אלא יהיה תלוי גם ברוחות.

ב-9 ביוני, לאחר שלושה שבועות של הפלגה, הופיעו הספינות הצרפתיות מול ולטה.

האי מלטה, שבידי מסדר יוחנן הקדוש מירושלים מאז 1530, שמר על הכניסה לים התיכון המזרחי בביצורים שנחשבו בלתי ניתנים לכיבוש.

בונפרטה כינס את גנרליו הבכירים ואת החוקרים מול החומות.

– החומות האלה עמדו בפני ארבעים אלף טורקים ב-1565. אבל האבירים המגינים עליהן היום זקנים, מפולגים וחסרי כסף. אין לנו צורך להסתער עליהן. אנחנו צריכים רק לחכות.

הגנרל לואי דזה, קצין בעל פרופיל של סגפן שפיקד על אחת מאוגדות הצבא, התערב.

— גנרל בונפרטה, האם המידע שלך על הפילוג הפנימי של המסדר אמין?
— אבירי מלטה מפולגים לפלגים יריבים. המאסטר הגדול חלש. הם לא ילחמו. ניכנס בקרוב.

מונז' חשב שעליו לשאול שאלה.

— גנרל, איזו הצדקה תיתן לתקיפת מלטה, שאינה במלחמה עם צרפת? מסדר יוחנן הקדוש הוא מוסד ריבוני המוכר בינלאומית מזה זמן רב. האין התוקפנות הזאת עלולה לעורר תגובות דיפלומטיות שליליות, בייחוד מצד האפיפיור והמעצמות הקתוליות באירופה?

— מונז', ידידי היקר, אתה מתמטיקאי. חשב כמה זמן נוכל להחזיק מעמד במצרים אם האנגלים יחסמו את דרכינו. מלטה היא הבריח. ולעניין ההצדקה הדיפלומטית, זה לא בתחומך. עוזרי מטפל בכך.
מונז' השתתק. הוא הבין את הגבול.

הנחיתה בוצעה בו-זמנית בכמה נקודות באי, ותפסה את המגינים לא מוכנים. ההתנגדות נמשכה שלושה ימים. מלטה נכנעה ב-12 ביוני.

המצאי חשף כמויות מדהימות של מתכות יקרות. די כדי לממן כמה חודשי מערכה. דנון עבר בחדר האוצר הגדול, שהקומיסרים ערכו בו מצאי ארגז אחר ארגז.

עושרו של המסדר היה בראש ובראשונה כספי: מטילי כסף, מטבעות זהב, כלי זהב וכסף לשימוש בפולחן. שלושה עד ארבעה מיליון פרנק לפי הערכת ברתולה.

אך מה שעצר אותו היה במקום אחר. בסקריסטיה של קתדרלת יוחנן הקדוש הורידו חיילים ציורים. קמרון הספינה המרכזית — מחזור מונומנטלי של מטיה פרטי על חיי יוחנן המטביל, שצויר ישירות על האבן בין 1661 ל-1666 — היה בלתי ניתן לנטילה: גדול מדי, קבוע מדי. הניחו אותו. אבל ציורי הכן אפשר היה לקחת.

הוא זיהה כמה ציורים של פרטי: עריפת ראשו של המטביל, קודרת ו אלימה, שנתלשה מקפלתה; דיוקנאות של מאסטרים גדולים של המסדר; ותחיית אלעזר גדולה מן האסכולה הנפוליטנית שגללו בלי זהירות.

דנון הבחין גם במה שלא נלקח. בבית התפילה של הטירונים, תלוי כציור מזבח מאז 1608: עריפת ראשו של יוחנן הקדוש המטביל, הציור הגדול ביותר של קראוואג'ו, שלושה מטרים ושישים על חמישה מטרים ועשרים של סערה שחורה ואדומה. התליין רכון על הגוף חסר הראש שדמו יוצר שלולית. בדם הזה חתם הצייר את שמו: *f. Michelangelo*. הציור היחיד שחתם עליו אי פעם, והוא בחר לחתום עליו בדם קורבנו. הוא עצמו הרג אדם. הציור ידע זאת.

חייל התקרב כדי להעריך אם אפשר להסיר אותו. דנון הניח יד על זרועו.

— זה לא ייצא מכאן. הוא צויר לקיר הזה. הוא היה מת על ספינה.

החייל הביט בדנון רגע, אחר כך בציור, משך בכתפיו והלך לחפש במקום אחר. הציור נשאר.

הוא רשם בפנקסו את המידות, הנושא, החתימה, ואז נשאר מול הציור בלי לכתוב. לציור הזה הייתה תכונה נדירה. הוא בחן את הצופה בחזרה. לא הקדוש שנערף ראשו. אלא התליין, הרכון על המת, או הסוהר המסב את ראשו, כאילו הוא חוקר את מי שצופה בסצנה: ואתה, מה אתה לוקח?

כלי הזהב והכסף של בית החולים של המסדר — קערות שולחן, פמוטים, גביעים — הוחרמו כולם. בבית החולים של מלטה היו רצפות שיש, שטיחי קיר, וכלי כסף שאמרו עליהם שאין דומים להם באירופה. הם יומסו למטילים. החולים שיבואו לכאן יטופלו בקערות בדיל.

אותו תהליך, חשב. כל כיבוש מימן את הבא.

שטיחי הודו, שטיחי קיר שנארגו בגובלן מקרטונים בהשראת ציורים שהביא מברזיל הנסיך יוהאן מאוריץ מנסאו-זיגן, בצבעים עדיין חיים, המציגים פילים, תוכים, מבצרים טרופיים, סצנות חצר אקזוטיות. שניתנו במתנה בידי לואי הארבעה-עשר. מלך צרפת נתן למסדר האבירים את מה שצבא צרפת עמד עכשיו להחרים.

הוא רשם את המידות. שני מטרים וחמישים גובה, חמישה מטרים רוחב בקירוב לגדולים שבהם. צמר ומשי. אפשר היה לגלגל אותם. הם לא גולגלו. לחיילים לא היה זמן, או שלא הבינו את ערכם.

– השאירו את שטיחי הקיר, אמר דנון לנגד שפיקח על המצאי. הם שייכים לצרפת עוד מימי לוואי הארבעה-עשר.

בחוג העמיסו ארגזים על סירות. הזהב, הכסף, כתבי היד, הציורים המיועדים. ספריית המסדר, אלפי כרכים בלטינית, בצרפתית, בערבית, בטורקית, הושארה. אין מקום. אין זמן. חיילי המהפכה בזזו מהר. המלומדים אספו את מה שנותר.

הספרייה מנתה כעשרים אלף כרכים. אינקונבולות, כתבי יד מימי הביניים, חיבורי ניווט וקרטוגרפיה שנצברו מאז המאה השתים-עשרה. החיילים לא ידעו מה לעשות בספרים. סמל שאל אם יש להם ערך. דנון השיב כן, לחלקם. הסמל העיר שאין לו ארגזים. דנון מצא שניים, והניח בהם בעצמו את כתבי היד העתיקים ביותר. כמאה כרכים, בבחירה אינסטינקטיבית, בלי קטלוג, בלי קריטריון אחר מלבד העתיקות הנראית של הקלף. השאר – קרוב לעשרים אלף כרכים – נותר על המדפים.

חיל המצב הצרפתי שיישאר במלטה ישתמש בהם שנתיים כנייר אריזה וכחומר בעירה.

ברתולה רשם בהערותיו, בעודו מתבונן בסירות העמוסות מתרחקות אל הספינות: “פלנדריה הייתה שיטתית, איטליה הייתה למדנית, מלטה הייתה נחפזת. לכל מערכה הייתה דרכה לבזוז לפי הזמן הפנוי והאנשים הנוכחים. מצרים תהיה דבר אחר. לא עיר שיש לרוקן בשלושה ימים, אלא ארץ שיש לחצות במשך חודשים. הביזה שם תהיה איטית.”

הצי הרים עוגן בערב ה-19 ביוני. על הסיפון התבונן דנון בוולטה המתרחקת. עיר של אבנים בהירות, חומות היורדות עד הים, מגדלי פעמונים בארוקיים. במחסנים הוערמו הארגזים עם הזהב וכלי הכסף. בפנקסיו, רישומי הביצורים, הקתדרלה, הנמל. מה שנלקח ומה שנשאר. כבר אז ידע שלא יראה עוד את מלטה.

אפשר היה להתיך את הזהב. יצירות האמנות, משעה שהועברו, לא חזרו לעולם.

II - מאלכסנדריה אל הנילוס

ב-1 ביולי, לאחר הפלגה שבמהלכה התחמקו הצרפתים מנלסון כמה פעמים, סימנו התצפיתנים את חופי מצרים הנמוכים. ריח של חול חם ושל מלח. מונז' היה על הסיפון כבר עם עלות השחר.

– אלכסנדריה. אוקלידס, ארטוסטנס, תלמי. שבע מאות אלף כרכים שנשרפו. הביטו מה נותר מהם! קרא בונפרטה.

מונז' סקר את החוף.

– לומר את האמת, גנרל, העיר הנוכחית הזאת כמעט אינה תואמת את התיאורים המהוללים שאנו קוראים בטקסטים העתיקים. היא נראית דווקא מוזנחת ופרובינציאלית. איפה המונומנטים המפוארים, המקדשים, הארמונות, הספרייה הגדולה?

בונפרטה חייך.

– כל זה נעלם. רומאים, ביזנטים, ערבים, עות'מאנים. מצרים העתיקה אינה קיימת עוד אלא באבניה. בשביל זה אנחנו כאן.

הנחיתה החלה אחר הצהריים בגלי ים עזים. החיילים ירדו לסירות שהובילו אותם אל החוף, שם קפצו למים הרדודים וצעדו בהם עד לחול תחת שמש קופחת. הריח הגיע לפני כל שאר הדברים. משהו חם ומינרלי, דגי ומעושן, ריחה של עיר עתיקה שלא ציפתה להיות מופתעת.

החוקרים ירדו לחוף בסוף היום, משנכבשה העיר. אלכסנדריה לא הייתה מה שקראו. חמישה-עשר אלף תושבים, רחובות צרים, בתי לבני בוץ שהתפוררו. דנון הניח לראשונה את כף רגלו על אדמת מצרים והביט סביבו באכזבה שלא ניסה להסתיר.

– האמנם זה כל מה שיש? חורבות ובקתות?

עמוד פומפיוס התנשא במרחק חמש מאות מטרים, בודד בשמי החול. עשרים ושבעה מטרים של גרניט אדום מאסואן על כן של אבני גזית. לא היה לו שום קשר לפומפיוס. הוא הוקם בסביבות 297 לספירה לכבוד הקיסר דיוקליטיאנוס, לאחר שדיכא מרד אלכסנדרוני.

הגזע היה מונוליטי, גוש אחד של מאתיים טון, מלוטש לפני חמש-עשרה מאות שנה, עדיין חלק למגע מתחת לאבק. הכותרת הקורינתית שבראשו איבדה כמה עלי אקנתוס אך נותרה ברורה. זימאר מדד את העמוד במכשיריו: קוטר

בבסיס, שני מטרים ושבעים ואחד סנטימטרים; בראש, מטר ותשעים. העמוד הלך והצטמצם מעט כלפי מעלה. האומנים חישבו את אשליית הראייה שתעשה את הגזע ישר לחלוטין לעין מן הקרקע. חמש-עשרה מאות שנה אחר כך, החישוב עדיין החזיק.

בכן, גושים מפוזרים, שנעשה בהם שימוש חוזר בבנייה הרומית וכנראה נתלשו ממקדש פרעוני קדום יותר, נשאו קטעי כתובות הירוגליפיות. נוהג השימוש החוזר הזה עבר כחוט השני בכל ההיסטוריה המצרית. הרומאים בזזו מקדשים לבניינים שלהם, הערבים בזזו את הבנייה הרומית, העות'מאנים בזזו את הבנייה הערבית. כל שכבה שימשה מחצבה לבאה אחריה. עמוד פומפיוס עצמו הונח על אבנים ששימשו כבר במקום אחר.

דנון צייר את העמוד משלוש זוויות שונות. מלפנים, בשלושה רבעים, בפרופיל מן הצפון. המונומנט הזה בן מאתיים הטון נגזר עליו לשמש נקודת ציון לספינות הנכנסות לנמל. רישומו יצטרף ללוחות של התיאור. העמוד יישאר שם. ייצוגו ילך לפריז, ללונדון, לווינה.

אלכסנדריה הייתה מאכזבת. יותר מדי מאות שנים זו על גבי זו. אבל הנילוס נפתח לפנייהם. הגילויים האמיתיים היו במקום אחר.

כיבוש העיר עלה בכשלוש מאות הרוגים ופצועים צרפתיים. קלבר, שנפגע בראשו, שרד. בונפרטה הקים את מפקדתו בארמון המושל העות'מאני וכינס את הנכבדים כדי להסביר להם, בהכרזה מתורגמת לערבית, שהצבא הצרפתי בא לשחרר את מצרים מעריצותם של הממלוכים ולהשיב את זכויותיו של הסולטאן העות'מאני הלגיטימי.

— עמי מצרים, הכריז הטקסט, יגידו לכם שאני בא להרוס את דתכם. אל תאמינו לכך. אני בא להשיב לכם את זכויותיכם ולהעניש את הגזלנים. אנו מוסלמים אמיתיים. האין אנו הכנענו את האפיפיור ואת אבירי מלטה?

בעוד בונפרטה מארגן את מינהל אלכסנדריה, החלו החוקרים בעבודותיהם הראשונות. דנון חיפש את עקבות הגדולה התלמית. מעט מאוד נמצא. אלכסנדריה הגדולה כמעט נעלמה.

דנון בילה את לילו הראשון בלי שינה. לא מחמת דאגה, אלא משום שהרחובות המשיכו להמהם מחיי לילה שמעולם לא שמע. קולות בערבית, כלבים משוטטים, קול מזרקה בחצר סמויה, קריאות לתפילה שהדהדו מן המינרטים לפני עלות השחר. הוא התיישב ליד חלונו עם פנקסו וצייר את מה שלא ראה,

ואוזניו מובילות את ידו. הקווים היו מהוססים. הוא הניח להם להיות כאלה. הלילה היה ארוך.

למחרת בבוקר יצא עם ז'ומאר אל העיר. זה האחרון נשא את התיאודוליט שלו ומדד בכל פרשת דרכים. דנון שרטט את החזיתות, את הפנים בשווקים, גמל שרבץ באבק, קבוצת ילדים שהביטו בחיילים הצרפתים עוברים בתערובת של סקרנות וחשדנות. אף אחד מהם לא דיבר ערבית. הם תקשרו עם התושבים במחוות, בחיוכים, בכסף.

— מצרים שנחקר אינה רק מצרים העתיקה, אמר דנון לז'ומאר בעודו מצייר דלת עץ מגולפת בדוגמאות גאומטריות. יש כאן שכבות רבות זו על גבי זו, של אלפי שנים. כל שכבה כיסתה את קודמתה בלי למחוק אותה לגמרי.

— מה שמסבך את המדידות, הוסיף ז'ומאר. השכבות שלך זו על גבי זו מעוררות בעיה של שיטה. אם הכול שייך לכול, שום דבר אי אפשר לתארך. כשגוש גרניט עתיק משמש שוב בבית של המאה השמונה-עשרה, לאיזו תקופה הוא שייך?

— לשתייהן. זו הבעיה וזה העניין.

שוק הדגים גילה לאטיין ז'פראוה סנט-הילר, חוקר טבע צעיר חבר בוועדת המדעים, כעשרה מינים ים-תיכוניים שעוד לא ראה בשום מקום כדגימה. הוא קנה כמה מהם שלא ידע את שמם, ארז אותם בקפידה במלח והורה לשאת אותם למעונו כדי לנתח אותם בערב. חבריו לחדר מחו על הריח. הוא השיב שריח המדע עדיף על בורות.

מצדו התעניין ברתולה בצבעים שבשוק. בדים שהציגו הסוחרים הפגינו גוונים שלא הכיר. כחולי אינדיגו עמוקים מאוד, אדומים שלא היה בהם גוון הפואה, צהובים הנוטים לזעפרן. ברתולה לקח דגימות של סיבים צבועים, גלגל אותן בנייר וסימן אותן בקפידה.

בעוד החוקרים סקרו את שווקי אלכסנדריה, כל אחד לפי התמחותו, בונפרטה לא טייל.

היה צורך לארגן את חיל המצב, לכוון יחסים עם הרשויות המקומיות, להסדיר שאלות אספקה, להכין את הצעדה לקהיר. הוא קיבל את הנכבדים כשהוא יושב בכורסה שהביא מספינתו, מוקף עוזריו. הם התייצבו בזהירות של מי שעדיין אינם יודעים אם הבאים החדשים יישארו.

הצבא, בינתיים, התכונן. החיילים מילאו את מימיותיהם, העמיסו את הפרדים, בדקו את התחמושת. מדריכים מצרים נשכרו. אנשים שהכירו את דרך המדבר ואת מקורות המים. הם התבוננו בהכנות האלה בפטליזם. הם ראו הרבה כוחות עוברים במסדרון הזה שבין הים למדבר.

בונפרטה לא היה טרוד בחישובים הידרולוגיים. הוא התבונן במדבר. ממרפסת הארמון שבו התגוררו החוקרים אפשר היה לראות בדרום את הקו החד שבו העיר נגמרת והחול מתחיל. קו ישר. מצד אחד, הבתים, הגנים, הדקלים, הנוכחות האנושית המאורגנת מזה זמן רב. מצד אחר, כלום. מרחב אחיד עד האופק, בלי צל, בלי שינוי בצבע, בלי סימן חיים.

ב-6 ביולי נתן בונפרטה פקודת צעדה. מאתיים ועשרים קילומטרים הפרידו בין החוף לקהיר. ביניהם: המדבר. איש לא אמר זאת במפורש לחוקרים.

ארבעים מעלות בצל כבר מהשעה הראשונה. אין מים בין באר לבאר. חיילים מתו תוך כדי צעידה, קצורים לא בידי האויב אלא בידי השמש. לא מתו בבת אחת. עצרו. נפלו על ברכיהם. לא קמו. הטורים המשיכו. איש לא שבר את הצעד כדי להישאר עם אדם שנפל.

בונפרטה צעד ברגל כחייליו, בטורים מקבילים לאורך המדבר. המלומדים, שלא התאימו לכך, נגררו אחריו כמיטב יכולתם. כמה מהם התעלפו. דנון צייר את הנופים תוך כדי הליכה.

מונז' כשל ברגליו, נשען על מקל הליכה מאולתר. בונפרטה, משראה אותו במצב זה, ציווה שיתנו לו מים ממאגרו הפרטי.

– שתה, מונז', אמר בונפרטה והושיט לו את המימייה שלו. עליך לשרוד את הצעידה הזו.

מונז' שתה כמה לגימות של מים פושרים בטעם מתכתי. מונז' כמעט אמר תודה ונמנע. לא היו מודים לגנרל על לגימת מים כפי שמודים לחבר. מונז' החזיר את המימייה בלי מילה. בונפרטה כבר הביט הצידה.

– לכל המיזמים הגדולים יש מבחנים משלהם, המשיך בונפרטה והניח יד על כתפו. אלכסנדר צעד עד הודו במשך שמונה שנים. מרקו פולו עשרים וארבע שנים הרחק מוונציה. אנחנו נחזיק מעמד.

הטורים התקדמו בנוף שכמעט דבר לא צמח בו. כמה שיחים קוצניים. מדי פעם כפר של לבני בוץ. פלאחים שצפו בצבא עובר מפתחי בתייהם בלי מילה. החום היה שונה מכל מה שהחיילים הכירו. הוא לא בא רק מן השמש אלא מן

הקרקע עצמה, כאילו המדבר כולו תנור פתוח. המימיות התרוקנו. מילאו אותן בבארות כשמצאו. למים היה טעם של אדמה ומלח, אבל איש לא התלונן.

ביום הרביעי, בסביבות הצהריים, מלמול עבר בטורים. החיילים הרימו את הראש. לפנייהם, מעבר לקו הרוטט של החום, התגלתה רצועה ירוקה באופק. הנילוס. יש שהחלו לרוץ. הקצינים לא עצרו אותם. גם הם רצו.

כשהשורות הראשונות הגיעו אל הגדה, צנחו האנשים על ברכיהם במים מבלי להסיר את תרמיליהם. הם שתו, שטפו את פניהם, נותרו ללא תנועה בזרם כאילו סירבו לצאת ממנו. מאחוריהם המשיכו הטורים להגיע, מעלים ענני אבק שחזרו ונחתו על המים.

דנון התיישב על הגדה עם מקלות הפחם שלו. לפניו פני המים הרחבים נוצצים תחת שמש יולי, הרצועה הפורייה של כמה קילומטרים של ירוק עז, ואז המדבר המתחיל בדיוק במקום שבו נפסקה ההשקיה.

— הבט, זימאר, אמר דנון למהנדס-הגיאוגרף הצעיר שהתיישב לידו לנוח, הנה סוף סוף מצרים האמיתית.

— מה שמרשים אותי הוא הקו. מצד אחד הדקלים, הגידולים. מצד אחר, המדבר. במרחק שני קילומטרים מהגדה.

זימאר צדק. הכול היה תלוי בנילוס. במרחק שני קילומטרים מהגדה היה המדבר. מוחלט, מידי. מצרים לא הייתה אלא מסדרון של מים בתוך יבשת של חול.

מי השתייה היו זמינים עתה. הצבא התאושש. זימאר פרש את סרגלו המדורג. מונז' שרטט משוואות על דפיו הפזורים. דנון פתח את פנקס הסקיצות שלו. המהנדסים למדו את מערכות ההשקיה: סאקיות, שאדופים, תעלות חלוקה. טכניקות בנות אלפי שנים, שעדיין בשימוש. מי הנילוס מורמים באופן מכני כדי להגיע לשדות הנמצאים כמה מטרים גבוה יותר. פשוט, יעיל, בלתי משתנה מאז הפרעונים. הבוטנאים אספו בהתלהבות: דקלי תמרים, שקמים, לוטוסים, פפירוסים, צמחים ארומטיים שלא היו ידועים באירופה. זיפראוה פיחלץ ציפורים — איביסים, אנפות — ומילא ארגזים. חיות הנילוס נגלו לפניו: תנינים על הגדות, היפופוטמים שהפכו נדירים, ציפורים נודדות באלפים.

– הביטו באיביסים האלה, קרא ז'ופרואה אל ברתולה. המצרים חנטו אותם. הם עשו מהם את האל תוט. החוכמה, הכתיבה. ציפור שרואים בכל בוקר על גדת הנילוס.

– ז'ופרואה היקר שלי, לסגוד לציפור כאל נראה לי שיא האמונה התפלה. הנאורות תיקנה זאת.

הנאורות הותירה מאחוריה רבות מן האמונות הללו. אבל ז'ופרואה הבין משהו שברתולה סירב לראות. הערצת איביס לא הייתה כנראה אמונה תפלה טהורה, אלא הצורה שלבשה, בתרבות נתונה, ההתבוננות הקפדנית בטבע. המצרים שמו לב שהאיביס מופיע עם שיטפונות הנילוס. הם עשו ממנו אל. חוקרי הטבע של המאה ה-18 שמו לב לאותו דבר ועשו ממנו משוואות. ההבדל היה בשפה, לא בקשב שניתן לעולם.

ז'ופרואה החל לקנות כבר בחודש הראשון. הוא לא סיפר על כך לעמיתיו. לפורייה, למונז', לברתולה לא הייתה עמדה ברורה בנושא. איסוף מדעי או ניכוס אישי? ההבחנה הייתה מטושטשת.

כמה שבועות לאחר מכן, כשהצבא כבר התמקם בקהיר, שוק סקארה פעל מאז שהחיילים הצרפתים הראו שהם קונים. פלאחים מכפרי הסביבה הביאו את מה שמצאו בשדות ובקברים. שאבטי בעשרות, חרפושיות במאות, שברי פפירוס, קמעות, מטבעות תלמיים ירוקים מפטינה. דנון בא בבוקר, לפני שהחום הופך את ההליכה למתישה. הוא צעד לאט בין הדוכנים המאולתרים, מחצלות גומא פרושות על האדמה והחפצים מסודרים עליהן. הוא התיישב על עקביו. שקל בידו. התבונן. מה שעצר אותו לא היה תמיד העתיק ביותר או המרהיב ביותר. שאבטי מעץ צבוע, דמות קבורה בגובה חמישה עשר סנטימטרים, זרועותיו שלובות על החזה בתנוחתו של אוסיריס, פניו הייראטיים, פאתו הכחולה מחורצת בקווי זהב שנחרטו בעדינות. פניו נשאו את הדיק השקט של דיוקנאות החצר. מישו התבונן בו, מישו רצה שיוכר בעולם הבא. השאבטי הזה ליווה מת במשך שלושת אלפי שנה בחזר קבורה אטום. עכשיו הוא היה כאן, על מחצלת גומא, בסקארה, תחת השמש. השאבטי נעטף בסמרטוט ודנון הניח אותו בילקוטו.

הפלאח אמר משפט. דנון לא הבין. הוא פנה אל חסן, המתורגמן שהצבא הקצה לו. חסן הקשיב, הביט ברגליו, ואז תרגם בקול נמוך.

– הוא אומר שזה קברו של אב קדמון שלו.

חסן חזר לבדו אל מחנה הלילה באותו ערב. הוא עבר לאורך השוק שהתרוקן, המוכרים נעלמו באבק הערב עם הפיאסטרים שלהם. הוא עצר במקום שבו פרש הפלאח את חפציו. המחצלת עדיין הייתה שם. שקע בחול סימן את המקום שבו השאבטי נח. מתורגמן זה ארבע שנים, תרגם עבור סוחרים, נוטריונים, קצינים עות'מאנים, וכעת עבור מלומדים צרפתים. הוא למד שלתרגם פירושו לבחור בין מילים שאינן חופפות לעולם בדיוק. משפטו של הפלאח — קברו של אב קדמון שלו — הוא תרגם במדויק. מה שלא תרגם היה הטון.

בימים שאחר כך רכש דנון עוד פריטים.

חרפושיות. אחת מפיאנס כחול הנושאת את הקרטוש של תחותמס השלישי, הפרעה השישי של השושלת ה-18, חרוט על הצד השטוח בדייקנות שאימת בזכוית מגדלת: לוח הדמקה, החרפושית, דיסקת השמש. שלושת אלפים ומאתיים שנה והקו שלם. שנייה מסטאטיט שחור המייצגת חיפושית בעלת כנפי שריון מפורטות בעדינות. המצרים התבוננו בחרפושית מגלגלת את כדור הגללים שלה אל השמש וראו בה את האל חפרי הדוחף את השמש עם עלות השחר. הם שמו אותה בקברים, על לבותיהם של המתים, כדי להבטיח התחדשות.

קמעות. עין האוגיט מפיאנס טורקז, עינו של חורוס, שנתלשה בידי סת בקרב ואחר כך שוחזרה. שלושה סנטימטרים, אישון צבוע, קווי איפור שחיקו את נוצות הנץ. תוט בעל ראש איביס מלפס לזולי שהסופרים ענדו כדי שקולמוסם יישאר ישר. סחמת מקרנליאן אדום כהה. נשאו אותה כדי שהמלחמה והמגפות לא יפגעו בנושא אותה.

דנון רכש גם שני כדי קנופה מאלבסטר — פקק אחד בצורת ראש תן, פקק אחר בצורת ראש בבון — שומרי קרבי המת. גובה שישה עשר סנטימטרים, האלבסטר השקוף מעביר את האור בגוון דבש כאילו האבן עדיין חיה. שברי פפירוס מכוסים בכתב הייראטי, שנרכשו בלי לדעת מה הם אומרים. מה שאמרו לא היה משנה את מה שהיו.

את מה שאמרו, הוא עדיין לא ידע. שנים לאחר מכן ילמדו זאת האוריינטליסטים: נוסחאות מתוך ספר המתים, קריאות הגנה למעבר אל העולם האחר. פפירוס דומה, שנרכש בתבאי בידי המהנדס סימונל ונודע מאוחר יותר בשם פפירוס קאדה, מכיל את נוסחה 125, משפט הנפש לפני אוסירים.

פפירוס קאדה יצטרף למחלקת כתבי היד של הספרייה הלאומית, תחת הסימול מצרי 1 עד 19.

אבל באותו בוקר בסקארה הוא לא ידע עדיין דבר מכל זה. את מה שעצר אותו, הוא קנה. השוק התרוקן. החום עלה. מחר יהיו מחצלות אחרות, חפצים אחרים, עסקאות אחרות שלא את כל משפטיהן ירשום. מצרים הייתה גדולה מפנקסיו. הוא ידע זאת מן היום הראשון. בכל זאת ימשיך.

עם עלות השחר היו לזופרואה שנים עשר עמודי הערות ושכנוע אחד. התנין של הנילוס והקיימן של דרום אמריקה חלקו מבנה עצמות כה קרוב עד שלא ייתכן שהיה מקרי. התכנסות אנטומית זו, על פני עשרות אלפי קילומטרים ואוקיינוס, העלתה שאלה שלביולוגיה של זמנו לא הייתה עליה תשובה. זופרואה עוד לא סיפר על כך לאיש. הרעיון היה שונה מדי ממה שלימד המדע של זמנו.

זופרואה ביקש מדנון להראות לו את תיאורי החיות בתבליטי סקארה. הם בילו חצי יום בהשוואת האיביסים שבציורים לאיביסים החיים. הציורים והציפורים דמו זה לזה לחלוטין. שלושת אלפים שנה לא שינו דבר. דנון צייר את שניהם זה לצד זה — החי והמת הצבוע — מבלי לדעת איזה מהם דומה יותר למקור.

III - קרב הפירמידות

ב-21 ביולי הבחין הצבא בפירמידות.

צלליות משולשות נחשפו באופק מטווח של כעשרה קילומטרים. החיילים עצרו מעצמם. איש לא נתן פקודה. בונפרטה, על סוסו, הביט בהן בלי מילה. אחר כך פנה אל אנשיו:

— חיילים, מראשי הפירמידות הללו, ארבעים מאות שנה מביטות בכם.

הוא סימן לגנרליו מבלי להנמיך את קולו:

— בון, הדיוויזיה השמאלית. דזה, הדיוויזיה הימנית. לא זזים. נותנים להם לבוא.

אחר כך, לעצמו בלבד, פעם אחרונה מול הפירמידות:

— אם כבר, אז שיהיה בניצחון.

המלומדים נשלחו לתוך ריבועי הרגלים עם המטען והפצועים. הם מצאו עצמם דחוסים בין הפרדות וארגזי התחמושת, בגובה כתפיהם של חיילי השורות האחרונות. מונז' כמעט לא ראה דבר.

מהמקום שבו עמד, אפשר היה לראות רק את מה שמתרחש בגובה אדם: הרגליים שהתהדקו, הרובים האחוזים בשתי ידיים, הזיעה על העורפים. האבק שעלה ממזרח. פרשי הממלוכים המתקרבים, עדיין בלתי נראים. חייל משמאלו מלמל באלזסית. מונז' לא הבין. הטון הספיק. הוא שאל את עצמו, לראשונה מאז טולון, אם כדאי, למען המשלחת הזאת, להיות דחוס בין פרדות וארגזים בעוד פרשים מסתערים דרך האבק.

הרעם הגיע לפני קול הפרסות. משהו באוויר, רטט באדמה מתחת לרגליו. אחר כך ירו השורות הראשונות והעשן השחור הסתיר הכול. המטחים נמשכו בקצב סדיר. בין לבין נשמעו צעקות. של האנשים שנפלו מסוסיהם.

את מה שמונז' לא יכול היה לראות מתוך הריבוע, ראו הקצינים הרכובים. מוראד ביי פרס את כוחותיו במזרח, בין הצרפתים לנילוס. שישה אלפים פרשים ממלוכים, אולי שבעה אלפים, מרוכזים במערכים גליים ששינו צורה מבלי להתקבע. אין קווים. אין שורות קבועות. חיל פרשים שהתפרש כמו מים על משטח לא ישר. הסוסים הערביים, קטנים מסוסי הרכיבה הצרפתיים, דהרו בקבוצות של חמישים, של מאה, משנים כיוון לפי אות ממפקד שלא נראה. מאחוריהם עלה אבק אוקר עד שהסתיר את השמים.

בונפרטה ארגן את דיוויזיותיו בחמישה ריבועים גדולים. עשרים וחמישה אלף איש מסודרים בשש שורות עומק, כידונים מופנים החוצה, הקצינים בפנים עם המטען. זו הייתה המערכת התיאורטית שלימדו בבית הספר הצבאי, זו שלא אמורה הייתה להישבר לעולם מול התקפת פרשים. בתיאוריה. איש בצבא לא ראה מעולם, בשום מקום, שישה אלפים פרשים תוקפים בבת אחת. ההסתערות הראשונה באה מדרום-מזרח. כאלף פרשים, שהופרדו מעיקר הצבא הממלוכי, דהרו ישר אל הריבוע של דזה. הממלוכים נשאו חרבות מעוקלות, אקדחים בחגורה, קרבינות על הכתף. לחלקם היו שריוני טבעות שנצצו בשמש. לאחרים גלימות משי רקומות. זה לא היה צבא. זו הייתה אריסטוקרטיה לוחמת על סוסים, כל פרש נלחם למען כבודו שלו, ללא סדר קולקטיבי.

הם הסתערו במלוא המהירות על פני שלוש מאות מטרים. הריבוע של דזה המתין. מאתיים וחמישים מטרים. הקצינים צעקו להחזיק בשורות. מאתיים מטרים. הרובים הורמו. מאה וחמישים מטרים. בונפרטה, ממקומו המרכזי, התבונן בלי לזוז. מאה מטרים. המרחק שבו יכול חייל רגלי להבחין בפני הפרש המסתער. שבעים וחמישה מטרים. פקודת האש.

המטח הראשון פגע בהסתערות חזיתית. הכדורים פגעו בסוסים תחילה, הרחבים יותר מן האנשים, ואחר כך בפרשים שנפלו קדימה או הצידה. בחמישים מטרים האטה ההסתערות. לא עצירה פתאומית. התפוררות. הסוסים סירבו להתקדם אל הכידונים. כמה פרשים בודדים הגיעו עד הריבוע. הם היכו בחרבותיהם על הרובים המוצלבים, אך לא יכלו לחדור את שש שורות העומק. המטח השני הפיל אותם מטווח אפס.

הניצולים נסוגו. אבל הסתערויות נוספות באו אחריהן. מוראד ביי שיגר את טייסותיו בגלים עוקבים, בתקווה למצוא סדק במערכים הצרפתיים. כל גל נשבר על הרובים. כעבור שעה הריבועים עדיין עמדו. הקרקע לפני העמדות הצרפתיות הייתה זרועה סוסים מתים ופרשים פצועים. עשן אבק השריפה עמד באוויר הדומם, יוצר ערפל אפור שהסתיר את הפירמידות ברקע.

דנן המשיך לצייר בעיוורון. גבים, רובים, עשן, פינת פירמידה מעל הראשים. מתוך הריבוע ראה רק קטעים: עורפו של החייל האלזסי שלפניו, הרובים שהתרוממו ונפלו, העשן החרוף שהסתיר הכול. מה שקרה זה עתה בחוץ — ההסתערויות, המטחים ששברו את הטייסות הממלוכיות, התקפת הנגד של הפרשים הצרפתים — הוא לא יראה. הוא ישמור רק את העשן, החום, הזיעה והרעש.

לקראת סוף אחר הצהריים שיגר בונפרטה את דיוויזיות בון וויאל להסתערות על המחנה המבוצר של אמבאבה, על גדת הנילוס. טורי הרגלים התקדמו בכידון. זו לא הייתה רדיפה. זו הייתה מכת איל מחושבת לשבור את לכידות האויב. הממלוכים, לכודים בין הטורים לנהר, נסוגו. יש שטבעו בניסיון לחצות את הנהר רכובים. אחרים נורו על הגדות בידי הרגלים הצרפתים שרדפו אחריהם.

מוראד ביי הבין שהקרב אבוד. פרשיו, מפוארים כיחידים, לא יכלו דבר מול חיל רגלים ממושמע שהחזיק בעמדותיו. הוא נתן פקודת נסיגה כללית. פחות משעתיים אחרי תחילת הלחימה דהרו הממלוכים ששרדו דרומה, מפקירים

את שדה הקרב לצרפתים. הם השאירו מאחוריהם כמה אלפי הרוגים. הצרפתים ספרו פחות משלוש מאות הרוגים ופצועים.

דנון צייר את הפירמידות עם ההרוגים בקדמת התמונה. דווקא סקיצה זו, ולא ציורי הניצחון שהוזמנו מאוחר יותר, אמרה את אמת היום ההוא.

הצבא חידש את צעדתו. ואז חזרו הפירמידות. לא כפי שהופיעו בבוקר, צלליות רחוקות באבק, אלא כדברים בעלי טבע אחר. הן גדלו ככל שהתקרבו בדרך שאין לה שום קשר לפרספקטיבה הרגילה. לא שהפכו גדולות יותר. אלא שחדלו להיות ברות השוואה לכל דבר מוכר. במרחק מאתיים מטרים הבין דנון שבילה את חייו כולם בדמיון מונומנטים בקנה מידה של אדם. הפירמידות הללו נבנו בקנה מידה של רעיון שהיה לבוניהן על מה שצריך להחזיק מעמד. הן היו אדירות, חסרות בושה בגודלן. שום מבנה אירופי לא היה דומה להן.

זיזמאר, הפוליטכניקאי הצעיר, שלף את מכשירי המדידה שלו והחל במדידותיו. המספרים שרשם באותו ערב — אורך הבסיס, זווית נטיית הפנים, הגובה המוערך — יהיו את המדידה המדעית המדויקת הראשונה של פירמידות גיזה. עבודה מייגעת ומדוקדקת זו, שבוצעה בערב הניצחון עצמו, סיכמה את האמביוולנטיות של המשלחת כולה.

דנון בחן את הפירמידות, ואחר כך את הצבא שחנה למרגלותיהן. המונומנטים הללו שקלו מיליוני טונות. הם לא ילכו לשום מקום. אבל החפצים שהכילו היו עניין אחר. הפסלונים של חדרי הקבורה. הפפירוסים. החרפושיות מפיאנס. כל מה שיד יכלה להרים ולהניח בארגז שדה.

הלילה ירד מהר על רמת גיזה. החיילים הדליקו את מדורות המחנה. האור הכתום של הלהבות העניק לאבנים צבע שטרם ראה באף ציור. דנון עמד זמן רב לאחר שזיזמאר התארך על שמיכתו, עיניו פקוחות אל השמים.

אחרי חצות לקח את מקלות הפחם שלו והתקרב אל הפירמידה הגדולה. הזקיפים לא עצרו אותו. הודיעו להם שהאזרח הזה עם הפנקס מסתובב בכל מקום ואינו מהווה בעיה. הוא הלך לאורך הבסיס עד שמצא זווית שבה הירח האיר ישירות את הפן המערבי. הבלוקים היו גבוהים מאדם. לאחר שטיפס על שניים, שלושה בלוקים, ישב על הרביעי.

האבן עדיין הייתה חמה. לא החום המפוזר של האוויר. חום עצמי, פנימי, כאילו מסת אבן הגיר ספגה את שמש היום והחזירה אותה לאיטה אל הלילה.

כף ידו מונחת שטוחה. מאה וארבעים ושישה מטרים של אבן מעליו, בלתי נראים בחשכה. הוא ראה רק את השורות הראשונות של הבלוקים העולים אל השחור.

דנון ניסה לצייר. הירח נתן די אור כדי להבחין בחיבורים שבין השורות, באי-הסדירות הקלה של המשטחים המסותתים ביד, בצל העמוק של הסדקים. קו האופק שנמתח במקום שבו חתכה הפירמידה את השמים, השורות העוקבות של הבלוקים העולות במדרגות. זה היה פשוט יותר מהציור של היום.

זימאר מצא אותו שם בסביבות אחת בלילה. הוא התיישב לידו בלי מילה, בחן את הסקיצה בפנקס, אחר כך את הפירמידה, ושוב את הפנקס.

— זה עתה ניצחנו בקרב שאיש לא יזכור שהפסיד אותו. בעוד אלף שנה, מי ידע שמוראד ביי נמלט דרומה לפני רגע? בעוד אלף שנה הפירמידה הזו תראה מאה קרבות כמו שלנו. היא לא תספור אותם. האבן אינה מונה את ניצחונות בני האדם.

— הפנקסים שלנו יכתבו זאת, הוסיף זימאר. יש הבדל בין לדעת לכתוב. אבל הפנקסים שלנו יעידו על כך, אם מישוהו יקרא אותם.

— הפנקסים שלנו. זה מה שנשאר מן הניצחונות. פנקסים ופירמידות. זימאר הרהר. פסגת המבנה משכה את מבטו.

— חישבתי הערב שהפירמידה הגדולה מכילה כשני מיליון ושלוש מאות אלף בלוקים. אילו עבדו הפועלים עשר שעות ביום, שלוש מאות שישים וחמישה ימים בשנה במשך עשרים שנה, היה צריך להניח בלוק אחד בערך כל שתי דקות, ללא הפסקה. בלי הפוגה. בלי טעות. שני מיליון פעמים. מה שמטריד אותי הוא שהחישוב מצליח. אין שולי טעות שקורסים. הם עשו בדיוק את מה שתכננו לעשות.

מרחוק, מדורות החיילים הבהבו במישור. אי שם בצפון ישנה קהיר. הפירמידה, לעומתה, לא ישנה.

דנון בחן את הסקיצה פעם אחרונה. קו הפירמידה על רקע שמי הלילה, פשוט, מוחלט. מעולם לא צייר דבר שקשה כל כך להחטיא. הצורה הייתה כה טהורה שאי אפשר היה להחטיא אותה.

זימאר קם, ניער את האבק ממכנסיו ועלה חזרה אל המחנה.

למחרת בבוקר ירד דנון אל תוך הפירמידה הגדולה עם מונז' והאדריכל בלזק. הם נכנסו דרך המעבר שנפרץ במאה ה-9 בידי הח'ליף אל-מאמון. מנהרה בתוך הבנייה, צרה כל כך שהיה צורך להתקדם כפופים לשניים, והלפידים המעלים עשן בידיהם. החום של אמש עזב את הרמה. האבן הייתה קרה.

במעבר העולה פגשו חייל שירד חזרה. צעיר, בן שמונה עשרה אולי, הלפיד ביד שמאל, יד ימין קפוצה. הוא נצמד לקיר כדי לתת להם לעבור. דנון הבחין במה שהחזיקה יד ימין. חרפושית מפיאנס כחול, גדולה כאגוז, שנמצאה בגומחה צדדית. החייל הביט בו. דנון גם. איש מהם לא אמר דבר. החייל המשיך אל היציאה. לא היה מה לומר. החרפושית של החייל והפסלונים שבמטען שלו עצמו נבעו מאותו היגיון. ההבדל היה בדרגה, לא בטבע. דנון ידע זאת מאז סקארה.

הגלריה הגדולה עצרה אותם במקומם. ארבעים ושבעה מטרים אורך, שמונה וחצי מטרים גובה, הקירות מאבן גיר מלוטשת עולים במדרגות בולטות לעבר הפסגה. המעבר נמשך בעלייה של עשרים ושש מעלות לעבר חדר המלך. הלפיד מורם. האור לא עלה עד הקצה. לא נראתה פסגה. רק שני הקירות המתקרבים בחשכה.

— הרומאים בנו קמרונות, אמר מונז' בהביטו בקירות. המצרים בנו תקרות כוזבות. התוצאה זהה. מרחב מקורה. הפתרון הטכני שונה. הם פתרו את אותה בעיה מבלי להכיר זה את זה.

— כן, בהפרש של מאות שנים, השיב בלזק. המעבר הזה מבוגר מהפנתאון ברומא באלפיים ושבע מאות שנה.

מונז' התקדם וספר את צעדיו. הוא צייד עצמו בחבל מדורג שפרש מאחוריו, רושם את האורך המדויק בכל שינוי כיוון. בלזק החזיק את הפלס.

בחדר המלך עצרו לנוח. הסרקופג הריק תפס את הפינה המערבית. גיגית מונוליטית ללא מכסה, ללא כתובת, ללא קישוט. מישוהו שבר את הקצה הצפוני בעת בלתי ידועה. השודדים לא השאירו דבר מלבד זאת.

דנון מדד את החדר בשלושת ממדיו. אורך: עשרה מטרים ושלושים. רוחב: חמישה מטרים ועשרים. גובה: חמישה מטרים ושמונים. לאחר שרשם את המספרים בדק אותם, רשם אותם שוב. אחר כך חישב את יחס האורך לרוחב. קרוב לשניים לאחד. קרוב לריבוע הכפול.

– הביטו. היחס הזה אינו אקראי. למצרים הייתה גאומטריה של פרופורציות שאנו מגלים מחדש. הם לא כתבו אותה. הם בנו אותה.

מונז', שישב על שפת הסרקופג הריק, צייר את החדר לאור לפידו. הסרקופג הזה הכיל משהו. או אולי לא כלום. אולי תמיד היה ריק. סביר להניח שהחדר עצמו היה הקבר ולא ארגז האבן. איש לא ידע. שום הירוגליף לא קישט את הקירות כדי לומר זאת. ואף אילו היה כזה, לא היו יודעים לקרוא אותו.

הם עלו אל פני השטח אחרי שעתיים. שמש הבוקר הייתה ברמת גיזה. מונז' התיישב על בלוק אבן גיר ועצם את עיניו לרגע. הוא חשב על החדר שלמטה. על שתיקתו המוחלטת, על חשכתו המושלמת, על הסרקופג הריק שהמתין שם במשך מאות שנים שמישהו יבוא להניח עליו ידיים.

דנון פתח את פנקסו וכתב. "נכנסים לפירמידה כמו שנכנסים למשפט שלא מבינים בו לא את ההתחלה ולא את הסוף. המשמעות שם, מסודרת, מדויקת. אבל חסרה לנו השפה."

אחר הצהריים, בעוד ז'ומאר מסיים את מדידות הפנ המזרחי, התרחק דנון דרומה ברמה. לראות את הספינקס מרחוק, זה היה רצונו, בטרם יתקרב אליו. הוא עצר במרחק שלוש מאות מטרים והביט.

הראש בצבץ מן החול באופק, חרות על רקע שמים לבנים מחום. היחס היה מטריד. גדול מדי לאדם, קטן מדי למונומנט, משהו בין השניים שלא התאים לשום קטגוריה שהכיר. הצלילית נשרטטה בדיוק. ארבעה קווים. שבר האף הפגוע. שולי הנמס. התסרוקת המפוספסת שמסגרה את הפנים. הצל המוטל על החול.

כשהתקרב נוספו הפרטים. אבן הגיר הצהובה החיוורת, שחוקה באלפי שנות רוח טעונה בחול. השכבות הגיאולוגיות נראו בסלע. הספינקס נחצב מן הצוק הטבעי. הפועלים עקבו אחר שכבות האבן כפי שפסל עוקב אחר סיב העץ. האוזניים, מחוקות למחצה, שמרו עדיין על צורתן. העיניים היו כעת שקעים, אבל הגבות בתבליט הצביעו שהיה צורך לחצוב אותן במכוון.

דנון התיישב בחול, למרגלות הראש, בצל הצר שהטיל זה בסוף אחר הצהריים. זה היה המקום הקריר היחיד ברמה בשעה זו. הפנים מצוירים מלמטה, הזווית שאף צייר טרם ייצג, זווית של מי שיושב למרגלות המונומנט ומרים עיניים. חייל מיחידת ההגנה בא להגיד לו שהגיע הזמן לחזור למחנה. הוא סימן שהוא שומע ולא זו. החייל התרחק. נותר אור לכעשרים דקות.

הוא חשב על מה שהספינקס שמר. או שהיה אמור לשמור. המצרים הקדמונים קראו לו חור-אם-אחת, חורוס באופן. אל הנץ שהיה גם השמש העולה. הפנים הללו הביטו מזרחה, בדיוק מזרחה, אל השמש בעלותה. לא במקרה. בחישוב אסטרונומי, שבוצע בדיוק שמכשירי זימאר רק יאשרו.

כל מה שכאן היה מכון. דבר לא היה דקורטיבי למען ההנאה של עיטור בלבד. כל פרופורציה, כל כיוון, כל חומר שנבחר ענה להיגיון שהיה לבונים בראש ושלם ראו צורך להסבירו כי יורשיהם הכירו אותו אף הם. אחר כך נעלמו היורשים, וההיגיון עצמו, ונותרה רק האבן. מושלמת, מדויקת, ואילמת.

כשהאור נעשה בלתי מספיק, קם, הביט בפנים פעם נוספת. האף החסר לא הפחית מההבעה. אם בכלל הייתה זו הבעה. כנראה לא הייתה זו שלווה. אולי פשוט הדרך שבה פנים מסותות בסלע מביטות בעולם.

כיבוש קהיר ב-24 ביולי היה מהיר להפתיע. שערי העיר נפתחו ללא קרב ממשי, השלטונות המקומיים מעדיפים לנהל משא ומתן מאשר להתעמת עם צבא שזה עתה ראו את כוח האש שלו. בונפרטה נכנס לבירת מצרים בראש חייליו, חוצה סמטאות שבהן נשארה האוכלוסייה בזמירות בתוך הבתים.

התפעמות החיילים מקהיר הייתה כללית. אחרי שבועות של מדבר גילו עיר של שלוש מאות אלף תושבים. בזארים שוקקים, מסגדים אין-ספור, גני דקלים ותפוזים, מזרקות. לרובם הייתה זו העיר הגדולה והמוזרה ביותר שראו מעודם.

דנון סייר ברובע חאן אל-חלילי בערב כניסתם עצמו. מצייר תוך כדי הליכה, רושם בדרך. העיר נראתה לו עולם שלם ועקבי, מאורגן לפי היגיון שעדיין לא היו בידו המפתחות לפענחו. יידרשו חודשים כדי להתחיל להבין.

חאן אל-חלילי היה הלב המסחרי של קהיר מאז המאה ה-14. מבוך של סמטאות מקורות שבהן נדחסו צורפים, אורגים, סוחרי תבלינים, מוכרי ספרים, יצרני נחושת ופליו. הוא שוטט בו כבר שעה, פנקסו פתוח, ללא יכולת לקבע את ציוריו כי התנועה לא פסקה לעולם. הפנים, הבדים, הסחורות. הכול התחלף מהר מדי.

סוחר זקן של קליגרפיה ערבית הבחין בו וסימן לו להיכנס לחנותו. דנון הסכים. האיש פרש לפניו דפים מכוסים בסימנים שלא יכול היה לקרוא אך זיהה מיד את ערכם האסתטי. הקווים המעוגלים, הנקודות הדיאקריטיות המסודרות

בדיוק שהיה בו מן הציור כמו מן הכתיבה. הוא קנה שלושה בסכום צנוע. הסוחר העניק לו רביעי כברכת קבלת פנים.

המחווה הזאת הכתה בו. אחרי היריות באלכסנדריה, אחרי החשדנות המוחשית ברחובות, מישוהו הציע לו משהו. זו לא הייתה אהדה לצרפת. זה היה משהו עתיק יותר. הכנסת האורחים כפי שהתקיימה בארץ הזאת מזה אלפי שנים, לפני הצרפתים, לפני העות'מאנים, אפילו לפני הערבים.

זימאר, פרגמטי יותר, התעניין מיד במידות העיר. שלוש מאות אלף תושבים, זה כמעט מחצית מאוכלוסיית פריז. אך מפוזרים על שטח קטן בהרבה, בסמטאות צרות שלא אפשרו מעבר אלא לשני חמורים זה לצד זה. הצפיפות הייתה דרך נוספת למדוד ציוויליזציה. הוא רשם את רוחבי הרחובות, את הגבהים המשוערים של החזיתות, את היחס בין השטחים הבנויים לחצרות הפנימיות. נתונים אלה ישמשו אותו מאוחר יותר להערכותיו הדמוגרפיות.

בונפרטה, מצדו, ראה בקהיר בעיה מנהלית. שלוש מאות אלף תושבים שהיה צורך לשלוט בהם בעזרת צבא של עשרים וחמישה אלף חיילים תשושים. היחס לא היה נוח. נדרשו בעלי ברית מקומיים, שלטון באמצעות שלוחים, לגיטימציה שאולה. הוא התחיל לעבוד באותו ערב שבו נכנס לעיר, בעוד חייליו קורסים מעייפות.

מונז' וברתולה נפגשו בחצר של ארמון נטוש ושתו קפה מצרי, שהגיש להם משרת שמינהלת האספקה שכרה באותו בוקר.

– הגענו, אמר מונז' והרים את הספל. חצינו את הים התיכון, כבשנו את מלטה, צעדנו במדבר, ניצחנו בקרב הפירמידות, והנה אנחנו בקהיר. שישה שבועות של הפלגה, קרב אחד, ואנחנו יושבים כאן בארמון ממלוכי ושותים קפה.

– נשאר העיקר, הבהיר ברתולה.

– מה למשל?

– להבין מה עומד לפנינו. הארץ הזאת. התרבות הזאת. הכיבוש הצבאי היה החלק הקל.

ברחובות הסמוכים התארגן הצבא ללילה. פקודות שנצעקו, סוסים, הקול העמום של ארגזים שהונחו. קהיר עדיין לא ישנה. אולי מעולם לא ישנה באמת. מונז' הניח את הספל והתבונן בחצר. דקל, אגן אבן, כוכבים מעל לקירות. במשך חמישים ושתיים שנים האמין שהמדע פותח את העולם. והוא אכן פתח אותו. שהפתיחה הזאת עלולה להפחיד כל כך, את זה לא צפה.

IV - קרב אבו קיר

ב-1 באוגוסט תקף נלסון את האוניות הצרפתיות במפרץ אבו קיר. הקרב נמשך לילה שלם. עד הבוקר הוטבעו או נתפסו אחת עשרה אוניות קו מתוך שלוש עשרה. האוריינט, ספינת הדגל, התפוצצה.

הצי הצרפתי עגן בשורה במפרץ הרדוד של אבו קיר מאז ראשית יולי, וחיכה לפקודות של האדמירל ברויס. שלוש עשרה אוניות עגנו זו לצד זו, דופן הימין שלהן מופנה לים ודופן השמאל ליבשה. זה היה הסידור הקלאסי של צי בעגינה, זה שמגן על אגף אחד בכך שהוא נשען על החוף. ברויס בחר במקום הזה מפני שנמל אלכסנדריה היה רדוד מדי. הוא סבר שנלסון יוכל לתקוף רק חזיתית.

אך נלסון הבין את חולשתו של הסידור הזה. אם המפרץ היה עמוק די הצורך לשלוש עשרה אוניות, הוא היה עמוק די הצורך גם להפלגה בין האוניות האלה לבין החוף. הצרפתים הגנו על עצמם מצד הים הפתוח. הם הותירו את דופן השמאל שלהם חשוף, מתוך אמונה שאיש לא יעז להיכנס לים הרדודים. נלסון העז.

המתקפה החלה בשעה שמונה עשרה ושלושים, כשהשמש ירדה אל האופק. ארבע עשרה ספינות בריטיות נכנסו למפרץ. חמש מהן, אלה ששוקען היה הקטן ביותר, חלפו בין הקו הצרפתי לבין החוף. האחרות תקפו מצד הים הפתוח. הצרפתים מצאו עצמם לכודים בין שתי אשיות, ותותחיהם שבדופן השמאל חסרי תועלת, כי לא תכננו להילחם מן הצד הזה.

הקרב התנהל בחשכה גוברת. האוניות הצרפתיות הראשונות בקו, שהופתעו, הוכרעו עוד לפני שהספיקו לקרוא חזרה את אנשי הצוות שהתפזרו ביבשה. הגרייר, הקונקרן והספרטיאט הופגזו באש תותחים בריטית מטווח אפס. בשעה עשרים כבר הייתה חשכה מוחלטת. נלחמו רק לאור יריות התותחים, הלהבות שעלו מסיפונים פגועים והירח שעלה מעל הים התיכון.

האוריינט, ספינת הדגל בת מאה ועשרים התותחים, עמדה במרכז הקו הצרפתי. היא הייתה הגדולה בעולם, ונבנתה בטולון ב-1791. ברויס פיקד עליה, פצוע אך מסרב לעזוב את עמדתו. בשעה עשרים ואחת פרצה שריפה בסיפון הירכתיים, שם היו מוטלים כלי צבע ושמן, והתפשטה אל הסיפונים התחתונים. הלהבות הגיעו עד למחסני התחמושת. המלחים ניסו לכבות אותה, אך המשאבות נהרסו בירי שקדם לכך.

בשעה עשרים ושתיים התפוצצה האוריינט. הפיצוץ נראה מאלכסנדריה, במרחק שלושים קילומטר. עמוד להבות עלה למאה מטרים בשמי הלילה. קול הפיצוץ הדהד לאורך כל החוף. במשך עשר דקות פסק הקרב. הבריטים והצרפתים כאחד חדלו מן הירי, קפואים על מקומם מעוצמת ההרס. שברים בוערים נפלו חזרה אל הים. גופות מלחים הועפו באוויר ונפלו למים במרחק מאות מטרים מהספינה. מהאוריינט לא נותר דבר. מתוך אלף אנשי צוות הוצאו מן המים רק קומץ ניצולים.

הקרב התחדש לאחר השקט. האוניות הצרפתיות ששרדו ניסו להתגונן, אך הן היו מוקפות וצוותיהן מדוללים. עם שחר של 2 באוגוסט הושמדו או נתפסו אחת עשרה אוניות צרפתיות. רק שתיים הצליחו להימלט אל הים הפתוח, הגיוס טל והזנרה. הן עתידות היו לברוח למלטה. האחרות הוטבעו, עלו על שרטון בחוף, או נפלו בידי הבריטים.

קרב אבו קיר היה הניצחון הימי הגדול ביותר של נלסון. האבדות הצרפתיות הסתכמו באלפי הרוגים, פצועים ושבוים. הבריטים לא איבדו אף ספינה. הים התיכון שב להיות ימם שלהם.

הלילה הזה שינה הכול. בלי צי, הצבא הצרפתי היה שבו במצרים. בלי תגבורת, בלי אספקה, בלי דרך חזרה. שלושים ושמונה אלף חיילים ומאה שישים ושבעה חוקרים מנותקים מהעולם.

הידיעה הגיעה לבונפרטה ב-14 באוגוסט, בדרך לקהיר, בשובו מצאליהיה. מיד עם הגיעו לבירה כינס מועצת מלחמה. כעסו היה גלוי.

— ברויס עגן את הצי במפרץ אבו קיר במקום להציב אותו בביטחון באלכסנדריה. נלסון תקף בלילה. הצי הושמד. זה מצבנו.

קלבר, שהגיע מאלכסנדריה לרגל המאורע, בן ארבעים וחמש, אלזסי, ענק כמעט בן שני מטרים, הכנות אצלו כמו מום מקצועי, שאל את השאלה שהייתה על קצה לשונם של כולם.

— הגנרל בונפרטה, מהי האסטרטגיה לטווח ארוך? עד מתי נישאר כאן?

בונפרטה היסס. ההחלטה טרם התקבלה.

— אנו שולטים בנילוס, קלבר. מצרים יכולה להאכיל את צבאנו. מלטה סיפקה לנו די כדי להחזיק מעמד. איננו תלויים בדירקטוריון. נמשיך. צבא המזרח מנותק מצרפת. מעתה אנו חייבים לעשות דברים גדולים. אם איננו יכולים

לשוב דרך הים, נשוב דרך היבשה, בחציית סוריה וטורקיה, או בהישארות כאן עד שהנסיבות ישתנו.

– אנחנו שבויים כאן לתקופה בלתי מוגדרת, אמר מונז'.

ברתולה, סטואי ומשלים עם הגורל יותר ממונז', ניסה להקטין את חומרת המצב בכך שהציב אותו בפרספקטיבה היסטורית רחבה יותר.

– אלכסנדר שהה אחת עשרה שנים מחוץ למקדוניה, מונז'. עבודתנו כאן תשרוד אחרינו. היאחזו בזה.

קלבר, אחרי המועצה, מצא את דנון במסדרון הארמון ועצר אותו בידו על זרועו. האלוסי היה הגנרל היחיד בצבא שלא העמיד פנים מול האזרחים. והיחיד גם שלא ביקש רשות לשאול שאלה לא נעימה.

– שמעת את בונפרטה. הוא נתן פקודה להמשיך. מה דעתך על כך?

– אני חושב שאין לו ברירה. והוא יודע זאת.

– ואנחנו?

– גם לנו אין.

קלבר הנהן. זו לא הייתה פסימיות. הוא שחרר אותו וחזר אל קציניו.

היה משהו מלמד באסון מסוג זה. לא לקח מוסרי, אלא לקח על המקריות. מפעלים גדולים לא תמיד נופלים מסיבות גדולות. לפעמים הם נופלים מפני שאדמירל עגן במקום הלא נכון.

הידיעה על השמדת הצי הגיעה אל החוקרים בדרכים שונות, לפי מקומם בהיררכיה של המחנה. יש מהם שנודע להם מקצין מטה שחצה את החצר. אחרים ממשרת מצרי ששמע חיילים משוחחים.

באותו ערב, לפני שחזר למגוריו, עבר דנון בבנייני העזר הצפוניים של ארמון חסן-קאשיף, שבהם אוחסנו האוספים. פנס ורשימת מלאי בכתב יד בידו.

הארגזים היו שם: שנים עשר הארגזים שסומנו בכתב ידו, האוספים הרשמיים של מונז' וברתולה. בפינה הצפון-מערבית, ליד הקיר האחורי, עשרים ושלושה ארגזים ללא תווית. בלי מספר סידורי. בלי שם של נציב. עץ פשוט, סגור בחופזה במסמרים תקועים באלכסון. הוא ניסה להרים אחד מהם. כבד מדי לאדם אחד. אצבעותיו חדרו לחריץ בין הקרשים. בד. משהו קשה מתחתיו. הוא לא כפה את הפתיחה. הוא כבר ראה אותם שלוש פעמים מראשית המסע. בפעם הראשונה באלכסנדריה, בלי לשים לב. הם היו שם בין ארגזים אחרים.

בפעם השנייה אחרי קרב אבו קיר, כשבא לבדוק את האוספים לאור פנס. בפעם השלישית הבוקר. הם לא זזו, ואיש לא תבע אותם. הם התקיימו מחוץ למערכת. מחוץ לטפסים, לייפוי הכוח, לפנקסי המלאי. הם היו החלק במשלחת שלא היה לו שם.

הוא רשם את קיומם של עשרים ושלושת הארגזים הללו ביומנו האיש, בתחתית עמוד, עם התאריך והציון: "מקור לא ידוע. תוכן לא נבדק." הוא לא סיפר על כך לאיש. הארגזים האלה ישתייכו למישהו. מישהו יתבע אותם, או לא יתבע.

למחרת אחר הצהריים הלך דנון לשוק התבלינים של חאן אל-חלילי לראות אם הידיעה ידועה בעיר. היא לא דלפה. או שדלפה בלי להשאיר השפעה גלויה. הסוחרים מכרו. הקונים קנו. מחירי הפלפל והקינמון לא השתנו לעומת השבוע הקודם.

סוחר בדים שהכיר מראייה סימן לו להתקרב. האיש אמר כמה מילים בערבית, הצביע על השמיים, אחר כך על הים בצפון, ואז עשה תנועה בשתי כפות ידיים צמודות שהפריד בפתאומיות, הסימן האוניברסלי לפיצוץ.

– הם יודעים, אמר דנון למתורגמן.

– הם יודעים מאתמול בערב. החדשות עוברות מהר בשווקים. הם אומרים שהצי הצרפתי הושמד ושאתם עכשיו שבויים כאן.

– ומה הם חושבים על זה?

המתורגמן החליף כמה משפטים עם הסוחר. אחר כך פנה אליו.

– הוא אומר שהצרפתים אינם הראשונים שנקלעו למלכודת במצרים, שגם הממלוכים חשבו שיישארו, שהנילוס ימשיך לזרום כשתעזבו, וגם שאם תרצו לקנות בד, הוא מציע היום עסקה טובה.

דנון קנה חתיכת בד אינדיגו. לא מסיבה מועילה, אלא מפני שהצבע היה יפה ומפני שרצה שיהיה לו משהו קונקרטי שעשה ביום הזה.

מה שהעסיק אותו יותר בשעות שלאחר מכן היה מחשבה קונקרטית: איך ישובו לצרפת המחברות של ז'ומאר, הרישומים שלו עצמו, האוספים של ז'ופרואה? המדע נסע באותן ספינות שבהן נסעה המלחמה.

באותו ערב, אחרי מועצת המלחמה, נפגשו החוקרים בחצר הפנימית של הארמון. איש לא הציע להתכנס שם. הם היו שם, זה אחר זה, נמשכים מאותו צורך שלא להישאר לבדם עם הידיעה.

ברתולה הגיע כמה דקות מאוחר יותר עם דף חישובים בידו. הוא התיישב, הניח את הדף על ברכיו ואמר ללא הקדמה למונז:

– הערכתי את המזון הזמין. קמח, שמן, אורז, בשר מיובש. בקיצוב נכון, הצבא יכול להחזיק שישה עשר חודשים בלי אספקה מבחוץ. לא נמות ברעב.

– לא הרעב מטריד אותי, אמר מונז.

– אני יודע. אבל את זה אני יכול לחשב.

פורייה ישב בצד, תחת האכסדרה. הוא לא אמר מילה. האחרים למדו שלא לפרש את השתיקה הזאת כאדישות. פורייה חשב אחרת מהם. הוא נזקק למתמטיקה כדי לטפל במה שהמילים לא יכלו להכיל. אובדן הצי היה בעיה בעלת משתנים רבים: האספקה, התגבורת, דרכי הנסיגה האפשריות. את המשוואות שיקשרו ביניהם לא הצליח לכתוב. זו לא הייתה קרירות. זו הייתה דרכו לפחד.

– האוספים שלנו. איך הם יחזרו?

איש לא ענה מיד. זו הייתה השאלה שכולם שאלו את עצמם ושאיש לא רצה לנסח ראשון.

– המחברות חוזרות בכיסים שלנו, הוסיף ז'ומאר. המדידות, ההערות, השרטוטים. מה שמסתכם בכמה קילוגרמים לאדם יכול לעבור הכול.

– והארגזים? אמר דנון. הדגימות של ז'ופרואה. המומיות של ברתולה. כלי החרס, הפפירוסים, הפסלונים. מה שכבד.

ברתולה הניח את דף החישובים.

– מה שכבד פגיע. צריך להודות בכך. אם האנגלים ישתלטו על מזרח הים התיכון, כל מה שנרצה להעמיס עלול ליפול בשבי.

חתול חצה את הריצוף ונעלם תחת האכסדרה. אי שם בעיר החל המואזין בקריאה של הלילה. קול ארוך ומתפתל, שעלה וירד בלחן ששמע בכל לילה מאז 1 ביולי ולא חדל להיראות לו זר.

– בונפרטה אמר שנחזור דרך סוריה אם לא נוכל לחזור דרך הים, אמר מונז.

– בונפרטה אומר הרבה דברים, השיב ברתולה. הערב יש לו צדק לומר אותם. הצבא צריך להאמין.

הם נשארו שעה בחצר, בלי תוכנית, בלי החלטה, פשוט יחד. הם קמו בנפרד ושבו איש לחדרו. לא היה להם דבר אחר לעשות. דנון התיישב ליד שולחן העבודה שלו וכתב.

“איבדנו את הצי לפני שלושה עשר לילות, מבלי שנדע. אני אומר ‘אנחנו’ מפני שזו המילה הנכונה. האובדן הזה הוא קולקטיבי גם אם לא הייתי באבו קיר, גם אם איני ימאי. מה שאיבדתי עם הצי הוא הוודאות שמה שראיתי כאן יחזור לצרפת, או לפחות לא בצורה שאבחר. המחברות שלי, הרישומים שלי, מאתיים וארבעים פסלונים וקמעות שקניתי בשווקי סקארה ומנפס. כל זה הוא כעת בן ערובה של מצב צבאי שאין לי עליו שום שליטה.”

הוא עצר. קרא שוב. מחק את המשפט האחרון. מתלונן מדי. דנון התחיל מחדש. “מה שמעסיק אותי הערב אינו הפחד. אינני חושב שנמות כאן. בונפרטה ימצא משהו, הוא תמיד מוצא משהו. מה שמעסיק אותי הוא שאלה מופשטת יותר: מה תועלתה של העדות אם העד אינו יכול לחזור? הציורים שעשיתי של הפירמידות, של הספינקס, של התבליטים בסקארה, יש להם ערך אם מישהו רואה אותם. סגורים בארגז בקהיר, אין להם יותר ערך מהאבן שהם מייצגים.” הוא הניח את העט.

מחברות השרטוטים שלו שקלו, כולן יחד, כשנים עשר קילוגרם. הפסלונים והקמעות בארגזי העץ שלהם, כארבעים קילוגרם. אדם יכול לשאת שנים עשר קילוגרם על גבו במסע ארוך. ארבעים קילוגרם דרשו סוס או פרד. סוסי הצבא ופרדיו לא עמדו לרשות האוספים האישיים של צייר אזרחי.

הוא ערך רשימה של מה שיוכל לשאת בעצמו אם המצב ידרוש זאת. המחברות, בעדיפות עליונה. כלי הציור שלו – עטים, פחמים, דיו – כמה קילוגרמים. מבין החפצים שרכש, הקטנים והיקרים ביותר: החרפושיות מפיאנס ומסאטיט, הקמעות מלאפיס לזולי ומקרניולה, השאבטי מעץ צבוע, בעל הידיים השלובות. מה שייכנס לתיק עור אחד.

השאר – כלי החרס, שברי התבליטים, כדי הקנופה מאלבסטר – יישאר. אם היו יוצאים ברגל דרך סוריה, כפי שדיבר על כך בונפרטה, אי אפשר היה להעמיס כלי חרס על גבו של אדם צועד במדבר.

הברירה הכפויה הזאת לימדה אותו דבר שלא צפה. מאז צאתו סבר שהוא מתעד את מצרים כדי להביאה לצרפת. המציאות נכפתה עליו עכשיו. מה שיביא יהיה תלוי פחות במה שבחר ויותר במה שיכול פיזית לנסוע. הסיפור שמספרים על ארץ הוא סיפורו של מה שהצליח לחזור. השאר אינו נחשב. הוא כתב שורה אחרונה:

“אם המחברות האלה יגיעו אליך ואני לא, סימן שנסעו לבדן. זו כנראה הדרך הטובה ביותר לנסוע. החפצים קלים מבני האדם.”
הוא קיפל את הדף והחליק אותו אל המחברת הראשונה, בין דפי טולון. אחר כך כיבה את המנורה והמתין ליום.

V - המכון המצרי

שלושה שבועות אחרי אבו קיר, בעוד הצבא מעכל את האסון הימי, ייסד בונפרטה בצו את המכון המצרי ב-22 באוגוסט 1798, עשרים ותשעה ימים אחרי כיבוש קהיר.

משימתו הרשמית של המכון הייתה לחקור את הארץ בכל ממדיה – הטבעי, ההיסטורי, הכלכלי – ולענות על שאלות שהמינהל הצבאי לא ידע לפתור לבדו. המכון ישב בארמון חסן-קאשיף. בונפרטה כיהן כסגן הנשיא ומונז' כנשיא. אחת לחמישה ימים התיישבו החוקרים באולם הגדול וחידשו את עבודתם.

מונז' ניהל את הישיבה הראשונה.

הוא לימד גיאומטריה תיאורית בני בעלי מלאכה שלמדו לקרוא בד בבד עם לימוד החתכים החרוטיים. בית הספר הפוליטכני נוסד כדי שהכישרון יחליף את הלידה. מבחינתו מצרים לא הייתה כיבוש. היא הייתה הוכחה שצרפת המהפכנית יכולה לייצר דבר שהמלוכות לא ייצרו לעולם, משלחת מדעית בלב מערכה צבאית.

הוא פתח את הדיונים בכמה מילים:

— אנו כאן כדי להבין, לא כדי לכבוש. אני מבקש מכם לא לשכוח זאת לעולם. נון, שישב בשורה האחרונה, רשם את המשפט.
בונפרטה בא לעתים קרובות. החוקרים העריכו את העובדה שמקשיב להם מי שמחזיק בשלטון.

– רבותיי, מצרים הייתה הארץ המתורבתת ביותר בעולם. שלושה אלפי שנים של היסטוריה קבורה. אתם תחשפו אותה. מדדו, שרטטו, אספו. וחקרו את מצרים של היום. המדע חייב לשרת גם את החיים.

כמה שבועות אחר כך בילה דנון כמה ימים בשרטוט הפירמידות מכל זווית. זימאר טיפס אל פסגת הפירמידה הגדולה. שלוש שעות טיפוס על גושי האבן. מבט משם: המדבר במערב, עמק הנלוס במזרח, קהיר בצפון-מזרח.

– איזה מראה, לחש לאדריכל בלזק. כל מצרים במבט אחד.

– כן. ומשם אוכל לכייל את קווי הכיוון שלי על ארבע הפאות.

הם מדדו את שרידי מקדש פתח, אל היוצר של מנפס. באבק היו מוטלים שברי פסל ענק מגרניט ורוד, שיוחס מאוחר יותר לרעמסס השני.

העבודה הייתה חסרת תודה. הפסל היה שבור לכמה חלקים מפוזרים בין העשבים. את המידות היה צורך לשחזר בחיבור, בפיצוי על החסרים ובאומדן החלקים החסרים.

בסביבות הצהריים התיישב זימאר בצל הראש. גובהו כמעט שני מטרים.

הוא בחן את הפנים. הפה חייך קלות. החיוך הזה הטיפוסי לענקי הממלכה החדשה, לא אוהד ולא מאיים, פשוט נוכח מאז שלוש עשרה מאות שנה לפני הספירה. האף נשבר, כנראה בידי חיילים של ימי הביניים שסברו שבהשחתת הפנים הם משמידים כוח. האורואוס, הקוברה המלכותית על המצח, סימן של ריבונות אלוהית, נעקר, ונותר רק הרושם. הנמס היה שלם, פסיו המקבילים נראים מתחת לאבק.

על החגורה, בגובה הירכיים, במקום שבו הרגליים השבורות לקחו את השאר, זיהה זימאר קרטוש. שני סגלגלים מוארכים, מוקפים בקו רציף: השמות המלכותיים, שאיש עדיין לא ידע לקרוא.

את הראש אי אפשר היה לשאת. הוא שקל כמה טונות. הוא נחצב מגוש גרניט ורוד אחד, שנכרה במחצבות אסואן.

זקן שישב על עקביו בצל הראש הענק הביט בזימאר כבר זמן מה. שומר, אולי, או פשוט מישהו שהתיישב שם לפניו ולא זז. זימאר הראה לו את מחברתו, את תרשים החישובים. הוא דיבר, אך זימאר לא הבין. אחר כך הרים זרד וצייר באבק, ליד כף רגלו של הפסל, שני קווים מקבילים ושלושה

קווים אלכסוניים לרוחבם. תרשים. שונה משל, אך ניתן לזיהוי: משא בתנועה על מישור משופע. הם נשארו כך זמן מה, שני אנשים ושני תרשימים באבק. לאחד היו המכשירים. לשני היה הזיכרון. חישוב בראש. גוש של שמונים טונות. על סירה. סירות הנילוס היו מוכרות. כלי שיט שטוחים וקלים, המסוגלים לשאת עשרים טונות לכל היותר. איך הובילו שמונים טונות על המים?

התשובה המובנת מאליה הייתה: לא על סירה אחת. על כמה סירות שהורכבו לרפסודה צפה, קשורות יחד, והפסל מונח על קורות המחברות אותו לכל כלי השיט. החישוב הראה שיידרשו לפחות עשר סירות בגודל רגיל קשורות במבנה צפוף.

עשר סירות. מאות מטרים של חבל. מאות אנשים. כדי להוביל פסל אל מקדש. מה שהפגיע אותו לא היה ההישג הטכני, קשה אך בר ביצוע. לא, זו הייתה ההחלטה לעשות זאת. להחליט להוביל שמונים טונות על פני תשע מאות קילומטר של מים הניח מראש ודאות. הוודאות שהתוצאה שווה את המאמץ, שהפסל עוד יהיה שם בעוד אלף שנה, שהאימפריה שפרעה ביקש להאדיר תחזיק מעמד.

הפרעונים טעו. אימפריות אינן מחזיקות מעמד. אבל פסלים כן. הפסל הזה שכב באבק, שבור אך נוכח, נראה, מדיד, ממשי.

גדולתה של מצרים העתיקה הייתה אולי פחות במה שהשיגה ויותר במה שתכננה להותיר. האנדרטאות האלה לא נבנו לבני דורם. הן נבנו לנו. דנון עבר עם מחברת השרטוטים ועצר כשראה את ז'ומאר יושב בצל ראשו של הענק.

— אתה מהרהר?

— אני מודד. וזה אותו הדבר.

בדצמבר ספר ברתולה את מה שנעשה מאז יולי. מאות מחברות מלאות, אלפי דגימות, מסות על גאולוגיה, השקיה, חניטה, חקלאות, שפות. חמישה חודשים של עבודה. הפנקס נסגר. הארץ לא תמסור את סודותיה אלא למי שיישארו זמן רב מאוד.

דזה רדף אחרי מוראד ביי במצרים העליונה מאז הקיץ. בונפרטה החליט לשלוח בעקבותיו ועדה של חוקרים, שתצא באמצע דצמבר 1798 כדי לחקור את האנדרטאות התבאיות. דנון התנדב.

שאלת האוספים הציבה כבר בעיות שאיש לא רצה לפתור במפורש. החוקרים אספו דגימות טבעיות, מינרלים, בעלי חיים ממולאים, צמחים מיובשים, בהסכמה שבשתיקה של בונפרטה, שראה בכך את היסודות של מוזיאון מצרי עתידי בפריז. אבל החפצים הארכאולוגיים השתייכו לקטגוריה אחרת, עמומה יותר מבחינה מוסרית.

זיפראוה סנט-הילר חזר משוק הדגים של אמבבה עם שמונה מינים שמעולם לא ראה.

נתיחה של דג לא מוכר הייתה בשבילו שיחה. חתכים, תצפיות, רישומים, השוואה לזיכרונותיו האנטומיים ממינים אירופיים. המבנה הפנימי של הדגים היה קבוע להפליא ממין למין. אותם איברים באותם מקומות, עם שינויים ששיקפו אורחות חיים שונים. לדג קרקעית היו עיניים ממוקמות אחרת מאשר לדג פלגי. אך התוכנית שבבסיס הייתה דומה.

הקביעות הזאת של התוכנית האנטומית על פני מגוון המינים – זה מה שהחל להסתמן לו, מבלי שידע עדיין לנסח זאת. אם המינים נבראו בנפרד, כפי שטענה הדוקטרינה השלטת, מדוע חלקו תוכנית מדויקת כל כך? התשובה, שהם נגזרו מאב קדמון משותף, הייתה רעיון מסוכן. קוויה, פרופסור במוזיאון להיסטוריה של הטבע, ידחה אותה. האקדמיה תביט בה בעין עקומה.

נתיחת הדג הרביעי הייתה בעיצומה כשדנון נכנס ועצר מול הריח.

– אתה עדיין עובד.

– כן. אלה דגי פיל. אנדמיים לנילוס ולקונגו. את האיברים החשמליים האלה מתחת לזנב, לדגי האמזונס יש איברים דומים להם, שהתפתחו במרחק עשרת אלפים קילומטר בלי מגע. זה לא צירוף מקרים. זה אילוף אנטומי.

בין שמונת המינים שהובאו באותו בוקר, אחד מהם עצר אותו במקומו. הוא קנה אותו מדייג שלא הבין מדוע הצרפתי מתעניין בדג בנאלי כזה.

הדג הונח באגן התצפית שלו, קערת חרס מלאה במי נילוס. הדג היה באורך של כשישים סנטימטר, חום-זהוב, מכוסה קשקשים עבים כמגנים מפרקים. שחייה איטית, בכבוד של זוחל.

מה שעצר את ז'ופרואה היו סנפירי החזה.

לא סנפירים שטוחים, עטורי קרניים, כמו אצל כל הדגים שנתח מאז גיל עשרים. תוספות בשרניות, בעלות אונות, הנישאות על מבנה פנימי הדומה לגפה.

הוא בילה את הלילה בבחינת הדג החי, ואחר כך בנתיחתו. המבנה הפנימי של הסנפיר הכיל משהו הדומה לעצם זרוע, עצם ארוכה ומרכזית, שממנה יצאו קרניים. הדג הזה, שיכנה אותו *Polypterus bichir*, לא היה קשור לאמריקות. ובכל זאת סנפיריו חלקו אותה תוכנית אנטומית יסודית.

ז'ופרואה כתב לקוויה באותו ערב. קוויה היה בפריו. העלייה על הספינה למצרים סורבה, מסוכנת מדי, לא ודאית מדי. מכתביהם הצטלבו מעל הימים באיחור של חודשים.

“ידידי היקר, כתב ז'ופרואה, מצאתי כאן דבר שהיה מצדיק לבדו את מסענו. דג שנראה כאילו יש לו זרועות. לא זרועות, כמובן, סנפירים. אבל תוכנית פנימית הדומה לתוכנית של גפה, והיא זהה, בדיוק זהה, אצל מינים שמעולם לא יכלו להצטלב. אני עדיין לא יודע מה לחשוב על כך. אבל זה לא יכול להיות מקרה.”

קוויה לא השיב בנקודה זו במשך כמה חודשים. כשהשיב, היה זה כדי לומר שהדמיון אינו מעיד על מוצא משותף. שאלוהים יכול היה בהחלט להשתמש באותה תוכנית בנסיבות שונות.

VI - מרד קהיר

ז'ומאר התחיל לנהל יומן של העיר. לא יומן אישי, לא היה לו מזג כזה, אלא רישום: אוכלוסיות משוערות לפי שכונה, צפיפויות בנייה, רוחבי סמטאות, גבהי חזיתות, שטח השווקים. נוספו לו תצפיות על זרימות התנועה, שעות הפתיחה של השווקים, גאוגרפיית המים, המזרקות ואגניהן.

באותו ערב, ערב מה שעדיין לא ידע שהוא יהיה המרד, יצא עם פנסו כדי למדוד את כיכר אזבקייה. הכיכר הייתה לב הנוכחות הצרפתית בעיר. שם הקים בונפרטה את מפקדתו, שם נערכו השווקים, החגיגות הרשמיות, ההתכנסויות הצבאיות. תושבי קהיר חצו אותה ברובם בלי להתעכב, המבט מושפל למחצה, הצעד מהיר.

הוא מדד את זוויות הכיכר, רשם מרחקים בעזרת חבל מכויל, כשהבחין שקבוצת גברים שישבו ליד מזרקה מביטים בו בעבודתו.

אחד מהם קם והתקרב. הוא אמר כמה מילים בערבית שזימאר לא הבין. אחר כך הצביע על חבל המדידה ואמר משפט אחר. זימאר פירש זאת כשאלה על מה שהוא עושה.

הוא הראה לו את התוכנית החלקית של הכיכר שצייר. האיש בחן אותה בקשב, הפך את המחברת, החזיק אותה במרחק זרוע. אחר כך אמר משפט לחבריו. הם צחקו. צחקו שלא היה לוועג, אלא מופתע.

זימאר לא ידע מעולם מה אמרו. הם זיהו, חשב, את הכיכר שלהם בציור. זו הייתה כנראה הפעם הראשונה שמישהו הראה להם את עירם שלהם מלמעלה. או אולי צחקו מפני שהצרפתי הצעיר עם חבלו ניסה למדוד משהו שלא היה צורך למדוד. אי אפשר לדעת.

ב-21 באוקטובר 1798 התפרצה העוינות הרדומה של אוכלוסיית קהיר. הניצוץ היה זעיר. ריב בין חייל צרפתי לסוחר.

עם שחר ה-21 באוקטובר פלשו אלפי מתפרעים חמושים בחרבות, בחניתות ובמקלות אל רחובות קהיר. חיילים בודדים נטבחו, נערפו. השכונות המורדות התבצרו במתרסים. המרד לקח שלושה שבועות להבשיל. הוא פרץ בבוקר אחד.

בונפרטה הוער מקולות ירי. הוא הורה לכל הכוחות הזמינים להשתלט מחדש על העיר שכונה אחר שכונה.

— את המרד הזה יש לרמוס ללא דיחוי, צעק אל גנרליו. אם נגלה את החולשה הקטנה ביותר, נושמד לפני הערב. אש על כל התקהלות עוינת, ללא אזהרה.

הארטילריה הפגיזה את השכונות המורדות. בתי הלבנים הלא שרופות קרסו בענני אבק. חיילי הרגלים סרקו את הרחובות. מסגד אל-אזהר נפרץ. חילול שהחריד את כל האוכלוסייה המוסלמית במצרים.

הדיכוי נמשך שלושה ימים. בונפרטה הורה להוציא להורג את כל ראשי המרד שנתפסו חיים. במשך כמה לילות ערפו את ראשיהם במצודה, והגופות הושלכו לנילוס.

דנון לא המתין לתום הדיכוי כדי לצאת. משרתו המצרי, מבוהל, יעץ לו לחזור. הוא לא שעה לכך.

מה שראה בעורקי השכונה שבה התגורר יישאר חרוט בזיכרונו. קבוצות של אנשים חמושים. חנויות בוערות. ריח העשן ומשהו אחר מתחתיו, שזיהה ולא נקב בשמו. חייל צרפתי שכב בסמטה. מת. נשים צעקו מהחלונות. ילד רץ. הצבא הצרפתי, שהופתע, התעכב בארגון תגובתו.

– חזור, למען השמיים, קרא קצין כשהבחין בו עם מחברת השרטוטים. זה לא הזמן לצייר.

– להפך, זה בדיוק הזמן. בעוד חמישים שנה איש לא ידע מה קרה כאן אם איש לא ירשום זאת.

בסופו של דבר חזר פנימה כעבור שעה, וצפה בהמשך מחלון הקומה הראשונה שלו. חיילים צרפתים הקיפו קבוצת מורדים בסמטה. מסגד פתח את שעריו כדי לקלוט את הנמלטים.

דנון סגר את החלון. ברחובות נמשכו היריות. במכון, כמה מאות מטרים משם, חוו שאר המלומדים את אותו לילה אחרת.

המלומדים היו כלואים. לא בהחלטה צבאית. בונפרטה לא טרח לעסוק בתנועותיהם בלהט הקרבות. הם היו כלואים מכורח הנסיבות: חיילים צרפתים שנטבחו במרחק מאתיים מטרים משם, מתפרעים חמושים בכל השכונות, יריות ללא הפסקה מאז עלות השחר.

פורייה התיישב באולם הגדול של המכון עם מחברותיו ועבד על משוואותיו. הוא הרהר, מבלי שהפך זאת לתיאוריה, באופן שבו החום מתפשט בגופים. הוא מתפשט לפי חוקים מדויקים ובלתי משתנים. המהומות אינן מתפשטות לפי הכללים הללו. זו הייתה סיבה נוספת להעדיף את הפיזיקה.

בסביבות חצות הצטרף אליו ז'ומאר עם פנס.

ברתולה נכנס בסביבות שלוש לפנות בוקר, בלי להודיע על בואו. הוא התיישב, ועקב זמן מה אחר שני האחרים בעבודתם.

– מה אתה מחשב? – אמר לפורייה.

– את האופן שבו החום מתפשט בתווך שאינו הומוגני. עדיין אין לי את המשוואות.

– שימושי. הבניין משמאל בוער מאז הבוקר. אם יתמזל מזלנו, מחשבותיך ינבאו אם הבניין שלנו ייפגע לפני עלות השחר.

– המשיכו לעבוד, הוסיף בצאתו. זה הדבר היחיד שמבדיל את נוכחותנו כאן מכיבוש רגיל.

הם עבדו בשתיקה עד הבוקר המוקדם, כל אחד בחישוביו שלו, בעוד העיר בוערת בחוץ.

מונז', מצדו, כתב מכתב לאשתו. מאז אבו קיר לא היה עוד דואר סדיר. הוא כתב אותו בכל זאת. מה שכתב במכתב הזה, דנון לא יידע לעולם. מה שידוע הוא שסגר אותו בקפידה ונשא אותו אחר כך בכיס מעילו עד עזיבת מצרים, שנה לאחר מכן.

ב-25 באוקטובר יצאו המלומדים בזהירות מהמכון. שלושה ימים שהתבצרו בו והאזינו ליריות. שכונות שלמות לא היו עוד אלא חורבות מעלות עשן.

דנון יצא אל הרחובות ההרוסים וצייר.

לפחות ניסה. לפניו בית שקרס, החזית מנופצת מפגז, קורות העץ השרופות פרושות לרוחב הרחוב, נעל ילד באבק. הוא שרטט את קו הגג של מה שנותר עומד. בגיזה צייר את הפירמידות כשהמתים בקדמת התמונה. במלטה צייר את היצירות שנלקחו ואת אלה שהושארו. דנון תמיד סבר שלצייר פירושו להעיד, ושלעהיד הוא מעשה נייטרלי. לעיפרון אין צד. מה שהיה קיים הונצח. לא יותר.

אבל את הבית ההוא הרסו חיילים צרפתים. הארטילריה של הצבא שבו נסע. שהיה תלוי בו כדי לאכול, לנוע, לעבוד. המסמך שייצור בציירו את החורבות הללו יהיה מסמכו של דיכוי שנוכחותו כאן, במידת מה, העניקה לו הכשר. זה לא היה כמו לצייר פירמידות.

דנון צייר בכל זאת. לא מתוך שכנוע. מתוך רפלקס. הדף התמלא. כשסגר אותו, עדיין לא ידע מה עשה. דבר הכרחי, או דבר שפל. אולי שניהם כאחד.

רחוק יותר בסמטה, דלת עץ מגולפת שכבה תלושה מצירי הדלת שלה. חנות בשוק פרוצה, המדפים הפוכים, תיבת נחושת פתוחה וריקה. היה בסימטאות השכונה ההרוסה הזו אותו מעשה יסוד כמו בארמונו של חסן-קאשיף כשהנציגים מילאו את רשימותיהם. פשוט, בלי קריטריונים, בלי שיקול דעת. הצבא בזז כפי שהמכון אסף. המילה הייתה שונה. המעשה היה מאותה משפחה.

באותו בוקר, כשעבר ברחובות ההרוסים, צעד חסן לפני דנון כדי לפלס את הדרך. ליד מסגד אבן טולון מצאו שני חיילים צרפתים עסוקים בריקון חנות אורגים. האריגים יצאו מהדלת בחבילות, ערומים על עגלת יד מעץ. משי,

כותנה צבועה, פשתן לבן שנשמר לימים גדולים. אחד החיילים הוריד נול ממתקן הקיר שלו.

בעלת החנות עמדה בפתח הדלת האחורית, אישה לבושה בשחור. היא הביטה בלי לדבר. בלי תחנונים ובלי צעקות. רק העיניים שעקבו אחר כל חבילה. החייל עבר לידה עם העגלה והיא נסוגה צעד אחד בדיוק, לא יותר ולא פחות. חסן נשאר ברחוב. שום תרגום. אין מה לתרגם. אבל דנון הביט בו לרגע, בחסן שהתבונן באישה שבחנה את החיילים, והבין שגם המתווך רואה. ושלראות בלי יכולת לפעול יש צבע מיוחד על פנים. שום רישום. יש פנים שלא כותבים אותן במחברות.

בערב אותו יום חזר חסן לביתו, בשכונה הקופטית שבה הצבא שכר לו חדר. לא בצד החיילים ולא בצד המורדים. בצד השפה. מתרגם משני עברי קו שלא יכול היה לחצות. פקודות צרפתיות מתורגמות. תחנונים ערביים מתורגמים. בימים מסוימים לא ידע עוד באיזו שפה הוא חושב. הערב לא חשב באף אחת. דנון צייר את החנות המרוקנת. המסמרים בקיר שעליהם נתלו הבדים, הסימן הכהה יותר על הרצפה שבו נח הנול במשך שנים, מסגרת הדלת ובה האישה בשחור המביטה. עבודה מהירה, בלי כיתוב, בלי תאריך. כשסיים, החיילים כבר הלכו עם העגלה. האישה נכנסה בחזרה לחנות וסגרה את הדלת הפנימית.

לאחר תום הדיכוי כינס בונפרטה את הנכבדים ששרדו ואת האולמא שלא השתתפו באופן פעיל במרד, כדי להסביר להם בבהירות את ההשלכות הנוראות של כל ניסיון מרד בעתיד.

– ראיתם מה קורה. שכונותיכם הרוסות. מנהיגיכם הוצאו להורג. אל-אזהר הופצץ. אם תמרדו שוב, אהרוס את העיר כולה עד היסוד.

– המרד הזה מגלה את חוסר האפשרות היסודי של מצבנו, אמר מונז' לבונפרטה במועצה שנערכה אחרי הדיכוי. איננו יכולים לשלוט בארץ הזו בכוח צבאי בלבד ללא הגבלת זמן. האוכלוסייה עוינת אותנו ותישאר כזו כל עוד נהיה כאן ככובשים זרים.

המועצה הזו הסתיימה מאוחר. בונפרטה זימן את מונז' למחרת בבוקר. לא בארמון, אלא בחצר הפנימית של בית שנתפס סמוך לכיכר אזבקייה, הרחק מהקצינים. היו שם קפה ושני שרפרפים. בונפרטה עמד על רגליו.

– אמרת שאיננו יכולים לשלוט בכוח בלבד. אתה צודק. מה אתה מציע?

מונז' לא ציפה שיתייצעו בו בעניין הזה. הוא אמר מה שחשב בכל זאת.

– מוסדות. לא כרוזים. מוסדות אמיתיים. בתי משפט הפועלים לפי כללים ידועים. בתי ספר. מערכת בעלות על קרקעות המגינה על הפלאחים מפני שרירות. מה שהמהפכה עשתה בצרפת, אבל כאן.

– בכמה זמן?

– דור אחד לפחות.

– אין לנו דור. יש לנו אולי שנתיים.

– אז אינך יכול לשלוט בארץ הזו. לא באמת. אתה יכול לכבוש אותה. זה שונה.

בונפרטה הביט בו זמן רב.

– כיבוש יספיק. למה שאני רוצה לעשות.

מונז' לא שאל מה בונפרטה רוצה לעשות.

באותו ערב כתב מונז' ביומנו: “בונפרטה יודע שהוא אינו שולט. כיבוש מנהלים אותו. ההבחנה אינה חשובה לו. לי היא חשובה מאוד. עדיין איני יודע אם היא חשובה למצרים.”

בשבועות שאחרי הדיכוי שבה והשתררה מעין שגרה רעועה. השווקים נפתחו מחדש. המסגדים קיבלו שוב את מתפלליהם, חוץ מאל-אזהר שנשאר סגור. החיילים הצרפתים חזרו לספורים. המלומדים התחילו שוב את יציאותיהם אל העיר עם מחברותיהם ומכשיריהם.

המלומדים, אחרי המרד, חוו אחרת את נוכחותם בקהיר. האשליה של דו-קיום שליו עם האוכלוסייה התנפצה. הם המשיכו לעבוד, לפקוד את השווקים, לקיים קשרים עם נכבדים קהירים מסוימים. אבל אלימות רדומה עלולה הייתה להתפרץ בכל רגע.

דנון היה, בעיני הקהירים, מה שתמיד היה בעיני האחרים. צרפתי, ולכן כובש, ולכן אויב פוטנציאלי.

רוב החנויות נפתחו מחדש. בעלי המלאכה עבדו. החיים חזרו למסלולם.

בסמטה מאחורי אל-אזהר מצא דנון בית ספר קוראני שתלמידיו חזרו ללימודיהם. ילדים ישובים במעגל סביב מורה זקן שקרא בקול ולימד אותם לחזור אחריו. המורה הרים את עינו כשעבר, הביט בו, ואז חזר לקריאתו בלי לשנות את הבעת פניו.

קולות הילדים דקלמו טקסט שכנראה עדיין לא הבינו, בשפה שהוריהם אולי כבר אינם קוראים. ונטור זה פרדי, מזרחן שעבד זמן רב בנמלי הלבנט וברבריה, אמר לו שההעברה קודמת להבנה. המילים נכנסות תחילה אל הגוף, והמשמעות באה אחר כך. המעשה היה מובן: להעביר, להמשיך, לא לתת להפסקה להפוך לקרע.

העיר נפצעה. היא תגליד בדרכה, בקצב שהצרפתים לא שלטו בו ולא יבינו אותו עד תומו. זה לא היה חוסן במובן הגבורתי. זו הייתה רק יכולתו של אורגניזם חי להמשיך בתפקודיו החיוניים חרף ההפרעות. השווקים נפתחו מחדש כי אנשים רעבו. המסגדים קיבלו את מתפלליהם כי התפילה לא נפסקה. הילדים דקלמו את שיעוריהם כי ההעברה לא המתינה עד שהכובשים יסיימו להילחם.

VII - הספינקס והנקרופוליסים

בנובמבר ארגן דנון משלחת אל הספינקס. הם יצאו לפני עלות השחר כדי להגיע עם האור המשופע של הבוקר. האור היחיד שיבליט את פרטי האבן. הספינקס נראה תחילה כמסה. משהו כזה יותר מהחול וצפוף יותר מהלילה. אחר כך הגיע האור ממזרח והראש הגיח, האף חסר, העיניים החלולות מביטות בדיוק למקום שבו זרחה השמש. האנדרטה, באורך שבעים ושלושה מטרים ובגובה עשרים, נותרה קבורה עד הכתפיים. פני האבן הגירנית נחשפו בגווניהם. אפור-בז' במקום שהרוח ליטשה את הסלע, כזה יותר בשקעים שבהם החול נאגר בשכבות דקות. סדקים חצו את המצח, יורדים מקודקוד הגולגולת אל הרקות, חלקם רחבים בכמה אצבעות, אחרים בקושי נראים. האבן לא הייתה אחידה. שכבות של אבן גיר רכה יותר התחלפו בשכבות קשות יותר, ויצרו קווים אופקיים שחרצו את הפנים לפי הגיאולוגיה הטבעית של הסלע שממנו נחצבה האנדרטה. עקבות כלים נותרו גלויים על הלחיים, מהלומות אזמל חוזרות שעיצבו את העקומות והותירו מישורים סדירים שהשחיקה טרם מחקה. החול עלה עד החזה, ויצר מדרון מתון שהרוח עיצבה מחדש ללא הרף, גרגר אחר גרגר.

העין הימנית עצרה את תשומת לבו של דנון זמן רב. אבן הגיר עובדה בחלול, גלגל העין חצוב כדי ליצור מבט שכבר אינו קיים, העפעף העליון קריא מתחת

לשחיקה. מישוהו רצה שלדבר הזה יהיה מבט. לא נוכחות דקורטיבית. מבט מכון, הפונה אל משהו מסוים.

ראש מופנה מזרחה. הפנים הביטו בדיוק לשם, אל השמש בזריחתה.

— זה לא פסל, אמר דנון בלחש. זה מכשיר. הם פיסלו מכשיר מדידה אסטרונומי בקנה מידה של גבעה. שרון שמש ענק שפניו הן המחוג. המבט הזה שננעץ במזרח בשוויון היום והלילה אינו אדיקות. זו גאומטריה. וולני היה אומר שלפנים האלה יש אף רחב ושפתיים בשרניות. אני לא מכריע. אבל מי שחצב את הפנים האלה ידע למדוד.

לאחר שסיימו לתעד את האתר, פנתה המשלחת אל סקארה. הנקרופוליס השתרע על פני קילומטרים אחדים במדבר, בית קברות של הממלכה הישנה שבו פירמידת המדרגות של ג'וסר, העתיקה ביותר שנבנתה אי פעם, הרימה את ששת מדרגותיה לגובה שישים ושניים מטרים. הם בילו שם כמה ימים. דנון צייר. זימאר מדד. זיפראוה עיין בתבליטים כדי לקרוא בהם את מה שהטקסטים לא אמרו. קירות המסטבות שימרו את צבעוניותם במקומות מסוימים. כחול מצרי — פיגמנט של נחושת וסידן שבעלי המלאכה הכינו בהיתוך — נשאר בשקעים המוגנים מן האור. האדום-אוכרה של גופות הגברים, הצהוב של גופות הנשים, מוסכמות ציוריות שחזרו על עצמן לאורך קילומטרים של קירות קבורה. ההירוגליפים נחרטו בחריצים ואז נצבעו, כל סימן נחצב בעומק כמה מילימטרים באבן לפני שנצבע. הסופרים עבדו מימין לשמאל בעמודות האנכיות הללו, וטעויותיהם נראות לעתים במקום שבו סימן נמחק ואז נחרט מחדש בהיסט קל. סצנות מחיי היומיום נפרשו בשורות זו מעל זו: למעלה, הפעילויות האצילות, קבלות קהל, טקסים, מנחות; למטה, עבודת השדה, הקצבות, האפייה. היררכיה חברתית חרוטה באנכיות הקיר. זיפראוה כרע לפני לוח שהציג דייגים מושכים רשת. הדגים ניתנו לזיהוי לפי מין: לטס הנילוס, אמנון, בורי.

זיפראוה, שעדיין הלהיבו אותו שאלות של היסטוריה טבעית, התמקד בייצוגי בעלי החיים בתבליטים העתיקים הללו.

— איביסים, תנינים, היפופוטמים, אריות, יענים. חלק מהמינים האלה אינם קיימים עוד במצרים. הם עוד התקיימו בתקופת הפרעונים. האקלים השתנה, או הציד.

הם ירדו אל הפירים עם לפידים. עשרים מטרים, שלושים מטרים מתחת למדבר. הירידה נעשתה במדרגות חצובות בסלע, לא סדירות, מלוטשות באלפי שנות מעבר. קירות הפיר הצטמצמו ככל שירדו, עיגול אור היום הולך ומתכווץ מעל ראשיהם עד שהיה לא יותר מנקודה לבנה בחשכה. האוויר התעבה. להבת הלפידים התנודדה בזרמי האוויר החלשים שעוד נעו בין פני השטח לחדרים העמוקים הללו. הריח היה מיוחד: ניטר, אבק מינרלי, ומשהו חייתי גם כן, שאי אפשר היה להגדירו במדויק. דפנות הפיר שימרו את סימני החציבה, מהלומות אנכיות היורדות ברצועות מקבילות. נדרשו חודשים כדי לחצוב את הפירים הללו, אולי שנים. צוותי פועלים שעבדו בחשכה והעלו את הפסולת סל אחר סל. חדרי הקבורה לא היו גדולים, שלושה מטרים על ארבעה לכל היותר, בדיוק מספיק לארון הקבורה ולמנחות. התקרה הנמוכה אילצה להרכין את הראש. שברי חרס היו פזורים על הרצפה, שאריות שהותירו השודדים. בעומק, חדרי קבורה, הירוגליפים, ציורי קיר, מסעו של המת חרוט על הסלע.

בין מסעות החקר בסקארה חזר דנון לקהיר. הוא הכיר בשכונה הקופטית בתי מלאכה של אורגים שבהם ביקר באופן קבוע.

הטכניקה הייתה פשוטה ועתיקה. נול ידני, שני חוטי הרמה מתחלפים, הכוכי מועבר בין החוטים. רעש הנול מילא את בית המלאכה, נקישת סדירה של הקרש שהידק את חוטי הערב, חריקה של חוטי ההרמה כשהאורג הפעיל את הדוושות. הצמר הדיף ריח שומן כבשים גם לאחר כביסה, ריח חייתי מעורב בצבעים צמחיים שיבשו בכדים מסודרים לאורך הקיר. אלומות חוטים השתלשלו מקורות התקרה, ממוינות לפי גוון: הכחולים העמוקים של האינדיגו, האדומים-ארגמן של הפואה, הצהובים-ירקרקים של הסנא. בפינה הכין שוליה אמבט קיבוע, ממס אלומן במים חמים כדי לקבע את הצבעים בסיב. התהליך לא השתנה: השריה בחומר הקיבוע, סחיטה, השריה בצבע, שטיפה בנילוס. אותן תנועות כמו בתקופת הפרעונים, מועברות מאב לבן במשך מאות שנים. צמר ופשתן ארוגים בדוגמאות גאומטריות, מעוינים, שברונים, צלבים בעלי קצוות בצורת T, דוגמאות פרחוניות מסוגננות.

דנון השווה אריג קופטי בן זמנו עם התיעודים של ציורי הקיר של בני חסן שהוצגו לו, קברי המושלים של מצרים התיכונה. דוגמת המעוין החסום בעיגול הייתה זהה, וכך גם שילוב הצמר והפשתן ורוחב האריג, כשישים סנטימטרים.

ארבעת אלפי שנות המשכיות בתנועה של אורג.

הוא רכש כמה פריטים. שברי אריג קופטי, חלקם עדיין עם ציורי ציד או דיג בשוליים. צלליות נוקשות, פרופילים חדים, הסגנון ההיראטי של האמנות העממית המצרית שחצתה את הנצרות והכיבוש הערבי בלי להשתנות באופן יסודי.

גם כלי חרס. אמפורות דו-אוזניות, כדים צרי צוואר, גביעים על רגל, משוחזרים באותו חרס נילוס, נשרפים באותן תנורים. בעלי המלאכה שיחזרו צורות שאבותיהם לימדו אותם, ואלה קיבלו אותן מאבותיהם שלהם. השרשרת לא נקטעה.

ברתולה השיג ארבע מומיות אדם מסקארה.

מה שעניין אותו לא היו הגופות, הרפואה תחקור אותן. מה שעניין אותו היה הכימיה של שרפי החניטה. החומרים השחורים והמבריקים שהספיגו את רצועות הפשתן היו תערובת של חומרים אורגניים שאת מרכיביהם רצה לזהות.

הוא המיס דגימות שנגרדו באלכוהול, ניתח את האדים, רשם את טמפרטורות ההיתוך. על שולחן עבודתו היו מסודרים המכשירים: מזקק זכוכית ונציאנית, מדי חום כספית, מאזני דיוק מוגנים תחת כיסוי זכוכית. הוא עבד לאור ארבעה נרות שהוצבו בריבוע, אור יציב שלא רעד כשנטל את מדידותיו. דגימות השרף היו ממוינות לפי מומיה, מתויגות בלטינית, שמורות בבקבוקונים אטומים בשעווה. חלקן היו בצבע שחור עמוק, אחרות חום-אדמדם, ואחרות כמעט שקופות. הוא נטל שבב מהן במרית, הניח אותו בכור היתוך, חימם אותו לאט ורשם באיזו טמפרטורה החומר שינה את מצבו. השרף התרכך תחילה, אחר כך נמס, אחר כך עישן ופלט ריח חריף של עץ שרוף מעורב במשהו שרפי. האדים נאספו בצינור מקורר שבו התעבו לטיפות שמנוניות. שרף האלה, שומן בעלי חיים, שעוות דבורים, נתרן, ביטומן מיהודה. השילוב השתנה ממומיה למומיה, אבל ההיגיון היה קבוע: ליצור סביבה עוינת לריקבון חיידקי.

בשלוש לפנות בוקר הניח את הקולמוס והביט בארבע הגופות המוטלות על שולחנותיו.

האנשים הללו מתו לפני אלפי שנים. שמותיהם אולי היו על כתובות ארוניותיהם. מה שנשאר היו גופותיהם השמורות.

היה בנצחיות הזו משהו שהטריד אותו. לא באופן מטפיזי, ברתולה היה מטריאליסט. אלא באופן מדעי. החונטים הללו פתרו בעיה של כימיה אורגנית. בתצפית, בניסוי וטעייה, בהעברת טכניקות לאורך דורות. הפרקטיקה קדמה לתיאוריה בכאלפיים וחמש מאות שנה.

הוא רשם בדוח שלו: "טכניקות החניטה המצריות מהוות מכלול של ידע כימי אמפירי בעל תחכום יוצא דופן, שחקירתו השיטתית עשויה לספק מידע על תכונות משמרות שעדיין אינן ידועות די הצורך."

בסקארה חקר ז'ופרואה סנט-הילר עם דנון את סביבות נקרופוליס בעלי החיים הקדושים, שבו אמרו כי נחים שוורי אפס של פתח. שברי גרניט נראו בין ההריסות. הם עצרו מול רסיס של גרניט שחור.

דנון כתב: "השודדים הקדמונים השאירו את הגושים האלה. זה הדמיון היחיד. הם לקחו מה שחשבו לאוצרות. אנחנו לוקחים מה שאנחנו חושבים לידע. בעוד אלפיים שנה, אם מישו ירד לכאן עם פנס, הוא יראה את המכסים שעדיין שבורים. והוא ישאל את עצמו, כפי שאני שואל את עצמי כעת, מה ההבדל בין שודד לבין מלומד בגלריה אפלה."

לרגליו, בין הרסיסים המפוזרים באבק, שבר נשא עדיין שני סימנים הירוגליפיים חרוטים בשקע, ציפור, קו שבור. הרמה. החלקה לכיס. התנועה הייתה אוטומטית, בלי החלטה, לפני שהשאלה שכתב זה עתה הספיקה להגיע אל ידו.

באותו לילה, לפני שדנון חזר למחנה, השוק של סקארה נמשך בחשכה. שני פנסים בלבד, מונחים על החול בין הדוכנים. פלאחים מכפרים סמוכים המתונו יושבים בשפיפה מאחורי המחצלות שלהם. החיילים באו בקבוצות של שניים או שלושה, בלי נשק, ידיהם בכיסים. הם שקלו, הסתובבו, ועזבו עם משהו עטוף במעילים. אוויר הלילה היה צונן אחרי חום היום. החול שמר עדיין על פושרות, אבל רוח המדבר נשאה כבר את קור השעות העמוקות. השיחות התנהלו בלחש, מיקוחים שנוהלו בערבית קלוקלת או במחוות. חייל אחד שקל חרפושת, מחזיק אותה סמוך לפנס כדי לבחון את ההירוגליפים החרוטים על צידה התחתון. אחר התמקח על מחיר קמע מפיאנס, פסלון טורקז קטן של אנוביס בעל ראש תן.

ברתולה היה שם גם הוא, יושב על כיסא מתקפל שהיו מובילים לו מאלכסנדריה. לפניו שולחן שדה קטן מכוסה בטפסי הוועדה, וחסן הציג לו

את הפריטים אחד אחד באור המנורה. ברתולה בחן, ורשם בפנקסו את המספר, את התיאור בלטינית, את המיקום במונומנט, את מצב השימור. שישה פריטים הערב: שלוש חרפושיות מלכותיות, פלטת סופר מעץ שיקמה, פסלון גרניט, כד קנופה מאלבסטר עם מכסהו. הוא רשם: "עקבות שרף שחור על הצוואר." ואז הפסיק והרים את מבטו אל חסן.

— מה מכיל הכד האחר, זה שמכסהו בצורת תן?

— הקיבה, אמר חסן.

— אה. גם את זה ארשום.

ברתולה ביקש מומיות של בעלי חיים מסקארה. הפלאחים הביאו לו שש. שני איביסים קדושים, שני חתולים, תנין צעיר, חדף אחד. הוא הציב אותן בחדר הגדול שהמכון הקצה לו כמעבדה.

הוא ניתח את הרצועות. פשתן, ספוג בחומר חום שזיהה כביטומן מעורב בשרפים צמחיים. דגימות נלקחו ממילוי חלל הגוף, נתרן, מלח סלעים, אבקות מינרליות. הנתרון בעיקר העסיק אותו. נתרון פחמתי מימי, הקיים באופן טבעי באגמי המדבר ממערב לקהיר. הוא יצא לשם לסיור זמן קצר קודם לכן עם חברים אחרים במכון. אגמי הנטרון. מרחבים לבנים שעל שפתם התגבשה באופן טבעי האבקה האלקלית הזו שהמצרים קצרו כדי לחנוט את מתיהם.

בעת ניתוח המסת הנתרון במי האגם המליחים, הבחין במשהו בלתי צפוי: התגובה בין מלח הים לסידן פחמתי יכלה להתהפך בהתאם לטמפרטורה ולריכוז. כימאי תקופתו סברו שתגובות הולכות תמיד בכיוון אחד, כשהחומצה החזקה יותר דוחקת את החלשה. ברתולה התחיל להבין שזה שגוי. שמדובר במצבי שיווי משקל.

פריז תקבל את הרשימות הללו. ארבע שנות הרהור יידרשו לו כדי לנסח את התיאוריה המלאה. המסה על *הסטטיקה הכימית* מ-1803 תהיה פריה. אבל הזרע היה שם, באגמים הלבנים של המדבר המצרי, בהתבוננות בתגובה כימית טבעית שהטבע המצרי חזר עליה במשך אלפי שנים.

מומיות בעלי החיים, מצדן, העלו בפני ברתולה שאלה אחרת.

— האיביסים החנוטים האלה דומים לאיביסים של ימינו, אמר ז'ופרואה. אתה זוכר מה שאמרנו על גדות הנילוס. שהמצרים העריצו אותם כי התבוננו בטבע? הנה ההוכחה: לא השתנו בשלושת אלפי שנה.

– זהים, תיקן ברתולה.

– כך אומר קוויה. המינים קבועים מאז הבריאה. המומיות מוכיחות זאת: שום שינוי.

– ולמארק?

– למארק אומר ששלושת אלפים שנה זה קצר מדי כדי לראות שינוי. שיידרש זמן עצום.

ברתולה נטל אחת ממומיות האיביס בידיו. החיה הייתה נוקשה, שמורה להפליא, הנוצות עדיין ניכרות מבעד לרצועות.

– אף אחד משניהם לא יוכל להוכיח זאת לעולם, הבהיר ברתולה. לא נחיה מספיק זמן. הוא הניח את מומיית האיביס.

הם בילו שני לילות שלמים בסקארה, ישנו בהריסות מסטבה כדי להיות במקום מעלות השחר. הנקרופוליס השתרע על פני קילומטרים אחדים במדבר, בית קברות עצום של הממלכה הישנה שבו מלכים ואצילים בנו את קבריהם. פירמידת המדרגות של ג'וסר התנשאה במרכז הנוף הקבורתי הזה.

– הפירמידה הזו קודמת במאה שנה לאלה של גיזה, הוסיף ז'ומאר, שחישב את התאריכים המשוערים מתוך המידע המקוטע שהיה בידי המלומדים על הכרונולוגיה המלכותית המצרית. היא מייצגת רגע בהיסטוריה האדריכלית שבו המצרים עדיין התנסו בצורות. הפירמידות החלקות של גיזה הן שיאו של תהליך שהחל כאן.

המדרגות המונחות זו על זו היו מעין זיקורט מסופוטמי, כאילו שתי התרבויות הגיעו באופן עצמאי לאותה תובנה אדריכלית: לערום כדי לעלות אל השמים.

ברתולה בילה את הלילה השני בהעתקת כתובות ממסטבה של פקיד בכיר. התבליטים האלה תיארו את פעילויות חיי היומיום: דיג, ציד, עבודות חקלאיות, קצבות, הכנת בירה, בדיוקנות תיעודית שהקסים את חוקרי הטבע של הוועדה כשם שהקסים את האמנים.

בשובו מסקארה לקהיר עשה דנון סטייה אל גדות הנילוס בדמדומים. האור היה שונה בשעה הזו. כתום וצפוף, כאילו השמש ביקשה להרוות את האבן לפני שתיעלם. הוא התיישב על גוש אבן גיר על שפת המים וניסה לצייר את הנהר בתאורה אחורית. התרגיל היה קשה. האור נע מהר מדי.

ז'ומאר התיישב לידו והמתין עד שיסיים. לא לדבר כשהאחר מצייר.

– חישבתי משהו הבוקר, הוסיף ז'ומאר כשסגר את מחברתו. קבר ג'וסר מתוארך לכאלפיים ושש מאות שנה לפני הספירה. פירמידת חופו, לכאלפיים וחמש מאות. שתי האנדרטאות הללו מופרדות במאה שנה בלבד. אבל האחת היא ניסוי אדריכלי והאחרת שלמות. איך אפשר להתקדם כל כך מהר?

– אני לא בטוח שהשאלה היא המהירות. אני סבור שלמצרים הייתה דרך אחרת לחשוב על הזמן. בשבילנו מאה שנה היא ארוכה. בשבילם, אולי זה היה רק הזמן הדרוש כדי ללמוד.

הם חזרו לקהיר בחשכה, מודרכים באורות המינרטים. כלבי המדבר נבחו מרחוק. אי שם בסמטאות השכונה הקופטית צלצל פעמון כנסייה את השעה.

VIII - הוויכוחים המדעיים

בישיבה של ה-15 בדצמבר התעמתו מונז' ופורייה. המדידה מול המשמעות. מונז' רצה נפחים וזוויות. פורייה רצה הקשרים ומשמעויות. בונפרטה ניהל את הישיבה והכריע: שניהם, בלי לבחור.

– המדע האמיתי הוא המדידה, אמר מונז' בפותחו את הדיון. ממדי פירמידה. נפחה. יחסיה. לא המיתוסים המקיפים אותה. התיאור והמשמעות הם שתי דיסציפלינות. אנו כאן בשביל הראשונה.

– הפירמידות אינן סתם נפחים לחישוב, מונז', השיב פורייה. אלה קברים מלכותיים, מעשי אמונה באלמוות. אם תשמרו מהן רק את הממדים, אתם מתארים את הארגז ולא את מה שבתוכו. ומה שחמור יותר: אתם מסתכנים בכך שתאמינו שהבנתם משום שספרתם.

בונפרטה, שנכח בישיבה ועקב אחר הוויכוח, התערב כדי לנסות ליישב בין שתי הגישות הנראות כסותרות.

– שניכם צודקים בנקודה אחת, אמר בונפרטה והביט לסירוגין במונז' ובפורייה. התיאור יכול את שניהם: את מדידותיו של מונז' ואת המשמעות שפורייה ימצא בהן. האחד בלי האחר יישאר חסר.

באותה ישיבה הציג ברתולה גם מחקר על הכימיה של אגמי הנתרון במדבר המצרי. ברתולה ניתח כימית דגימות שנלקחו בכמה אגמים וקבע את הרכבן המדויק.

– הנתרון הוא תערובת מלחים: קרבונט, ביקרבונט, נתרן כלורי. שבעים יום בתערובת האבקה הזו, והלחות נספגת. הגוף מתייבש בלי להירקב. פשוט מאוד, יעיל מאוד.

זיפראוה סנט-הילר הציג לאחר מכן את תצפיותיו על האיביסים החנוטים, שהתגלו באלפים בנקרופוליסים של בעלי החיים הקדושים ליד סקארה.

– שני מיני איביס. האיביס הקדוש הלבן והשחור שאנו מכירים, ואיביס קטן יותר, חום, שנראה שנעלם. אם הוא התקיים עוד בתקופת הפרעונים ואינו קיים עוד, משהו השתנה. איני יודע מה.

הישיבה הסתיימה בהצגה של ז'אן-ז'וזף מרסל, מזרחן ומנהל בית הדפוס הלאומי שהוקם בקהיר, בנוגע להתקדמות ההדפסה באותיות ערביות. הדפסת השליח של מצרים נעשתה כעת בצרפתית, וההכרזות בלבד הודפסו בערבית. – יש בידינו היכולת להדפיס בערבית קלאסית באיכות טיפוגרפית משביעת רצון, הכריז. הכרזות, צווים, הודעות. האוכלוסייה יכולה לקרוא אותנו בשפתה.

פורייה הציג באותו ערב מחקר על התפלגות הטמפרטורות במדבר המצרי, נושא שהשראתו באה לו מתצפיותיו בעת צעדות הצבא. ניתוחו של זרמי החום בתווך לא הומוגני היווה מעין הקדמה למחקרי החום שיערוך מאוחר יותר בצרפת. המלומדים הנוכחים הקשיבו בקשב הראוי להרצאה בהירה על תופעה שכולם סבלו ממנה על בשרם.

– חום המדבר אינו שאלה של טמפרטורת הסביבה – הסביר פורייה. – זוהי תופעה של זרימה ושל חילופין בין הקרקע, האוויר והגופים החשופים. עדיין אין בידי המשוואות, אבל אני מאמין שיום אחד נוכל לחזות כיצד החום הזה מתפשט בזמן ובמרחב.

מה שעניין את בונפרטה יותר במכון המצרי הזה היה האופן שבו אנשים בעלי הכשרות שונות לחלוטין – מתמטיקאים, כימאים, חוקרי טבע, אמנים, מהנדסים – הצליחו ליצור שיח מדעי משותף סביב מושא משותף: מצרים.

– מה זה מלמד אותנו על המצרים הקדמונים? – שאל.

– שום דבר במישרין – הודה פורייה. – אבל זה מלמד אותנו כיצד פעלה סביבתם. כדי להבין מדוע בנו את בתיהם בדרך מסוימת, כיוונו את מקדשיהם לפי צירים מסוימים, חצבו את קבריהם בעומקים מסוימים, יש להבין את

האילוצים התרמיים שהיו נתונים להם. פיזיקת עולמם היא המפתח לארכיטקטורה שלהם.

בנופרטה, בתום הישיבה, בירך בחום את כל המרצים ועודד אותם להגביר את מחקריהם.

– עבודותיכם מצוינות – אמר בנופרטה ופנה אל הקהל. – בקרוב, מצרים העליונה. מקדשי תבאי. דנון ייפתח את הדרך.

פורייה עצר את דנון במסדרון ארמונו של חסן-קאשיף. תחת זרועו חבילת מדידות שהוועדה הפיקה מאז ההגעה לקהיר. מדידת הפירמידה הגדולה, תוכניות הספינקס, חתכי הקברים של סקארה. שמונים ושלושה גיליונות.

– המדידות האלה – העיר פורייה. – אתה מתכוון לקחת אותן עמך?

– זו מטרת המסע – אמר דנון. *המיאור* לא ייעשה כאן.

– אני מדבר על חפצים. על הפסלונים שאתה קונה בשוק של סקארה. על הקמעות שבמטענך. באנו להבין את מצרים, לא לרוקן אותה משרידיה.

דנון התבונן בחבילת המדידות בידי פורייה. מידות. תוכניות. זוויות. כל זה יישאר כאן, באבנים, זמין לכל מי שיבוא למדוד אחריהם. הפסלון מעץ צבוע שרכש כבר בקיץ, זה שזרועותיו שלובות על החזה בתנוחת אוסיריס, אותו איש לא ימצא שם בעוד שלושים שנה. הוא יהיה בפריז, או אבוד.

– ההבדל בינינו, פורייה, הוא שאתה מאמין שהבנה מספיקה. אני סבור שיש דברים שצריך לראות כדי להבין אותם. וכדי שייראו, עליהם לנסוע.

פורייה נטל את חבילתו וחזר לחדרו, שתי דלתות הלאה במסדרון הקומה הראשונה. דנון נשאר במסדרון הריק. הוא הלך לישון מאוחר. למחרת בבוקר מצא על שולחן עבודתו את השאבטי מעץ צבוע שהאמין כי הוא ארוז במטעניו, מוצב זקוף, בולט לעין, פניו מופנות אליו. פורייה ודאי נכנס במהלך הלילה. היה לו הרגל להסתובב בארמון בשעות בלתי צפויות כשמשוואותיו לא באו. אך על הרצפה, ממש מול השולחן, היה גרגר חול. אחד בלבד, גלוי היטב על האריחים המצוחצחים. כאילו רצה פורייה לומר לו: “החול הזה בא ממקום כלשהו.”

או כאילו היה זה פשוט גרגר חול. אצל פורייה אי אפשר היה לדעת לעולם אם הכוונה קדמה למעשה או להפך. השאבטי נשאר על שולחנו כל היום.

באותה ישיבה של דצמבר 1798 נערכה גם, מחוץ לתוכנית הרשמית, הרצאה בלתי רשמית של ונטור דה פרדי, המתורגמן הראשי של המסע, שדיבר ערבית, טורקית, פרסית ועברית בשטף של דובר שפת אם, ושהעביר את ימיו בתרגום עבור בונפרטה ואת לילותיו בכתבת מילון ערבי-צרפתי שלעולם לא יסיים. הוא נטל את רשות הדיבור בסוף הישיבה.

— ברצוני להציג בפני המכון הערה. זה חמישה חודשים שאנו נמצאים במצרים, והבחנתי בדבר שנראה לי חשוב להבנת הארץ הזאת. הערבית שמדברים המצרים כיום והערבית הקלאסית של הקוראן הן שתי שפות שונות. לא ניבים. שתי מערכות נפרדות, רחוקות זו מזו כמו הלטינית של קיקרו והצרפתית של מולייר. פלאח מהדלתא אינו מבין את הטקסט הקוראני שהוא מדקלם. הוא מדקלם אותו פונטית, בלי לתפוס את משמעותו.

— ומה זה אומר? — שאל מונז'.

— זה אומר שהאסלאם במצרים הוא בחלקו דת שמאמיניה אינם מבינים את כתבי הקודש שלה בצורתם המקורית. האמונה מועברת בסמכות האולמא, במסורת שבעל פה, בטקס. לא בקריאה ישירה של הטקסט. זה אינו שונה מאוד מן הלטינית בכנסייה הקתולית לפני לותר. בונפרטה, שהקשיב בלי להתערב, שאל שאלה.

— והאולמא עצמם, האם הם מבינים את הטקסט הקלאסי?

— המלומדים שבהם, כן. האחרים מדקלמים גם הם. זו שרשרת מסירה שבה כל חוליה מוסרת את מה שקיבלה, לא בהכרח את מה שהיא מבינה.

דנון רשם את ההערה הזאת בפנקסו. היא הדהדה דבר שראה בסמטת בית הספר הקוראני לאחר המרד. הילדים שדקלמו משפטים שאת משמעותם לא הבינו כנראה עדיין, אך צלילם וקצבם היו כבר בתוכם סוג של ידיעה. הוא חשב על רישומיו שלו. הפירמידות שהועתקו לפני שהובנו. הספינקס שצויר בשעת בין הערביים לפני שנודע כיוונו האסטרונומי. אולי כך עבד: תחילה הקו, אחר כך המשמעות.

— מה שאתה מתאר — העיר פורייה לוונטור דה פרדי — הוא מערכת שבה המסירה קודמת להבנה. לומדים תחילה את הטקסט בעל פה, המשמעות באה אחר כך. או שאינה באה. האין זה דומה למה שאנו עושים עם ההירוגליפים? אנו מעתיקים סימנים שאיננו מבינים. יורשינו אולי יבינו את משמעותם.

– ההבדל – אמר ונטור דה פרדי – הוא שלהירוגליפים אין עוד דוברים חיים. לערבית הקלאסית יש. אי שם בין הדבור לכתוב, בין האולמא לפלאחים, בין הטקסט לטקס, השפה שורדת. היא שורדת באופן שונה מן האופן שבו נוצרה. אבל היא שורדת.

הישיבה הסתיימה מאוחר. המנורות דעכו. המלומדים יצאו אל חצר המכון, שם היה אוויר הדצמבר סוף סוף רענן. הקור האמיתי הראשון מאז בואם למצרים. דנון עצר רגע בחצר והרים את עיניו. הכוכבים מעל קהיר. אותם כוכבים שמעל טולון לפני שבעה חודשים, אך גבוהים יותר מעל האופק.

בונפרטה עזב את המכון אחרי הישיבה בחברת ברתולה. הם הלכו זמן מה בגן הארמון בלי לדבר. אז אמר בונפרטה:

– מונז' אמר לי פעם שהמדע מחפש את האמת ללא קשר למה שמועיל. האם אתה מאמין בכך?

ברתולה הררה. זו הייתה שאלה ששאל את עצמו כל חייו המקצועיים.

– אני מאמין שהחלוקה פחות חדה ממה שהוא טוען. עבודתנו כאן אמיתית. מדידותיו של ז'ומאר, הניתוחים הכימיים של המומיות, רישומיו של דנון. אבל מה שאנו עושים כאן הוא גם מועיל, לצרפת, לידיעה האירופית על מצרים, לך מבחינה פוליטית. האמת והתועלת אינן מוציאות זו את זו. הן צועדות יחד, לעתים רחוקות לאותו כיוון, אך יחד. הוא היסס, ואז הוסיף:

– הדבר היחיד שאני מסרב לומר הוא שמה שאנו עושים הוא בלתי מזיק. זה לא נכון. ומונז' יודע זאת כמוני.

בונפרטה הנהן.

– פורייה אמר לי הערב שלמחקריו על החום אין שום יישום צבאי מיידי. נראה שהוא גאה בכך.

– לפורייה יש מה להתגאות. בעוד עשרים שנה יהיו למחקריו יישומים שהוא עדיין אינו מדמיין. זה המדע. הוא קודם ליישומים במרחק שאי אפשר למדוד מראש.

– כמו סיר שעדיין אינו יודע עבור איזה צבא הוא מתצפת על השטח. בדיוק.

הם עצרו על שפת הבריכה שבחצר. הירח השתקף במים הדוממים.

– המשיכו לעבוד – אמר בונפרטה. – כל מה שאתם מפיקים כאן ישרוד את המסע, יהי מה. זו הוודאות היחידה שיש לי כרגע.

ברתולה חזר למעבדתו והמשיך בניתוחיו.

הוא אמר משפט אחד לבונפרטה באותו ערב, לפני שחזר. משפט כמעט חסר אינטונציה, כהערה של כימאי על צבעו של משקע.

– באיטליה, ב-1796, אנחנו בחרנו מה ילך ללובר. מונז' בחר, אני אישרתי. היה לנו זמן, רשימות, נציבים. כאן אין לנו דבר מכל זה. כשנעזוב, זה יהיה בחופזה. מה שיהיה בארגזים ברגע היציאה, זה מה שייצא. השאר יישאר. אין טעם לספר לעצמנו סיפור אחר.

דנון חשב על איטליה. ב-1796 הייתה זו צרפת שנשאה עמה. כאן, ייתכן שלא נהיה זה אנחנו.

בשלוש לפנות בוקר הדליק דנון מחדש את מנורתו והרים את פנקסו.

הדפים התהפכו לאט, מבלי שקרא אותם שוב באמת. הרישומים חלפו. מפרשי הצי במעגן טולון, נמל ולטה מסיפונה של זיונון, עמוד פומפיוס באלכסנדריה, גבי החיילים במדבר, עשן הקרב כפי שנראה מתוך ריבוע חיל רגלים, הפירמידות בשעת בין הערביים והמתים בקדמת התמונה.

הייתה לו גם רשימה אחרת, שלא כתב. דברים שעשה מבלי לרשום אותם. הוא צייר מונומנטים שאי אפשר יהיה לשאת עמם, ראה חייל מחליק חרפונית לכיסו בלי לומר דבר, ראה פלאח מביט בשאבטי שלו יוצא לדרך ומעדיף שלא לרשום את המשפט. הרשימה ההיא הייתה ארוכה ממאתיים ארבעים ושלושה רישומים. לא היה לה סוף.

הוא עצר על הסקיצה הראשונה של המסע.

זה היה בונפרטה. פרופיל ימני, מואר באור הבוקר על רציף טולון, דקות ספורות לפני העלייה לספינה. הוא צייר אותו במהירות, מבלי שהגנרל ירגיש. עשר משיכות פחם בערך. הפרופיל הרזה, המצח הגבוה, הסנטר המשוך קדימה בתנוחת מי שמביט במה שאינו קיים עדיין.

הוא נטל דף ריק וצייר את בונפרטה מן הזיכרון. כפי שראה אותו באוגוסט, במועצה שבאה אחרי הידיעה על אבו קיר. אותו פרופיל, אותם קווים יסודיים. אך משהו השתנה שלא ידע לתת לו שם במילים. הוא חיפש אותו בפחם.

לא הקמטים. שבעה חודשים אינם מזקינים אדם בן עשרים ותשע. לא הרזון. בונפרטה תמיד היה רזה. אולי זה היה במתח הצוואר. או באופן שבו הלסת הייתה קפוצה. האיש של טולון הביט במשהו שאינו קיים עדיין. האיש שאחריו אבו קיר הביט במשהו שאיבד.

דנון הניח את שני הדפים זה לצד זה על שולחן עבודתו.

הרישומים היו דומים. משקיף נחפז לא היה רואה את ההבדל. אותו פרופיל, אותה תנוחה, אותה יד של מצייר. אך בהתבוננות בזה אחר זה, אי אפשר היה שלא לראות שהראשון הוא של אדם היוצא לדרך, והשני של אדם שאינו יודע עוד לאן.

זו הייתה הפעם הראשונה מאז טולון שצייר את בונפרטה שלא בנוכחותו. עד אז היו רישומיו של הגנרל מסמכים. תנוחת הפיקוד, מחוות הסמכות, הסצנה ההיסטורית שיש להנציח לפני שתחלוף. הסקיצה הלילית הזאת הייתה דבר אחר. דיוקן ללא הסכמת הדוגמן, ללא עד, שנשאב מהזיכרון ולא מהמציאות. הוא החליק את שני הדפים יחד באותו פנקס, זה אחר זה. טולון, ואחר כך אבו קיר. מה שהתחיל ומה שזה הפך להיות.

האם מה שהפנקסים האלה הכילו שווה משהו? השאלה נראתה לו עכשיו פחות ברורה מאשר בתחילה. בטולון, בעלותו על זיונו, ידע בוודאות מדוע הוא שם. לתעד מסע היסטורי, לראות את מצרים לפני שאירופאים אחרים יראו אותה, להביא לצרפת תמונות של עולם שעדיין לא נודע. התוכנית הזאת הייתה פשוטה וברורה.

שבעה חודשים אחר כך ראה את הדברים אחרת. הוא ראה את אומללות החיילים במדבר, את תושבי אלכסנדריה מביטים בצבא הצרפתי בהשלמה של אנשים שסבלו מיותר מדי צבאות מכדי להתרגש, את מרד קהיר ואת דיכוי. הוא צייר את כל זאת באותו קשב שהקדיש לפירמידות ולתבליטים. ועכשיו שאל את עצמו אם רישומיו אינם, בניגוד לרצונו, מסמכים של כיבוש קולוניאלי לא פחות מארכיון של תגלית מדעית.

הוא לא פתר שאלה זו באותו לילה. גם ספרו מסע במצרים התחתית והעליונה לא יפתור אותה.

הוא סגר את פנקסו, כיבה את מנורתו ושכב בחשכה. מבעד לחלון היו הכוכבים מעל קהיר אותם כוכבים שהרודוטוס ראה מגדות הנילוס, אותם שהאסטרונומים הפרעוניים השתמשו בהם לכוון את מונומנטיהם, אותם

שהמלחים הצרפתים צפו בהם במהלך ההפלגה מטולון. היה בקביעות הזאת משהו מנחם. לא שהכול שווה, אלא שהכול נמשך, משתנה, בלתי ניתן לזיהוי ובכל זאת נוכח. השמיים המצריים לא הבחינו. הם האירו את הפירמידות ואת המחנות באותה אדישות. דנון עצם את עיניו. מחר ימשיך לצייר.

פרק ב': העלייה בנילוס

I - דנדרה

ב-25 בדצמבר 1798 יצאה משלחתו של דזה מקהיר לכיוון דרום. שלושת אלפים חיילים לכיבוש מחדש של מצרים העליונה. דנון השתתף במסע, ופנקסו בידו.

בונפרטה, שנותר בקהיר, קרא לדזה ערב היציאה.

– משימתך כפולה. צבאית: להשמיד את מוראד ביי. מדעית: לאפשר למלומדים לחקור את מצרים העליונה. התייחס אליהם כאל שותפים לעבודה. מה שיביאו שווה ערך לניצחונותיך.

דזה היה בן שלושים, בעל מוח מעשי, בלי טעם מיוחד לעתיקות. אבל הייתה לו התבונה להבין פקודות.

– אגן על האנשים האלה כמו על חיילי. אך הזהר אותם: מוראד ביי לא ייתן מנוח. חודשים, אולי עד אסואן. המלומדים יצטרכו לשאת זאת.

משיצא דזה, עצר בונפרטה את דנון לרגע. הוא פתח את מגירת שולחן המערכה שלו והוציא מסמך מקופל. הרשימה בת ארבעת העמודים שהראה לדנון לפני טולון, שהושלמה מאז.

– הנה מה שחייב לחזור. מה שצרפת ראויה להביא מן המסע הזה.

דנון עבר על השורות הראשונות. קטגוריות, תיאורים: אובליסקים ניידים, שברי תבליטים באיכות יוצאת דופן, פפירוסים מתועדים, חרפויות מלכותיות, ברונזות מהתקופה המאוחרת, מומיות של נכבדים ניתנים לזיהוי. כל קטגוריה מלווה בהערות ערך משוער וביעד: הלובר, הספרייה הלאומית, מכון צרפת.

– עשינו כך גם באיטליה – המשיך בונפרטה. – מונז' וברתולה מכירים את השיטה. מה שהם מביאים עמם בטפסיהם הולך ללובר. מה שהחיילים לוקחים בשקיהם, איני יכול למנוע. מה שאתה מתעד בפנקסיך נשאר בצרפת בצורה אחרת. שלוש רמות. שלוש לגיטימציות שונות.

– ומה אם הרמות מתערבבות?

– הן מתערבבות תמיד. משום כך הרמה הראשונה חייבת להיות ללא דופי. אם הוועדה תעשה את עבודתה בקפדנות, השאר יהפוך לנסבל בהשוואה. זהו

ההיגיון של כל הרכישות של המדינה מאז הרנסנס. צרפת אינה בוזזת. היא בוחרת, מתעדת ושומרת. החיילים בוזזים. ההבחנה ממשית גם אם אינה נוחה.

– ואם מישו יערער עליה?

– איש לא יערער עליה כל עוד אנו מנצחים במלחמה. אם נפסיד בה, הוויכוח לא ייפתח באותה צורה.

דנון הניח את הרשימה בילקוטו. זו לא הייתה פקודת ביזה. זו הייתה פקודת בחירה. ההבחנה הייתה ממשית. הוא היה רוצה שתהיה מספקת. לא היה בטוח. אבל בונפרטה כבר פתח את דלת משרדו. זמנו היה קצוב. ודנון יצא מבלי שניסח את מה שהיה רוצה לומר.

ב-25 בדצמבר בבוקר יצאה המשלחת לדרך דרומה על הגדה המערבית של הנילוס. האוויר היה עדיין קר בשעה זו. קור יבש, ללא ערפל, קור מצרים שנכנע במהירות לשמש. האבק שהעלו הטורים נראה למרחוק. התותחים התקדמו לאורך השדות המעובדים. סוסי הפרשים צהלו כשחשו ביציאה. פלאחים שעמדו על הגגות השטוחים של הבתים התבוננו בטור חולף בלי לנוע.

דנון רכב לצד דזה.

– המקדשים האלה, שאנו מכירים רק מפוקוק ומגורדן. תיאורים משוערים, רישומים לא מדויקים. סוף סוף נקים תיעוד קפדני.

– התלהבותך נעימה לי. אך הודע לי כשאתה רוצה להתרחק מהטור. מוראד ביי עדיין לא ויתר.

דנון הסכים, בלי להסתיר השלמה מסוימת.

– הבנתי, גנרל. רישומים חפוזים עדיפים על בערות.

החום עלה כבר בשעה השנייה למרות ינואר. הרצועה הירוקה לאורך הנהר הייתה ברוחב כמה מאות מטרים, ואז החל המדבר, מידי ומוחלט. החיילים צעדו בשתיקה, המימיה ביד. דנון צייר תוך כדי הליכה – סקיצות מהירות, צלליות של כפרים, דקל, פרופיל של צוק גיר – בלי לעצור, בלי לאבד את הצעד. הממלוכים הטרידו ונעלמו מבלי לנהל קרב מכריע. ליד בני חסן חקר קברים חצובים בצוק הגיר המשקיף על הנילוס, מעוטרים בציורי קיר המתארים סצנות של היאבקות, ציד וחיי יום-יום.

הצבעים החזיקו מעמד. אדומי אוקר, כחולי פריט מצרי, ירוקי מלכיט, צהובי אורפימנט. המדבר ייבש את האוויר סביבם. הוא חשב על ציורי פריז, שהושחרו בשכבות לכה, דהו במשך מאות שנות לחות.

הוא צייר כמה מן הסצנות האלה בשעות המעטות שדזה העניק לו לפני שיחדשו את הצעדה. סקיצותיו נעשו מהר. הוא למד ללכוד את העיקר בעשר דקות, את האופי ההיראטי הצורני, את חיוניות הסיפור.

כך עבר מקבר תת-קרקעי אחד למשנהו בעוד הטור הקים את מחנהו. דנון מעולם לא התלונן. הוא צייר בהליכה, צייר בעצירות, צייר לאור לפידים באוהלי הצבא בערב. סיבולתו הגופנית הדהימה את הקצינים שראו תחילה בנוכחותו נטל.

– המלומד שלכם עמיד יותר מטירוני – אמר דזה יום אחד לאחד משלישיו והצביע על דנון היושב על סלע בהפסקה של הצבא.

– זה משום שיש לו מה לעשות – השיב השליש. – אנשים שיש להם סיבה להביט סביבם שורדים טוב יותר מאחרים.

ב-20 בינואר היה ז'ומאר הראשון שראה את דנדרה. מקדש האלה חתחור התנשא בלב שדות מעובדים, גושו נראה למרחוק באוויר היבש של מצרים העליונה.

– הביטו – אמר דנון שעצר מאחוריו.

דזה הורה על עצירה. הצבא הקים את מחנהו בכפר הסמוך, קנא. הפלאחים התבוננו מספיהם בלי להתקרב. הם ראו טורים אחרים חולפים. הטור הזה הוביל אנשים עם מכשירי מדידה ופנקסים. זה לא הרגיע יותר.

ז'ומאר נכנס ראשון. בסף מנה: עשרים וארבעה עמודים בגובה חמישה עשר מטרים בקירוב, כותרותיהם בעלות פני חתחור מביטות בארבעה כיוונים. הוא הוציא את התיאודולית מנתיקו, ואז החזירו. מאיפה להתחיל? במשך שמונת החודשים שלו בבית הספר ידע תמיד מאיפה להתחיל. כאן לאולם היה היגיון שחרג ממה שמכשיריו יכלו לתפוס במבט אחד. גדול מדי. קוהרנטי מדי. היה עליו לבחור נקודת כניסה, והבחירה נראתה לו פתאום שרירותית באופן שמעולם לא חש מול פירמידה או עמוד בודד. בסופו של דבר כיוון אל העמוד הקרוב ביותר. זו הייתה לפחות התחלה.

– זה יוצא מן הכלל – מלמל דנון מאחוריו. – עדינות הקפלים האלה.

זימאר מדד חמישה ימים. חמישה עשר מטרים לכל עמוד, המפרקים דקים כל כך שבקושי עבר בהם להב סכין. התקרה בגובה של יותר מחמישה עשר מטרים. הקירות מכוסי תבליטים. הוא רשם את המידות, הזוויות, הכיוונים. דנון צייר בקצה השני של האולם, ידיו מכוסות אבק פחם כמעט שלא פסקו.

– איך עשו זאת בלי הכלים המודרניים שלנו? – הוסיף זימאר בלחש.

– בזמן, בכוח אדם ובארגון המסוגל לקיים מאמץ מתמיד במשך עשורים. המקדש הזה נבנה במשך דורות. הם מסרו את הפרויקט מאב לבן כירושה קדושה.

– המצרים הכירו את הכוכבים טוב ממה שאנו מכירים אותם עדיין – הוסיף זימאר והצביע על קבוצות הכוכבים הצבועות בכחול עז על רקע האוקר של התקרה. – הקמרון הזה הוא מפת שמי הלילה של מצרים העתיקה.

ביום השני הבחין זימאר בפרט שלא ציין. הוא רשם אותו ביומנו האישי, בערב, מתחת לאוהל.

שלושה חיילים מגדוד החזית בילו את אחר הצהריים בחדרי הצד של המקדש. הם לא היו בתפקיד. בשובם נשא אחד מהם בידו פסלון מפיאנס כחול. חתול יושב, אוזניים זקורות, עיניים משובצות זכוכית שחורה. הוא הראה אותו לחבריו. הם צחקו.

זימאר התבונן בהם חולפים. לחתול הפיאנס היו שניים או שלושת אלפי שנה. הוא הושם במקדש כמנחת נדר על ידי אמן ששמו לא שרד, לתפילה שאפילו תוכנה נשכח. בעוד שלוש שנים יהיה במרסיי. השרשרת הייתה קצרה. היא לא השאירה עקבות. זימאר חשב על כוח המשיכה: חפצים קלים נופלים תמיד כלפי מטה. כאן המטה היה הצפון.

באותו יום, בחצר הגדולה של המקדש, עבד קוסטז.

הוא בחר בבוקר שישה פריטים לפי הקטגוריות שברשימת בונפרטה. שתי חרפושיות, קמע זהב, פסלון של סחמת, כולם תואמים את קריטריוני הרשימה. אך שני פריטים בלטו מן הכלל. לוח סופר מעץ שקמה עם קולמוסיו עדיין בנרתיקי הקנה שלהם. מאחר שהעץ כמעט מעולם לא שרד, זה היה פריט נדיר ביותר. וכד קנופה מאלבסטר עם מכסהו בעל ראש הנץ שלם, המייצג את קבהסנואף, שומר המעיים. ששת הפריטים מסודרים על האבן, ממוספרים, מתויגים.

ז'ומאר התקרב מכניסת החצר. קוסטז מילא את הטופס שלו לאור היום, בלי חיפזון, בלי להסתתר. זה היה כל ההבדל מן המעשים של החיילים: הטופס.

– אזרח קוסטז – אמר ז'ומאר בהתקרב. – הפריטים האלה יוצאים מן הכלל. – אכן. לוח הסופר ייחודי בתיעוד הידוע של המשלחות האחרונות. הקולמוסים שלמים. נדיר ביותר. עץ השקמה שרד משום שהיה עטוף פשתן שמצאתי בתא צדדי של הגומחה. אלפיים וחמש מאות שנות שימור בתנאים אידיאליים. הוא המשיך לכתוב בלי להרים את עיניו. כתב ידו היה של מדען: מדויק, מקוצר, בלי קישוט.

– כד הקנופה יעניין את הכימאים לצורך ניתוח שרפי החניטה – המשיך. – הוצאתי שבר משכבת השרף הפנימית. את מספר הדגימה הזאת תמצא תחת האסמכתא מאה וארבע עשרה-ב' ברישום הוועדה.

הוא רשם את המספר השישי על הטופס שלו, חתם, תלש את הגדם והושיט אותו לז'ומאר.

– מרשם הוועדה, מדור הרכישות הרשמיות. אם תרצה העתק לתיק המדור שלך.

ז'ומאר לקח את הנייר. הוא הביט בו. הצורה הייתה ללא דופי. הוא הניח אותו בילקוטו שלו בלי להשיב.

אדם מן הכפר בא להתבונן בז'ומאר בשעת מדידותיו. חסן, המתורגמן, נשאר בצד. האיש התבונן רגעים אחדים ואז הלך. המפגש הזה היה קצר.

למחרת חזר האיש, ישב נשען על עמוד שעתיים בלי לומר מילה, מתבונן בז'ומאר עובד. אחר כך הלך. למחרת שלמחרת הביא דבר: כד חרס קטן מלא מים צוננים. הוא הניחו ליד מכשיריו של ז'ומאר.

ז'ומאר שתה. המים היו קרים, מינרליים קלות. הוא אמר תודה בערבית. אחת המילים המעטות שלמד. באמצעות חסן החליפו כמה משפטים.

האיש הכיר את שמות העמודים. לא את השמות היווניים שבהם השתמשו המלומדים – חתחור, נות, איזיס – אלא שמות ערביים שנמסרו מאב לבן במשך דורות. העמוד בפינה הצפון-מזרחית נקרא בכפר "העמוד המדמם בשיטפון", משום שסדק באבן הגיר הניח לעתים למים אדמדמים עשירים בברזל לזרום בעת שיטפונות הנילוס. העמוד המרכזי נקרא "עמוד הקול",

משום שאם היכו בו בכף יד פתוחה בגובה מסוים, השמיע צליל עמוק שהתפשט בכל האולם.

זימאר רשם את שני השמות. הוא ידע שלא יופיעו בתיאור. הם לא היו בעלי ערך מדיד. אך הם אמרו דבר שמדידותיו לא אמרו: שלמקדש הזה הייתה נוכחות רציפה בזיכרון הכפר מימים ימימה. הוא לא היה חורבה. הוא היה שכן.

שלושה ימים אחר כך חזר דנון לבדו אל המקדש, עם נר ופנקסיו. הוא רצה לצייר את גלגל המזלות של הקפלה העליונה.

קפלת אוסירים הייתה על גג המקדש. חדר קטן שהגישה אליו במדרגות חיצוניות. התקרה הייתה נמוכה. הנר הטיל אור כתום לא מספיק. הוא השתרע על האבן הקרה. מעליו, מגולפת באבן חול, מפת השמיים. דיסקה עגולה בקוטר שניים וחצי מטרים. במרכז, קבוצות הכוכבים הסביב-קוטביות. הדוב הגדול בדמות רגל קדמית של שור, אלה היפופוטמית אווזות בצלצל. על ההיקף, שנים עשר המזלות היווניים משולבים באיקונוגרפיה מצרית: הטלה, השור, אך גם הדלי המיוצג כחפי אל ההצפה, אווז בשני כדים שמהם זרם הנילוס.

את התקרה הזאת אי אפשר היה לשאת כמות שהיא. כמה טונות של אבן חול משובצות בקמרון. אך דנון הציג את הבעיה לפני יומיים לקפטן קוטל, ראש חיל הבלונים של המשלחת, זה שהטיס את בלון התצפית בפלרוס. קוטל היה המהנדס בעל התושייה הרבה ביותר בצבא. הוא בא לראות את גלגל המזלות אמש במבט של טכנאי ולא של אמן.

— זה אפשרי — אמר בבחנו את המפרקים. — לא עם מה שיש לנו. יידרשו מסורים עם שיני פלדה מוקשה, מגבהי בורג, סיד חי, פיגום הרמה של עשרים מטרים. שישה שבועות עבודה לכל הפחות, עם עשרים איש. וספינה מותאמת במיוחד להובלת הגוש. כמה טונות, ובטני האוניות הרגילות אינן מספיקות.

— האם התוצאה תצדיק את המאמץ?

קוטל התבונן שוב בגלגל המזלות, עיניו עוברות על הדיסקה מקבוצת כוכבים לקבוצת כוכבים.

— זהו הייצוג השלם ביותר של שמי הקדמונים שראיתי מימי. כן, זה שווה את המאמץ. אבל לא עכשיו. אולי בעוד שלושים שנה, אם מישהו יחזור עם ציוד וזמן.

דנון רשם את השיחה במזכר שנשלח למטה המדעי. המסמך הרשמי הראשון שהזכיר את האפשרות לעקור את גלגל המזלות של דנדרה. המזכר הזה יסע לקהיר, יישן בארגז, בהמתנה לאמצעים שלצבא לא היו.

הוא צייר שעתיים, שרוע על גבו. נרו כבה. הוא הדליק אחר. כשירד, החשיכה ירדה והחיילים כבר שעה איבדו סבלנות.

– השגת את מבוקשך? – שאל אותו סגן משנה.

– רישום ראשון. לא מדויק. יידרשו כמה אנשים לביצוע מדידה רצינית.

דנון ביקש מהמטה המדעי לשלוח מהנדסים להשלמת עבודתו. שני פוליטכניקאים צעירים, זילואה ודוויליה, יגיעו שלושה שבועות אחריו כדי לסיים את המדידה במכשירי הדיוק שלהם.

בערב השני נזקק זומאר להסדיר בעיה של דרישת מנות. הוא חיפש את הסמל הראשון אובר, האיש שניהל את האספקה של גדודו של דזה. הוא מצא אותו באוהל מרוחק מהמחנה העיקרי, יושב ליד שולחן קטן עם פנס ומחברת.

אובר החזיק רשימה מחולקת לשלושה טורים: חפץ, פלוגה, חייל. השורות היו צפופות. זומאר קרא, ממקומו, בלי שייראה כמי שמציץ: “פסלון מאבן כחולה, פלוגה 2, ראסין. שבר תבליט, פלוגה 3, דופלסי. חרפושית מפיאנס, פלוגה 1, מרן. כד חרס צבוע, פלוגה 4, לפבר.” היו לפחות עשרים שורות.

אובר הרים את עיניו. הוא לא נראה מופתע מכך שמתבוננים בו.

– אזרח מלומד. אפשר לעשות משהו למענך?

– חיפשתי את המנות הנוספות למשימות המדידה. זה לא דחוף.

זומאר לא שאל שאלות על הרשימה. הוא ידע כבר מה זו. מצאי בלתי רשמי. לא הוסדר ולא נאסר על ידי איש, מנוהל על ידי נגד שהבין שמהו מסתובב בגדודו והחליט לדעת זאת. הרשימה לא הייתה בקרה משמעתית. היא הייתה אמצעי זהירות. אם מישוהו ישאל שאלות מאוחר יותר, אובר ידע להשיב. ואם איש לא ישאל – מה שהיה סביר יותר – הרשימה תישאר במחברתו, מסמך ללא נמען.

הוא סידר את עניין המנות בשלושה משפטים וחזר.

בלילה שקדם ליציאה לא עבד זומאר על מדידותיו. הוא התמסר לדבר אחר.

הוא התחיל במה שידע בוודאות. הרשימה של הסמל הראשון אובר כללה, לפלוגה 2 בלבד, עשרים ושלושה חפצים בשני ימים. ארבע פלוגות בגדודו של דזה. שני גדודי חיל רגלים במחזוריות באתר. בתוספת הקצינים, שלקחו באופן שונה. ביתר בררנות, בפחות כמות, אך חפצים בעלי ערך רב יותר. בתוספת הרכישות הרשמיות של קוסטז. שישה חפצים מתועדים, אחרים אולי ללא תיעוד פורמלי.

הוא בנה הערכה. שמרנית: עשרים פריטים לפלוגה ליום עצירה. ארבע פלוגות. חמישה ימים. שני גדודים. התוצאה: שמונה מאות פריטים לפחות, מהמקדש הזה בלבד. אם מוסיפים את הרכישות מהסוחרים ואת מה שהקצינים אספו בדיסקרטיות, עוברים את האלף.

אלף פריטים עוזבים את דנדרה. הוא בחן את המספר. אחר כך הביט במקדש, שנראה בחשכה במרחק מאתיים מטרים מהמחנה. המקדש היה עצום. אלף פריטים היו חלק קטן ממה שעוד הכיל. אבל החישוב הנכון היה: כמה עצירות בכמה מקדשים, כפול אלף.

היו לפחות שנים עשר אתרים גדולים בין דנדרה לאסואן. הוא כתב בתחתית הדף: "סך הכול משוער, המערכה כולה: סדר גודל של עשרת אלפים פריטים. טווח נמוך. לא ניתן לאימות."

אחר כך עצר על מה שכתב זה עתה. עשרת אלפים. המספר נראה מופשט. הוא לא היה כזה. פירושו עשרת אלפי פריטים שהיו במקדש או בקבר מצרי במשך מאות שנים, ושלא יהיו שם עוד בתוך חצי שנה.

בעודו טוען את הפרדות חיפש במבטו את החייל שנשא ביד את חתול החרסינה. הוא לא מצא אותו בין מאות הפרצופים. האיש היה קיים. החתול היה קיים. אי שם בתוך המספר הזה, עשרת האלפים.

לפני שעזב את דנדרה הלך ז'ומאר לחפש את קוסטז.

קוסטז פיקח על סגירת ארגזיו במסמרים. הוא הרים את עיניו.

— האזרח קוסטז. ערכתי הערכה של היקף כל מה שנלקח מהמקדש הזה.

הוא הושיט לו את המחברת פתוחה בעמוד החישוב. קוסטז קרא. הוא טרח לבדוק את ההנחות וחישב מחדש בראשו את החשבון.

— הטווח הנמוך שלך סביר, אמר לבסוף. מעט נמוך מדי בכל הנוגע לקצינים.

— אינך מוצא שהמספר הזה בעייתי?

קוסטז החזיר לו את המחברת.

— אני מוצא שהמספר מדויק, או קרוב למציאות. בעייתי עבור מי? עבור הוועדה? לא. הרכישות שלנו מתועדות. עבור הצבא? זה עניינו של דזה לשפוט. עבור תולדות המקדש הזה? בהחלט. אבל תולדות המקדש הזה ידעו נטילת פריטים מאז הרומאים והיוונים. איננו הראשונים. ומצרים שרדה את כל אלה שקדמו לנו.

— זו לא סיבה.

— לא. זו לא סיבה. אבל זה הקשר. ובהקשר הזה, מה שצריך לקבוע הוא אם מה שאנחנו עושים, אנחנו — הוועדה — ניתן להגנה. אני סבור שכן. לגבי השאר, אינני שוטר ואינני שופט.

— אתה מתמטיקאי. מתמטיקאי אינו אומר שחישוב ניתן להגנה. הוא אומר אם הוא מדויק.

— והחשבונות שלנו מדויקים, השיב קוסטז בלי להרים את עיניו. ארכיונים, תיאורים, פריטים ללובר.

— זה מה שבונפרטה ביקש. זה לא מה שהייתי מבקש אני.

ביום החמישי והאחרון נתן דזה סימן לצאת לדרך. ז'ומאר ארז את התאודולית שלו. דנון תלש את עיניו מהתקרה בצער כן.

— אם אי פעם נשוב לארץ הזאת בשלום, הוסיף ז'ומאר, המקדש הזה ראוי למחקר של שישה חודשים בפני עצמו.

הם לא ישובו. הרישומים שלהם יישארו.

הדרך לתבאי עברה לאורך הנילוס יומיים. בערב, במחנה הלילה, החלו הקצינים לדבר על המקדשים שיראו. קרנק. לוקסור. השמות הסתובבו בהתרגשות של מי שמתקרבים למה שמעולם לא ראו אך שמעו עליו כל חייהם.

II - תבאי

ב-27 בינואר בערב הקימה המשלחת מחנה מול חורבות תבאי.

ז'ומאר עצר על הגדה ונשאר שם בלי לעשות דבר, מביט בפילונים השחורים באור השקיעה, מעברו האחר של הנילוס.

קרנק עלתה על כל מה שדמינו. אולם העמודים של מקדש אמון-רע: מאה שלושים וארבעה עמודים, שנים עשר המרכזיים גבוהים עשרים ואחד מטרים.

הוא חצה את הסף וקפא על מקומו למשך כמה דקות. לאולם הזה היה שטח של כחמשת אלפים ומאתיים מטרים רבועים, אחד המרחבים המקורים הגדולים ביותר בעת העתיקה.

– אלוהים אדירים, לחש דנון. שום תיאור אינו יכול לעשות צדק עם זה. צריך להיות כאן כדי להבין.

בלילה שאחרי יומו הראשון בקרנן התיישב ז'ומאר בחצר המקדש עם פנסו והחל לסדר את המספרים. האולם לא היה גדול משום שפרעה רצה להראות את עוצמתו. הוא היה גדול משום שהייתה לו תכלית: לאכסן תהלוכה, המון, טקס. כל מידה ענתה על אילון אקוסטי, אורי, ליטורגי. המצרים לא בנו לחינם. הם בנו בדיוק.

הוא רשם: “סדירות היחסים באולם הזה מרמזת על מערכת מדידה שהועברה לאורך דורות רבים בדיוק מוחלט. אורך האולם הוא בקירוב כפול מרוחבו. המרווח בין העמודים המרכזיים שווה לקוטרם. יחסים אלה אינם מקריים.” בחוץ יילל תן אי שם במדבר. ז'ומאר הרים את עיניו. הכוכבים מעל העמודים היו בהירים מאוד.

ופתאום, בעודו מסתובב עם התאודוליט כדי לרשום את האזימוט של כוכב ייחוס, הבין דבר שלא תכנן להבין. ההבנה לא באה כהוכחה שמגיעה לסיומה. היא באה בבבת אחת, בגוף לפני השכל. ודאות פיזית, כמעט סחרחורת, כמו כשחישבו ארוך מגיע למספר עגול ויודעים, עוד לפני שבדקים, שהוא נכון.

הציר הראשי של המקדש – הציר המחבר את הכניסה לקודש הקודשים הפנימי ביותר – היה מכוון עשרים ושש מעלות דרומית למזרח. הוא בדק את החישוב פעמיים. עשרים ושש מעלות. המספר הזה היה ברישומיו מאז הבוקר, רשום באופן מכני כנתון בין נתונים אחרים. אבל עכשיו, בחשכה, כשהכוכבים נראים מעליו, ידע מה מסמל המספר הזה.

זה היה האזימוט של זריחת השמש ביום היפוך החורף בקו הרוחב של תבאי. הוא נשאר ללא נייע כמה שניות עם הידיעה הזאת. הוא החזיק בידיו תוצאה שאיש עוד לא ניסח כך, ורצה לוודא שהיא אמיתית לפני שיכתוב אותה.

קרנן לא הייתה רק מקדש. היא הייתה מכשיר אסטרונומי שכוון כך שבבוקר היום הקצר ביותר בשנה יכנס אור השמש העולה אל קודש הקודשים ויעבור לאורך הציר עד לאולם העמודים הגדול. לבנייה הייתה הדייקנות הזאת. המצרים חישבו אותה. הם בנו בהתאם.

הוא כתב בקדחתנות הערה של כמה עמודים ביומנו, ופירט את החישוב, את המדידות, את המסקנה. את ההערה הזאת ישלח לפורייה למחרת בדואר. פורייה היה המתמטיקאי המדקדק ביותר בוועדה, והוא ידע לאמת. תשובתו של פורייה תגיע שלושה שבועות אחר כך בשתי שורות: "חישובך נכון. רשום אותו עבור התיאור."

בשתיים לפנות בוקר חזר ז'ומאר למחנה. חמש שעות חלפו מאז עזב את אוהלו. ידיו רעדו קלות בעודו מגלגל את דפי המחברת. לא מקור, אלא ממשוהו שלא הייתה לו מילה לכנותו. הוא היה רגיל לתגליות המאשרות השערה. בלילה הזה קרה לו משהו שונה: השערה שנולדה מהתגלית עצמה, בלי שחיפש אותה. דבר כזה לא קרה לו מעולם.

נזון הקדיש את הימים הבאים לסיור במתחם קרנק, עשר שעות ביום, בידעה שזמנו קצוב. הפילונים הגבוהים ארבעים מטרים נשאו תבליטי קרבות פרעוניים. אובליסקי הגרניט הוורוד ננעצו זקופים, מונוליתים שהובלו מאסואן, מאתיים קילומטרים דרומה. אחד מהם, שהקימה המלכה-פרעה חצפוט מהשושלת השמונה עשרה, התנשא לגובה של עשרים ותשעה מטרים וחצי. פניו היו מכוסות טורים אנכיים של הירוגליפים חרוטים בעדינות, שלא ניתן היה לפענחם.

כולם ראו את הכתובות בכל מקום – בעמודים, בקירות, בסרקופגים – ולא יכלו לקרוא מהן דבר. כל תולדות מצרים היו שם, אילמות.

בחצר הגדולה של קרנק התייצב ז'ופרואה סנט-הילר מול טור של תבליטים המתארים בעלי חיים שהובאו כמס. אריה, ג'ירפה, קופים, אנטילופות. הוא העתיק את המינים בדייקנות של חוקר טבע, ורשם את אלה שכבר אינם קיימים במצרים. כל בעל חיים שנעלם היה נתון על שינוי האקלים מאז העת העתיקה. את מה שאחרים קראו כקישוט, קרא הוא כרשימת מצאי של עולם החי.

– האריה הזה שכתבליט, אמר לז'ולואה שעבר שם, גולגלתו שונה מזו של אריה אפריקה שמדרום לסהרה. פרופיל שטוח יותר, רעמה ארוכה יותר. או שהצייר טעה, או שהאריות של מצרים העתיקה היוו אוכלוסייה נפרדת. אני נוטה להשערה השנייה.

ז'ולואה הביט בתבליט, הביט בז'ופרואה, הנהן והמשיך בדרכו. ז'ופרואה לא נזקק לתשובה. הייתה לו שאלתו.

מאוחר יותר באותו לילה עבד ז'ומאר על מדידותיו בקרנק כששמע רעש. לא רעשי קרב. רעשי עבודה. חבטות עמומות, סדירות, גרירה של דבר כבד על הרצפה. הוא נטל את פנסו.

באולם עבדו שלושה חיילים לאור שני לפידים. הם רוקנו גומחה שהכילה שברי פסלים – ראשי אלים, ידיים, חזים – ומיינו אותם על הרצפה: את אלה ששווה לשאת בצד אחד, ואת הכבדים מדי בצד אחר. אחד מהם החזיק בשתי ידיו ראש בז'וגרניט שחור, כנראה חורוס, עיניו משובצות בחומר כהה שאור הלפיד לא איפשר לזהותו. הוא הפך אותו, ניסה להעריך את משקלו.

ז'ומאר נשאר בכניסה לאולם. הוא יכול היה להתערב. סמכותו של חבר הוועדה אפשרה לו לאסור נטילות בלתי מורשות. הוא לא עשה זאת. החיילים האלה היו שלושה. בגדודיו של דזה היו אלפיים. מה שאדם יחיד עם פנס אינו יכול לעצור, לא היה טעם לנסות מתוך עיקרון.

למחרת, בחצר שבצפון המתחם, גילה ז'ולואה תגלית. שברי תבליטים מהשושלת השתים עשרה, מפוזרים בין ההריסות, הראו סגנון שונה לחלוטין: קטן יותר, אינטימי יותר, דמות המלך פחות הירטית ויותר אנושית. פניו של אחד המלכים האלה נשאו הבעה של עייפות שאף פרעה מהשושלות הגדולות לא היה סובל על אנדרטאותיו.

– התבליט הזה הוא ללא ספק הייצוג הנכון ביותר מבחינה פסיכולוגית של פרעה שראיתי, אמר ז'ולואה לדנון, שצייר כבר שעה. הבט בעיניים. יש כאן תשישות. תשישות השלטון, לא הדרו.

דנון חדל לצייר. ז'ולואה צדק. הפנים האלה לא הביטו אל הנצח. אחרי שלושה ימים בקרנק עברה המשלחת ללוקסור, שלושה קילומטרים דרומה. מקדש אמנחותפ השלישי ורעמסס השני. שדרת הספינקסים המחברת בין שני המקדשים נקברה מתחת לחול ולבתי הכפר שנבנה עליה.

דנון שרטט את הקולונדה הגדולה שהובילה מחצר הכניסה אל הקודש הפנימי. ארבעה עשר עמודי פפירוס גבוהים תשעה עשר מטרים, באלגנטיות של צורה המעידה על העידון האסתטי של השושלת השמונה עשרה. הקירות נשאו תבליטים של תהלוכת אופט, פסל אמון המובל בסירה מקרנק ללוקסור מדי שנה. הוא העתיק את הסצנה על פני כמה עמודים.

תבליטים אחרים תיארו את קרב קדש בין רעמסס השני לחתים, על פילון הכניסה. שישים מטרים אורך, מכוסים מהקרקע עד גובה עשרה מטרים בסצנות מגולפות בדינמיות יוצאת דופן. התבליט סיפר על קרב שתוצאותיו שנויות במחלוקת. רעמסס כמעט הוקף לפני שחילץ את עצמו. אבל הפילון של לוקסור הראה רק את הניצחון. התעמולה הפרעונית פעלה כך: לחרוט את הגרסה הרשמית באבן, בגובה שבו איש אינו יכול לתקן את העובדות.

לפני הפילון התנשאו שני אובליסקים. אלה עצמם שאחד מהם יעניק מוחמד עלי לצרפת ב-1830. אותו אובליסק יפליג עד פריז ב-1833, על ספינה שתוכננה במיוחד, ויוקם בכיכר הקונקורד ב-1836. דנון הביט בו, ב-1799, מבלי לדעת שיסיים שם. הוא רשם את מידותיו, את כתובותיו, את הקרטושים שחזרו על ארבע הפאות.

דזה עבר לראות את האובליסקים אחר צהריים אחד. הוא הרים את עיניו אל קצהו של הראשון, עשרים וחמישה מטרים מעליו, ואחר כך אל דנון שצייר לצדו.

– את העמודים האנכיים האלה, אפשר לקחת אותם?

– אלה אובליסקים. מגרניט. כמאתיים ושלשים טון כל אחד.

– עם הנחר מתחת ועם מנופים, המצרים הרי עשו זאת.

– לפני שלושת אלפים שנה. והם הורידו אותם מהדרום לצפון עם השיטפון. כדי להעלות אותם לצרפת צריך לטעון אותם על ספינה שנבנתה במיוחד. שום דבר ממה שיש לנו בים התיכון אינו מסוגל לכך.

דזה הביט שוב באובליסק.

– מישוהו ימצא דרך. אבל לא מיד.

הוא חזר אל המטה שלו.

באולמות הצד של מקדש לוקסור, במקום שבו כבר עבדו השוודים לפניהם, מצא דנון את מה שהחופרים הממהרים השאירו: שברי פסלוני ברונזה, רגליים ידיים, פנים שלמות של אוסירים מברונזה מוזהבת בגובה חמישה עשר סנטימטרים. לפנים הייתה השלווה האופיינית לברונזות של התקופה המאוחרת. עיניים שקדיות מעט נטויות, פה דק, זקן מלאכותי קלוע. המתכת נוצקה בשיטת השעווה האבודה ואחר כך עובדה בעזרת איזמל. הגבות וקווי המתאר של העיניים שובצו בזהב דק, האישונים בזכוכית שחורה.

ברונזות מסוג זה יוצרו בסדרות החל מהמאה השביעית לפני הספירה. אלפי פסלונים נדריים שהניחו מאמינים במקדשים בתמורה להגנה אלוהית. החפצים האלה מעולם לא השתייכו ליחיד: הם היו מתנות לאל, רכוש המקדש. כששודדים רוקנו את המחסנים, הם לקחו את מורשתו של אמן, לא של אדם. הפרט הזה לא פישט את בעיית הבעלות. הוא סיבך אותה. אל אינו יכול לתבוע.

דנון הרים את פני אוסיריס, הפך אותם. בגבם, שורת הירוגליפים חרוטים באיזמל, שם התורם, כנראה. הוא העתיק את הסימנים. אחר כך הכניס את החפץ לתרמילו. תוך כדי כך חשב על רשימתו של בונפרטה. פני אוסיריס מברונזה מוזהבת היו בלי ספק פריט מהמעלה הראשונה. היה עליו לדווח עליו לברתולה או למונז' כדי לשלבו באוספים הרשמיים. הוא לא עשה זאת. הגבול בין מה שנטל עבור הוועדה למה שנטל לעצמו נמחק בהדרגה מאז דנדרה. כשלושים רישומים במלאי האישי שלו. אלה היו חפצים שלא היו קיימים עדיין במאגר הנכסים האירופי שישה חודשים קודם לכן.

זה לא היה אותו דבר כמו לגנוב. הוא היה כמעט משוכנע בכך.

באותו ערב נשאר ז'ומאר עוד שעה מול חזית המקדש. המקדש הזה נבנה לאורך אלפיים שנה, וכל פרעה הוסיף פילון, שדרה, אולם. אלפיים שנות בנייה רצופה, בלי שבר בסגנון, בלי הטלת ספק בפרויקט. מצרים השיגה דבר שאירופה מעולם לא פתרה: העברת פרויקט אדריכלי לאורך דורות מבלי שאיש יחליט על סופו.

ועכשיו חיילים נשאו חלקים מהפרויקט הזה בשקיהם. לא כדי להרוס. הם לא היו ונדלים מכוונה. אבל התוצאה הייתה זהה. השברים שיצאו לפריז או לאוספים הפרטיים של הקצינים כבר לא היו במערכת המגובשת הזאת. הם הפכו לחפצים מבודדים, לסקרנויות, למזכרות.

ז'ומאר רשם, לפני שחזר: "קרנק היא מערכת. לכל רכיב יש מקומו בשלם. הזזת רכיב אינה הורסת את קרנק, אך הורסת את הרכיב הזה כחלק מהמערכת. הוא יהיה במקום אחר דבר אחר – חפץ, פריט אספנות – ולא עוד כאן דבר מוגדר."

בצאתו מלוקסור באותו ערב הבחין דנון באיש מבוגר היושב בכניסה למקדש. הוא לבש גליביה לבנה והביט בחיילים שנשאו גושים בחצר. הוא לא נראה כועס. אלה היו פניו של מי שצופה בדבר שכבר ראה.

דנון עצר. חסן פנה אל האיש. הם החליפו כמה מילים.

– הוא אומר שאביו היה שומר המקדש הזה. וסבו. וסבא רבא שלו. הוא לא יודע כמה דורות. הוא אומר שהעות'מאנים באו. הממלוכים באו. עכשיו הצרפתים כאן. בכל פעם הם לוקחים אבנים.

דנון ביקש מחסן לתרגם תשובה: שהצרפתים באו ללמוד, לא להרוס. חסן תרגם. האיש השיב שגם העות'מאנים אמרו שהם באים מסיבות אחרות. הם לקחו בכל זאת.

לדנון לא היה מה להשיב. הוא צייר את האיש מאחור. הגלביה הלבנה, גוש הגרניט, החיילים בחצר מאחוריו.

מה שדנון לא ראה, מאחורי הסצנה, היה מה שעשה חסן אחרי שעות העבודה הרשמיות.

חסן היה המתורגמן הרשמי של הוועדה. מצרי מקהיר שהבין שמעמדו מקנה לו גישה מועדפת לשני העולמות. הוא תרגם את שאלות המלומדים לפלאחים. מה שלא תרגם באופן שיטתי היה מה שהפלאחים אמרו ביניהם על מה שהמלומדים באמת רוצים.

ז'ומאר הבין זאת אחרי השבוע הראשון. חסן היה מתווכ בעל עניין שהקל על רכישות המלומדים אצל הסוחרים המקומיים ולקח עמלה. ז'ומאר העריך אותה בחמישה עשר אחוזים. לא המוכרים ולא הקונים ידעו שהם עומדים בשני קצות שרשרת שחסן היה חוליתה המרכזית.

לילה אחד בקרנך קם ז'ומאר ועקב אחרי חסן מרחוק. חסן חצה את המחנה הראשי לעבר האזור שבו התגוררו הקצינים הבכירים, עצר מול אוהל, החליף כמה מילים בלחש עם משרת. המשרת נכנס לאוהל ויצא עם שני קצינים, קולונל וקפטן מקציני המטה. חסן פתח שק בד. לאור מנורת שמן פרש על שטיח מקופל ארבעה חפצים. יפים יותר ממה שהראה ביום לנגדים. חרפושית מלכותית מלאפיס-לזולי, נדירה וכבדה. גביע מאלבסטר שקוף למחצה. פסלון של פתח מחרסינה כחולה בגובה עשרה סנטימטרים. קמע מזהב מלא המייצג את בסטת יושבת.

הקצינים בחנו את החפצים. הקולונל התמקח. חסן הוזיל את המחיר בקלות שהעידה שכבר שילב את המרווח מראש. ארבעת החפצים החליפו ידיים. חסן הניח את הכסף בלי לספור.

ז'ומאר חזר למחנה בלי שנראה. עם בוקר חקר את חסן ישירות, בלי עקיפין. – ראיתי, אמר ז'ומאר. את השוק הלילי עם הקצינים.

חסן הנהן בלי מבוכה.

– מאין החפצים האלה?

– מאיש מגורנה שחצה את הנילוס בלילה. הוא מכיר קברים שהצרפתים עוד לא ביקרו בהם. הוא מוכר את מה שהוא מוצא כבר שנים.

– והעמלה שאתה לוקח?

– עשרה אחוזים ממחיר המכירה. קצינים משלמים יותר מחיילים. קציני המטה משלמים יותר מקציני הקו. זה הגיוני.

– ועל מה שאתה מוכר למלומדים ביום?

– חמישה עשר אחוזים. הנפח מפצה על המחיר. אני מקל על עסקאות בין אנשים שרוצים למכור לאנשים שרוצים לקנות. הביזה, היא התחילה לפניי והיא תימשך אחריי. אני לא חופר קברים. אני לא שובר קירות. אני מתרגם מחירים.

חסן התרחק. הוא אמר את מה שהיה לו לומר. האמת הייתה פשוטה: הוא היה מקהיר, בנו של סופר בית הדין הדתי, בקי בערבית ובצרפתית במידה מספקת כדי לעבוד אצל האנשים האלה. הוא לקח את העבודה הזאת כי שילמה היטב וכי הצרפתים מעולם לא החזיקו מעמד. צבאות עוברים. המקדשים נשארים. מה שחסן לא אמר לזימאר הוא שנכנס לאולם הגדול של מקדש קרנק לפני יומיים, לבדו, עם שחר, לפני שהמלומדים קמו.

הוא מעולם לא ראה את קרנק לפני המשלחת הזאת. אבותיו לא בנו את כל זה. לא היה לו מפתח להירוגליפים האלה יותר מאשר לדנון. אבל איש לא ביקש ממנו לפענח אותם. ביקשו ממנו לתרגם מחירים.

III - עמק המלכים

ב-30 בינואר היה זימאר הראשון שחצה את הנילוס לגדה המערבית. הוא ביקש לצאת לפני עלות השחר, כדי שהאתר יהיה שלו לבדו לפני שהצבא יזוז. נקרופוליס תבאי השתרעה לאורך קילומטרים רבים במדבר ההררי. זימאר הכיר אותה מהתיאורים של פוקוק ושל נורדן, אך התיאורים האלה לא הכינו את עינו של הקרטוגרף למציאות בשטח: עמק גירי חצוב במצוק, במרחק חמישה קילומטרים מהנהר, שכל פתח בסלע שלו סימן כניסה לקבר. עשרות פתחים גלויים. ודאי היו עוד פתחים מתחת לחול.

הוא טיפס על כרכוב סלעי ששלט על כניסת העמק. מהעמדה הזאת ראה הכול: פתחי הקברים במצוק, דרכי המחצבות, עקבות הניצול האנושי הקדום של הסלע הזה. הפרעונים ויתרו על הפירמידות לטובת קברים חצובים כאן, דיסקרטיים יותר כביכול. השודדים מצאו אותם בכל זאת. כמעט כולם רוקנו בעת העתיקה. זומאר מדד את מה שאיש לא הצליח לגנוב.

הוא נהג במה שכינה "טריאנגולציית שטח".

מנקודה מרכזית, לכוון בזה אחר זה אל כל נקודות הציון המזוהות בעזרת התאודוליט, לרשום את הזוויות, לחשב את המרחקים מתוך הבסיס שנמדד בקרקע. באותו בוקר עבד מעלות השחר ללא הפסקה. חייל הצטרף אליו בסביבות שבע, נושא את מנתו. זומאר הודה לו. זילואה עבד אחרת. במקום שבו זומאר חיפש זוויות ומרחקים, חיפש זילואה יחסים. מה שמידה אחת אומרת על האחרת, מה שפרופורציה מגלה על הכוונה. במחברותיו לא היו טורי המספרים של זומאר. היו בהן שרטוטים מוערים, פרופורציות מבוטאות בשברים, השוואות בין אתרים. שני מהנדסים שהתחנכו באותו בית ספר, מביטים באותן אבנים בעיניים שונות.

מה שזומאר לא ראה מכרכובו היה מה שעשו המדריכים מגורנה אחרי שהובילו אותם אל הקברים.

הפלאחים של גורנה הכירו כל כניסה בעמק המלכים מדורות. כפרם נבנה על הקברים עצמם. הבתים נחו על היפוגאומים, הילדים גדלו מעל מתי השושלות. הם ניצלו את הקברים בדיסקרטיות מאות שנים, מכרו לסוחר קהיר, למטיילים אירופים נדירים שהעזו להגיע עד לשם. המסחר היה צנוע, רציף, מאוזן על ידי הסיכון למשוך את תשומת לב השלטונות העות'מאניים.

בואם של הצרפתים שינה את האיזון הזה.

המלומדים רצו לראות הכול, מיד. הם ביקשו מדריכים לקברים שלעולם לא היו מוצאים לבדם. בהדרכת דנון וזילואה חשפו אנשי גורנה כניסות שהקפידו לא להראות לשלטונות. אחרי מעבר הצרפתים "התגלו" הקברים, נודעו, מופו. הדיסקרטיות שהשודדים שמרו מאות שנים נעלמה תוך ימים ספורים.

— אנחנו יוצרים את השוק שלנו, אמר זילואה. בבואנו הנה עם צבא ועם מחברות, אנחנו מאיצים במידה ניכרת את הביזה שמצאנו עם הגעתנו.

— לא אנחנו אלה שבוזזים, אמר דנון.

– לא. לא אנחנו. אבל אנחנו אלה שיוצרים את התנאים כדי שזה יקרה פי עשרה מהר יותר.

דנון וזילואה ירדו לקברים עם המדריכים. המסדרון ירד בשיפוע תלול, צר כל כך שהיה צורך לזחול במקומות מסוימים, המרפקים באבק גירי. הלפיד הטיל צללים נעים על הסלע המסותת. האוויר נעשה קר יותר, אחר כך כבד יותר, אחר כך ניח. אוויר שלא זו מאות שנים ושנדמה היה כמתנגד לכניסה. הם הגיעו אל חדר קדמי שקירותיו מכוסים ציורים בטריות מדהימה.

זילואה ניחש את הסצנות שיכנונו מאוחר יותר ספר האמדואט וספר השערים. הוא קרא את קירכר לפני היציאה. כל שעה של הלילה תאמה מבחן, וכל מבחן אל שומר. הוא צייר בלי להבין. הוא רשם את ההתאמות בשולי מדידותיו.

– הציורים האלה נפלאים ואני לא מבין אותם, אמר זילואה והניח את מנורתו. אנוביס בראש תן, את זה אני מזהה. איזיס בכנפיים פרושות. אבל השאר – המחוות הטקסיות האלה, הסמלים – אנציקלופדיה שאין בידינו מפתח אליה.

הם ביקרו בשבעה קברים בשני ימים. המרשים ביותר היה זה של רעמסס השלישי, שברוס ביקר בו שלושים שנה קודם: מסדרונות ארוכים הורדים עמוק מתחת לאדמה. כל אולם תאם שעה במסעה הלילי של השמש בעולם הבא. האדריכל תכנן את החלל כלוח שנה קבורתי.

הציורים של הקבר הזה עצרו את דנון במקומו. הוא ראה את הפרסקאות של הקפלה הסיסטינית, את הרפאלים של איטליה. הציורים האלה לא היו נחותים. הם היו שונים. אלגנטיות קווית, ביטחון בקו, פלטה של שישה צבעים שיצרה רושם של הכול.

– הציורים האלה שווים או עולים על הפרסקאות היפות ביותר שראינו באירופה, אמר זילואה. והקו בטוח יותר מרבים ממה שתולים בפריז.

חדר הקבורה הכיל עדיין את הסרקופג מגרניט אדום, מגולף בסצנות דתיות. כבד מדי לשודדי העת העתיקה.

– דיוק ההירוגליפים, אמר דנון מבלי להסיר את עיניו מהסרקופג. כל סימן חצוב כמו בידי צורף. הם ידעו שזה יהיה החפץ האחרון שהמת יראה לפני הנצח.

– למצרים האלה הייתה תפיסה של המוות בעלת מורכבות אמיתית. המוות לא היה סוף אלא מסע, רצף של מבחנים. זו תאולוגיה מפותחת לא פחות מכל תאולוגיה אירופית.

– מה שאיננו מבינים עכשיו, השיב ז'ולואה, אחרים יבינו מאוחר יותר. ההעתקים שלנו יהיו אז מסמכים יקרי ערך לאימות הפענוחים.

בקבר השלישי של היום – חדר צנוע, כנראה של פקיד בדרג בינוני – מצא דנון על הרצפה גליל פפירוס פרוס חלקית. השודדים השאירו אותו: לא זהב, לא ערך מסחרי מיידי. הוא הרים אותו בזהירות. הפפירוס היה יבש, שביר בשוליים, אך לב הגליל החזיק מעמד. הוא פרש אותו על ברכו.

המסמך מדד ארבעים סנטימטרים גובה ויותר משני מטרים אורך. הוא היה מכוסה בטורי הירוגליפים שחורים, עם איורים בדין אדומה ואוקר: מאזניים שבכף אחת נוצה ובאחרת לב אדם; אדם כורע ברך לפני ארבעים ושניים שופטים; אנוביס בראש תן אוחז בשרביט ואס. זה היה מה שייקרא מאוחר יותר פרק מאה עשרים וחמישה של ספר המתים. פסיכוסטאזיס, משפט הנפש.

אף אחד מהם לא ידע לקרוא את הטקסט. דנון זיהה בכל זאת את האיורים. הוא ראה סצנות דומות בקברים אחרים. הוא גלגל את הפפירוס בזהירות, עטף אותו במטפחת הפשתן שלו. בפריו ילמד אותו מרסל. לא לשם כך נעשה הפפירוס הזה. אבל זה מה שקרה לו.

בקבר הרביעי של היום מצא דנון פפירוס שני. זה היה גדול מהראשון. הוא התכופף לקחת אותו.

חייל הליווי היה שם לפניו. לא ממש לפניו. הם ראו את הפפירוס באותו רגע. אבל החייל עשה צעד בעוד דנון עדיין חישב. החייל כבר אחז בו. הם הביטו זה בזה שנייה. אחר כך לקח דנון את הפפירוס מידי החייל. לא בפתאומיות. אבל גם לא בהיסוס. הוא אמר: “ועדת האמנויות.” החייל הרפה. לא היה לו באמת טיעון נגדי.

ועדת האמנויות הייתה סמכות לגיטימית. הייתה לו הזכות לקחת מסמכים מדעיים. זה היה שונה ממה שהחייל עמד לעשות.

החייל עזב את החדר. דנון נשאר לבדו עם הלפיד שלו והגומחה הריקה. מה שעשה היה חוקי. מה שעשה היה מהיר, החלטי, בלי התייעצות. מה שעשה היה אותה תנועה של החייל. היד המושטת אל חפץ שאינו שלו, חישוב מיידי של הערך, תפיסה. ההבדל היחיד היה השם שניתן לתנועה הזאת בהתאם למי שעושה אותה. דנון ידע מה עשה זה עתה – לא את התנועה, התנועה נעשתה כבר לפני כמה שניות – אלא את משמעות התנועה: תביעת סמכות שאפשרה

לו לקחת לפני החייל. והתוצאה הייתה זהה. הוא יצא מהחדר בלי להסתובב. הוא רשם ביומנו האישי, בשורה אחת: "לקחתי את הפפירוס לפני החייל."

החייל, מצדו, לא עזב בידיים ריקות. הוא חזר לחדר ואסף את מה שדנון השאיר: שלושה קמעות מחרסינה, שבורים על הרצפה, שבר קרטונז' מוזהב, רסיס אבן גיר צבועה שעליו עין אוג'ט ברורה. חפצים מדרגה שנייה שדנון לא ראה בהם ראויים לתרמילו. החייל ראה בהם ראויים לעצמו. שניהם ביצעו מיון. רק הקריטריונים נבדלו.

בצהריים ירד ז'ומאר מכרכובו והצטרף לדנון.

– הקבר שלך נמצא מאה שלושים ושניים מטרים מזרחה לנקודה שמדדתי כפסגת המצוק.

– והאם זה שימושי? שאל דנון, שניגב ידיים מכוסות אבק גירי.

– כשמישהו ירצה לחפור בעמק הזה באופן שיטתי, המפה שלי תאמר לו היכן להתחיל. כרגע איש אינו יודע כמה קברים עדיין חבויים מתחת לחול. המדידות שלי יאמרו לו היכן לחפור.

הוא הביט בטורי המספרים במחברתו של ז'ומאר בלי להבין את החישובים.

– אתה כבר חושב על אלה שיבואו אחרינו.

– אני חושב עליהם מההתחלה. איננו יכולים לעשות הכול. אבל אנו יכולים לדאוג שאלה שיבואו אחרינו יוכלו להמשיך מהמקום שבו נעצור.

בשובו למחנה הרהר ז'ומאר במה שלימדו אותו יומיים בעמק המלכים. לא על הקברים. על הביזה.

מאז הגיעו לעמק ראה ארבעה היגיונות שונים פועלים בורזמנית: מדריכי גורנה, שניצלו את הקברים שנחשפו בידי המלומדים והחישו סחר עתיק בהשפעת הביקוש החדש; החיילים, שאספו מה שיכלו לשאת, בלי ארגון ובלי אמות מידה; הקצינים, שקנו בדיסקרטיות ובכסף נקי; והנציבים, שנטלו בסמכות, בשיטתיות ובתיעוד. והוא עצמו, עם מדידותיו. ודנון, עם פנקסיו ותיקיו.

ארבעת הסוגים הניבו אותה תוצאה: חפצים שהיו במצרים כבר אינם נמצאים בה. מה שהטריד אותו לא היה הכמות. זה היה היעדר קו הפרדה חד בין מה שלגיטימי למה שאינו. לוועדה הייתה סמכות רשמית לאסוף דגימות מדעיות.

אך לסמכות הזאת לא הייתה הגדרה מדויקת. היא לא אמרה: מותר לכם לקחת את זה אך לא את זה. היא אמרה רק: אתם כאן למען המדע. והמדע הכריע. הוא כתב ביומנו: "ההבחנה בין איסוף לביזה היא הבחנה של יעד, לא של מעשה. אנו אוספים למען פריז. הם בוזזים למען עצמם. עמק המלכים אינו עושה הבחנה." הוא הניח את היום. זו לא הייתה מסקנה שרצה לחלוק עם אחרים.

במישור, למרגלות הצוק, עצר דזה לפני הפסל הענק הנפול של רעמסס השני. הפנים השלוות נשואות אל השמים. על החזה נחרתו כתובות המכריזות על תוארי המלך. אדון היקום, אדון שתי הארצות.

– רעמסס זה פיקד על עשרות אלפי אנשים, אמר דזה והביט בפסל הענק המוטל. הוא הקים אנדרטאות לנצח. ועכשיו הנה הוא בחול, וחוטמו שבור.

זילואה הניח את שרשרת המודד שלו ובחן את הפסל בעין של מהנדס.

– הגרניט בא מאסואן, מאתיים קילומטרים דרומה. הם חצבו את הגוש הגולמי, השיטו אותו עד תבאי על מי השיטפון, ואז פיסלו אותו כאן. ההר בא אל המקדש, לא להפך.

לפני עלות השחר למחרת המתינו ז'ומאר ודנון מול פסלי ממנון לזריחת השמש. קרני האור הראשונות נגעו באבן. דבר לא קרה. הפסל חדל לשיר זה כמעט אלף שש מאות שנה. הם הביטו זה בזה.

– הוא כבר אינו שר, הוסיף ז'ומאר. אומרים שהשתק כשקיסר רומאי הורה לתקן אותו. ככל הנראה האבן, בהתרחבותה בחום הפתאומי של הבוקר, הרעידה את סדקיה. תופעה פיזיקלית גרידא.

– בוודאי. אבל תארו לעצמכם מה חשו עולי הרגל הקדומים כששמעו זאת בלי ההסבר התרמי שלכם. בעיניהם הפסל דיבר באמת. לאמונה הזאת היה כוח דתי שההסבר שלכם, ככל שיהיה נכון, אינו יכול להחליף.

דזה בא לראות את הפסלים בתחילת הבוקר, נשא עיניו אל הפנים חסרות ההבעה, והלך.

– מרשים. אבל הממלוכים מטרידים אותנו יותר כרגע. צאו שוב לדרך כשתסיימו.

זימאר נשאר מול פסלי ממנון אחרי עזיבתו של דזה. הוא התבונן בשמונה עשר מטרים של קוורציט היושבים במישור, בלי מקדש מסביב, בלי הקשר אדריכלי גלוי. את זה לא יכלו החיילים וסוחריו גורנה לשאת. פסל בגובה שמונה עשר מטרים הניצב במישור התבאי, נראה מחמישה קילומטרים, בלב שום מקום. זו הייתה עובדה מרחבית שאיש לא יכול להזיז. לפסל לא הייתה משמעות אלא שם, בנוף המסוים הזה.

החפצים הניידים ניתקו את הקשר הזה מן הרגע שנלקחו. שאבטי מחרס מזוגג בקבר בעמק המלכים היה במקומו. הוא נוצר כדי להיות שם, כדי ללוות את המת המסוים הזה במסע המסוים הזה.

אחר כך ארז את פנקסו, נטל את מכשיריו וירד חזרה אל המחנה. הפסלים נשארו מאחוריו, בלתי משתנים, במישורם. זה היה יתרונם על כל החפצים שנלקחו. הם לא יכלו ללכת. ומשלא יכלו ללכת, נשארו מה שהיו תמיד.

IV - אסואן

ב-2 בפברואר הורה דזה לחדש את המסע. תבאי נשארה מאחוריהם, והפילונים עוד נראו שעה לאחר היציאה.

הטור עלה לעבר אסואן, מאתיים קילומטרים דרומה. הנוף הצטמצם: הרצועה הירוקה לאורך הנילוס, ואחריה המדבר מיד, וגבעות סלעיות הקרבות יותר ויותר אל הנהר. כפרי הפלאחים נעשו מרוחקים יותר זה מזה. העמק הלך והצר.

ככל שהתקדמו דרומה השתנתה האוכלוסייה. הנובים כהי העור החליפו בהדרגה את הפלאחים הערבים. גם הגידולים. הדורה, סורגום אפריקאי, דחקה את החיטה. הבתים נעשו נמוכים יותר, בנויים מלבני בוץ, חזיתותיהם חסרות חלונות. הצבא הצרפתי חצה אזור שלא הגיע אליו אירופי זה זמן רב. תושבי הכפרים התבוננו בטור העובר מגגות שטוחים. הם לא נמלטו. הם צפו. זילואה רשם את ההבדל הזה בפנקסו. פלאחי מצרים העליונה למדו זה מאות שנים להמתין עד שהצבאות יעברו. הם ידעו מה מחירה של התנגדות ומה ערכה של שיתוף פעולה. הם לא הציעו לא את זה ולא את זה. הם המתינו.

הטור נשא חפצים מן ההתחלה. זילואה הבין זאת בהדרגה, בהתבוננו בבהמות המשא. ביציאה מתבאי נשאו הפרדות את המנות, את ציוד המחנה, את ארגזי התחמושת. כעבור כמה ימים נשאו אותן הפרדות משאות נוספים. שקי בד,

ארגזי עץ מאולתרים הקשורים בעודף. החיילים הכינו אותם בעצמם במחנות הלילה.

זילואה עצר אחר צהריים אחד ליד פרדה עמוסה במיוחד. שק הבד היה סגור שלא כהלכה. פינה של אבן גיר מגולפת בלטה ממנו, שבר של תבליט, שישים סנטימטרים על ארבעים בקירוב, המתאר את החלק התחתון של דמות בתהלכה. שולי הגלימה, הרגליים, תחתית שרביט. הוא זיהה את הסגנון. התקופה התלמית, כנראה שימוש חוזר באתר.

החייל שהוביל את הפרדה הבחין במבטו. הוא הדק את השק בלי מילה. הם המשיכו לצעוד.

– מצרים הולכת צפונה על גב פרדה, אמר זילואה לדנון בשובם מהמקדש.

– חלק ממצרים. הקל ביותר.

– והנייד ביותר. זה מה שקובע מה הולך ומה נשאר. לא הערך. לא החשיבות ההיסטורית. המשקל.

זימאר הרהר רגע.

– מה שאומר שההיסטוריה של מצרים שתראה פריז תהיה ההיסטוריה של מה ששקל פחות מעשרים קילו. כל השאר יישאר כאן.

באותו לילה ישב זימאר ליד הנילוס והתבונן בנהר. הוא מדד בעין, באופן מכני, את רוחב האפיק: כשלוש מאות מטרים. זרם מתון.

הנילוס זרם צפונה. וכך גם מה שנשאו עמם. לצבא היו נתיבי האספקה שלו, שיירות הנהר שלו, סירותיו שירדו לקהיר עם הדוחות, המכתבים, הצידוד. באותן סירות ירדו גם החפצים שנאספו, הארגזים הרשמיים של הוועדה, החבילות הבלתי רשמיות של הקצינים, השקים הקשורים לבהמות המשא שהלכו לאורך הגדה.

הנילוס היה דרך התובלה זה ארבעת אלפים שנה. הפרעונים הורידו את הגרניט מאסואן אל תבאי על מימיו. הרומאים הורידו את האובליסקים אל אלכסנדריה, עם הזרם. עכשיו הורידו הצרפתים אל קהיר את מה שהמאות הותירו במצרים העליונה. לא עוד על המים, אלא על גבי הבהמות. הנהר לא הבחין בין סחורות. הוא נשא את מה שהפקידו בידיו.

זימאר חשב על המספרים. הצבא חנה בכתריסר אתרים מאז צאתו מקהיר. כל חניה הניבה את מנת החפצים שלה. כל מה שאפשר היה לשאת גלש צפונה,

נמשך אל השוק הפריזאי, אל האוספים הפרטיים, אל הלובר. לא היה אחראי יחיד. היה מדרון, והחפצים הלכו בעקבות המדרון.

ב-12 בפברואר, חניה בכום אומבו.

זילואה הבחין במקדש עוד לפני שירד מהסוס. הוא היה כמעט קבור בחול. זילואה בילה את יומי החניה עם שרשרת המודד שלו בחלקי המקדש החשופים. התבליטים היו חדים להפליא. האמנות המצרית שמרה על לשונה החזותית זמן רב יותר מכל אסכולה אירופית.

– המכשירים האלה על הקיר, אמר זילואה ועצר מול רובד באולם פנימי. אזמלים, מלקחיים, בדקים. הרופאים המצרים עסקו בכירורגיה. אף סופר קדום לא הזכיר זאת בדייקנות כזאת.

דנון העתיק את המכשירים אחד אחד בפנקסו, רושם מידות ותפקיד סביר. הכירורג הצבאי של הגדוד – אחד ברויאן, תלמיד לשעבר של בית הספר לכירורגיה של פריז – בא לראות את ההעתקים של דנון. הוא בחן את הציורים בשתיקה זמן רב.

– האזמל המעוקל הזה, אמר לבסוף והצביע על מכשיר בקיר. אנו משתמשים בו לחתכים בטניים עמוקים. העקמומיות מאפשרת להחליק מתחת לאיברים בלי לנקב אותם. חשבתי שזו המצאה חדשה, בת העשור האחרון.

– הבדקים בעלי הזית האלה, אמר דנון והצביע על מכשיר אחר. אתה מזהה אותם?

– לצנתור השופכה. אותה צורה, אותו גודל. המתכת שונה – ברוגזה במקום פלדה – אבל המכשיר זהה. מישוהו כאן פתר את אותה בעיה אנטומית, בנפרד, בהפרש של אלפיים שנה.

הוא נשאר עוד שעה מול הציורים, מזהה את המכשירים אחד אחד, מסביר את שימושם. דנון רשם את ההסברים בשולי רישומיו. הקריאה הכפולה הזאת – ציורו של האמן, הערתו של הכירורג – הניבה משהו שאיש משניהם לא היה יכול לעשות לבדו: הבנת חפץ באמצעות הכרת תפקידו.

– כדאי שתבוא מחר בבוקר, אמר דנון. יש עוד רובדים רפואיים באולמות האחוריים.

למחרת בבוקר עברו ברויאן ודנון יחד באולמות הפנימיים של המקדש, הכירורג מזהה את המכשירים ומכתיב את שימושיהם בעוד דנון מצייר

ומעתיק. עבודה זו של יומיים תניב את אחד הלוחות המצוטטים ביותר של התיאור: קטלוג המכשירים הרפואיים של מקדש כום אומבו, עם הערות תפקודיות של רופא בן זמננו.

בינתיים מדד זילואה את המקדש והרהר במשמעות הישרדותו. התשובה הייתה פשוטה: החול הגן עליו. מה שקבר אותו הציל אותו. הוא שוחח על כך עם דזה בהפסקה.

— אם אנו באמת רוצים לשמר את המקדש הזה, אמר זילואה, צריך להשאיר אותו כפי שהוא. לא לחשוף דבר. לא לגעת בדבר. החול מגן עליו טוב ממה שהיינו עושים אנחנו.

— אתה ממליץ לי לא לעשות דבר? אמר דזה בנימה של שעשוע.
— אני ממליץ לך לשקול שנוכחותנו כאן אינה בהכרח מועילה למה שבאנו לחקור.

דזה לא השיב. היה לו צבא להאכיל ומלחמה לסיים. לשיקולים הארכאולוגיים של זילואה לא היה משקל בהחלטותיו.

זילואה התבונן במה שיוצא מן המקדש: חיילים היוצאים מהאולמות הפנימיים עם שקים כבדים, קצינים הקונים חפצים מסוחר מאסנא שבא במיוחד, ודנון עצמו הקונה שני חפצים אחרי משא ומתן שניהל חסן.

מה שראה כאן התרחש בדנדרה, בתבאי, ויישנה באסואן. המבנה היה תמיד אותו מבנה: חיילים הנוטלים ישירות, סוחרים מקומיים המספקים, מתווכים המקלים, ומלומדים הקונים בסמכות לגיטימית.

המקדש הזה היה מוקדש לשני אלים — סובק והארואריס — בסימטריה קפדנית: שתי כניסות, שני אולמות עמודים, שני קודשי קודשים. זילואה ציין ששני הצירים מוסטים מעט. האדריכלות פתרה את בעיית שני האלים השווים בלי היררכיה גלויה.

— הסצנות האלה אינן שונות כל כך מאלה שאנו רואים על שערי הניצחון הרומיים, אמר דנון לזימאר והצביע על רובדי השבויים הכורעים לפני הפרעה המנצח. כל התרבויות מציגות את ניצחונותיהן הצבאיים באותה דרך.

— אולי משום שזו הדרך הקריאה ביותר במבט ראשון להעביר את יחסי הכוחות. האמנות המלכותית שירתה תמיד את התעמולה המדינית.

ביום האחרון ביום אומבו ראה דנון שני נגדים מפרקים בפטיש כבד תבליט בקיר הפנימי של קודש הקודשים. הלוח תיאר מכשירים כירורגיים הדומים לאלה שברויאן זיהה. אדם אחד יכול היה לשאת אותו.

– הפסיקו, אמר דנון.

– יש לנו אישור. הקפטן לשז אמר שמותר.

דנון הלך להביא את דזה. דזה זימן את הקפטן לשז. האחרון לא הכחיש. הוא ראה קצינים אחרים עושים כך בתבאי, בדנדרה. הוא לא ידע שזה אסור.

– המונומנטים האלה שייכים לוועדה. אינכם נוגעים בדבר בלי פקודתי בכתב. לשז נסוג. הלוח היה שבור בבסיסו. מכות הפטיש הכבד כבר עשו את שלהן. אי אפשר היה להחזיר אותו למקומו. דנון נטל אותו בשתי ידיו והניח אותו שטוח על הקרקע. זה לא היה טוב יותר. אבל זה היה פחות חמור מלתת לו ליפול.

הוא הלך למצוא את דזה בערב.

– זה קורה לעתים קרובות?

– יותר ממה שידוע לי. חייל שהולך כבר חודשיים, שרואה אבנים מכוסות בסימנים בלתי מובנים, לוקח מה שהוא מסוגל להרים. זה אנושי. אני לא יכול לפקח על כל מקדש.

– ואת ההבדל בין מה שאינך יכול לפקח עליו לבין מה שהוועדה אוספת באופן רשמי, איך אתה מנסח?

– יש לכם טפסים. לנציבים שלכם יש מנדטים. לחיילים יש שקים. זה לא אותו דבר.

הוא הביט בדנון.

– אני יודע שזה לא מספיק. גם אתה יודע. אבל זו ההבחנה שיש לי להציע לך.

הוא חזר לצעוד, ואז עצר פעם אחרונה.

– המקדש ההוא שם. נכנסתי אליו לילה אחד, לבד. הבטתי בעמודים האלה בחשיכה במשך עשרים דקות. אני לא יודע מה הבנתי. אבל לא אשכח זאת. לילה טוב.

למחרת בבוקר שב דנון לראות את הלוח השבור. הוא נעלם במהלך הלילה. משהו – לא לשז, הקצין שנענש היה תחת השגחה – נשא אותו בכל זאת.

הוא הגיש לדזה תצהיר בכתב. דזה גנז את התיק. לא היה לו עד, לא היה לו שם, לא הייתה לו הוכחה. הלוח היה במטען של מישוה בין כום אומבו לאסואן. למחרת, במרחק שעת צעידה מכום אומבו, הטה זילואה את סוסו אל קפלה קטנה מאבן חול, הנראית במרחק חמישים מטרים מהדרך. היא נחשפה חלקית מן החול עם מעבר גדודי הראש.

הקירות עמדו. גג העץ קרס. בפנים נראו ציורי הקיר על שלושה מקירותיה. תהלכות, אלים בספינה, כתובות הירוגליפיות הנמתחות על שני רובדים. בגומחות הוצבו פעם פסלונים. הגומחות היו ריקות. על הרצפה היו רסיסי חרס מזוגג, שברי דמויות שנשברו בעת שנתלשו מכניהן.

חיילים מגדוד הזנב עברו שם עם שחר. זילואה הסיק זאת מן העקבות: טביעות מגפיים טריות בחול, טיט עדיין לבן בשולי הגומחות המרוקנות. עבודה מהירה, בלי היסוס. האנשים האלה ידעו מה הם מחפשים.

הוא החל לתאר בפנקסו את ציורי הקיר. היחידים שלא נגעו בהם, גבוהים מכדי להגיע אליהם בקלות. ואז דבר מה תפס את תשומת לבו. ברובד העליון, מימין לפנל השלישי, נמתחה כתובת דמוטית על פני ארבע שורות. הוא העתיק אותה, סימן אחר סימן, בדיוקנות כפייתית, בעבודה של שלושת רבעי שעה בחום הבוקר.

זה יהיה ההעתק היחיד שקיים. הקפלה תקרוס בשנים שלאחר מכן. העתקו יישאר בארכיונים, ממתין לקורא.

זילואה שב להצטרף לטור.

ההתקדמות לאסואן, אחרי כום אומבו, הותירה מעט זמן לחניות. זילואה צייר על גב סוס מה שהצליח, משרטט את צלליות המקדשים שנראו מן הדרך. לסקיצות המהירות האלה הייתה חיוניות שלמדירות לא תמיד היו לה. האור של רגע מסוים, היחס בין מונומנט לסביבתו הקרובה.

— אתה מצייר כמו חייל צועד, אמר קצין צעיר שהתבונן בזילואה בעבודתו. בלי לעצור.

— מצרים לא ממתינה. צריך לתפוס אותה בתנועה.

ב-16 בפברואר הגיעה המשלחת לאסואן. המפל הראשון מנע את השיט דרומה. זה היה הגבול הטבעי של מצרים מימי קדם. דזה הקים את מחנהו והניח למלומדים לחקור.

– תנו לי כמה ימים לפילה. נורדן ביקר בה ב-1737. רישומים לא מדויקים. אנחנו יכולים לעשות טוב יותר.

באסדאן, לפני היציאה לפילה, היה שוק העתיקות הפעיל ביותר שז'ולואה ראה מאז תחילת המערכה. הידיעה שהצבא חוזר צפונה התפשטה בכפרי האזור. המוכרים באו מרחוק. הם התמקמו בסביבות המחנה מן השחר, עם שקיהם וקופסאותיהם. זה כבר לא היה השוק הדיסקרטי של מתווך יחיד: זה היה מסחר תוסס, במחירים שנעו לפי הקונה והמוכר.

ז'ולואה התבונן בעסקאות שעה שלמה. הוא ראה עוברים מיד ליד שאבטים מעץ צבוע, דמויות חרס מזוג המייצגות את חורוס, איזיס, אנוביס, חרפושיות מכל הגדלים, קמעות אבן, שבר של קרטונז' מוזהב שבא כנראה מארון קבורה, שני פסלוני ברונזה בעלי פטינה עתיקה, כמה כדי אלבסטר גירי שאחד מהם עוד נשא את מכסהו.

המחירים היו גבוהים. גבוהים יותר מאשר בדנדרה או בתבאי. המוכרים ידעו שזו ההזדמנות האחרונה. אחרי עזיבת הצרפתים יהיה צריך להמתין למעבר הבא. הם שילבו את המחסור הזה במחיריהם.

השוק העתיק פעל לפי אותם כללים כמו כל שוק: היצע, ביקוש, והמודעות של שני הצדדים לכך שזו ההזדמנות האחרונה. המוכרים רצו למכור. הקונים רצו לקנות. שלושת אלפי שנות היסטוריה עברו מיד ליד בקול הפיאסטרס הנספרים.

V - פילה

ב-17 בפברואר עלו דנון וז'ולואה על פלוקה לפילה. השיט דרך המפל היה מסוכן. סלעים בולטים, מערבולות. הספנים הנובים הכירו כל מעבר. האי עלה מן המים הסוערים. ארבע מאות מטרים על מאה וחמישים, תפוס כמעט כולו במקדשים תלמיים.

– אלוהים אדירים, לחש דנון.

– התבליטים האלה הם אנציקלופדיה חזותית של הפולחן המצרי, אמר ז'ולואה בסיימו את מדידותיו באולם צדדי. אם נפענח את הטקסטים הנלווים אליהם, נדע את משמעותו של כל מחווה, כל קורבן.

– הקיוסק הזה נשי, אמר דנון והצביע על הביתן הקטן בעל העמודים בקצה האי. המקדשים הגדולים מוחצים. זה משכנע.

קיוסק טראיאנוס – נקרא כך משום שתבליטיו תיארו את הקיסר הרומאי כפרעה – היה המבנה הקל ביותר באי. ארבעה עשר עמודים בעלי כותרות פרחוניות הנושאים אדן של אבן חול דקה. העיטורים הפנימיים תיארו את הקיסרים הרומאים של המאות הראשונות מקיימים את הטקסים הפרעוניים המסורתיים, כאילו הצורות שרדו את כל אלה שאימצו אותן. הגושים היו בגודל צנוע, ניתנים להובלה בידי כמה אנשים. התבליטים יוצאי דופן.

דנון נשאר זמן רב מול הקיוסק, מהרהר בדבר שעדיין לא ניסח בבהירות. הוא יכול להורות לפרק כמה גושים מעוטרים. הליווי היה שם, החיילים יכלו לשאת, חסן יכול היה להתמקח עם הספנים על ההובלה עד אסואן. זה היה חוקי. היו לו טפסי הוועדה. זה היה אפשרי. הגושים לא שקלו יותר מכמה מאות קילו כל אחד.

הוא החליט שלא לעשות זאת.

לא מעקרון מוסרי. הוא כבר לא העניק לעצמו את המעלה הזאת אחרי מה שלקח מאז דנדרה. אלא משום שלא רצה שפילה תדמה לאתרים האחרים במעברו הבא. משום שמשהו בקלילות האדריכלית הזאת, באלגנטיות הזאת בקנה מידה אנושי, דרש להישאר שלם. משום שאם יילקחו גושיו, הוא לא יהיה עוד מה שהיה – ביתן, שיחה בין הקולונדה לשמים – אלא חורבה בין חורבות.

זו הייתה הפעם הראשונה מאז צאתו מקהיר שעשה את הבחירה הזאת במודע, נותן שם לנימוקים, שוקל אותם. הוא כתב זאת ביומנו באותו ערב, דווקא משום שהבחירה נראתה לו חריגה וראויה לציון: “פילה. הקיוסק. הוחלט לא לקחת. לא מתוך נקיפות מצפון. מתוך סירוב להרוס את מה שנוגע בי.”

הסלעים סביב פילה נשאו כתובות של עולי רגל קדומים. שמות, תאריכים, תפילות. זילואה העתיק כמה מהן, רושם מיקום ומצב שימור. דנון העתיק את האחרות. אפילו את הפחות קריאות. אפילו את אלה שנמחקו למחצה בידי הנילוס בשיטפון.

– הגרפיטי האלה מרגשים אותי יותר מן המקדשים, התוודה זילואה בפני דנון. אלה עולי רגל פשוטים. הם באו להתפלל לאיזיס וחרטו את שמם. לא לדורות הבאים. רק כדי להותיר עקבות.

– הפנקסים שלנו הם הגרפיטי שלנו. עברנו כאן. ראינו את זה. ההבדל הוא שאנו מתיימרים לעשות מדע.

– והרי אנו עושים, לא?

הוא הרהר רגע.

– כן. וגם אנו מותירים עקבות מסוג אחר. בגומחות הריקות, בארגזים על גב הפרדות. את העקבות האלה איננו מונים בהתיאור.

ב-25 בפברואר עזב דנון את אסואן בליווי שישים פרשי ליווי. כתשע מאות קילומטרים של דרך חזרה לקהיר, בירידה לאורך הנילוס צפונה. חסן נסע עמו כמתורגמן. זילואה ודוויליה יצאו באותו יום עם יחידה אחרת.

מסע החזרה נמשך שבעה עשר יום. הטור ירד לאורך הנהר בקצב של חמישים קילומטרים ביום, עוצר בכפרים למים ולמזון. מזג האוויר היה חם, קרוב לשלושים מעלות בצל. הצעידה נמשכה מן השחר עד הצהריים, ואז חודשה אחרי ארבע שעות מנוחה בצל האהלים.

ליד כפר שאיש לא ידע את שמו קרס חייל תוך כדי הצעידה. מכת חום. נשאו אותו לצל של דקל. הכירורג הראשי השקה אותו, הרטיב את ראשו במי הנילוס. האיש חזר להכרה כעבור שעה אך לא יכול היה ללכת. העמיסו אותו על פרד. הוא מת בלילה. קברו אותו עם שחר בחול, במרחק מאה מטרים מן המחנה. בלי צלב, בלי לוח. הסמל רשם את השם ואת התאריך בפנקס הפלוגה.

בין כום אומכו לאדפו התקוטטו שני חיילים על דמות חרס מזוגג שנקנתה בשוק. הראשון טען שראה אותה לפני האחר, השני שילם עליה. הם הגיעו לידי תגרה לפני אוהליו של הסמל-רב. הלה יצא, הפריד ביניהם, החרים את הדמות, הניח אותה בשקו שלו. שני האנשים מחו. הסמל אמר שהחפץ הוא מעתה רכוש הפלוגה ושהראשון שיזכיר אותו שוב יקבל עשרה ימי תורנות. העניין נסגר שם.

כמה ימים אחר כך חצה הטור כפר נטוש. שלושים בתים מלבני בוץ, כולם ריקים. בלי סימני קרב. התושבים עזבו את המקום לפני בוא הצבא. סגן ציווה לחפש בבתים. נמצאו כדים קבורים בשלוש חצרות שונות. תבואה, תמרים, שמן. הכדים נמסרו לרשויות הרכש. בבית רביעי נמצא מטמון מתחת לרצפה: שש חרפושיות מחרס מזוגג, שלושה צמידי נחושת, מראת ברונזה. הסגן נתן את החרפושיות לקפטן, שמר לעצמו את הצמידים, והותיר את המראה לחיילים שמצאו את המטמון.

בסוף אחר הצהריים, כשהטור התקרב למצר אל-כאב, הגיע רוכב בדהרה מן החלוץ. הוא חיפש את דזה. הובילו אותו לראש הטור. הוא דיבר במהירות. דזה סימן לקצינים להתקרב.

– מחסום בדרך. פלאחים חמושים. כעשרים איש. הם חוסמים את המעבר ליד המצר.

– הם מבקשים משהו?

– הם לא דוברים צרפתית. המתורגמן לא הצליח להתקרב. הם ירו באוויר.

דזה הרהר כמה שניות.

– עוקפים ממזרח?

– בלתי אפשרי. השטח אינו עביר. זה ידרוש עיקוף של שלושה ימים.

– טוב. פורצים את המעבר. פרשים בחזית, חיל רגלים מאחור. דנון, אתה נשאר באמצע הטור עם הפרדות.

הטור שב לצעוד. כעבור שעה הגיעו למצר. הפלאחים היו שם, חמושים במקלות, ברמחים, בכמה מוסקטים ישנים. הם ניצבו לרוחב הדרך, בלי נוע.

דזה הורה לפרשים להתקדם בצעד. הפלאחים לא זזו. במרחק חמישים מטרים הניף דזה את ידו. הפרשים עצרו. הוא סימן לחסן להתקרב.

– תגיד להם שאנחנו רוצים רק לעבור. לא נוגעים בדבר. לא מחרימים דבר בכפר שלהם.

חסן התקדם ברגל, לבדו, כפות ידיו פתוחות לפניו. הוא דיבר בערבית. אחד הפלאחים השיב. חסן חזר.

– הם אומרים שהצבא לקח את כל התבואה שלהם לפני שבועיים. לא נשאר להם דבר. הם רוצים שנחזיר להם את התבואה או שנשלם.

– לא לקחנו דבר לפני שבועיים. זה לא היינו אנחנו.

– הם אומרים שהיו אלה חיילים צרפתים. הם לא מבחינים בין היחידות.

דזה שתק רגע. אחר כך שלף ארנק מאוכפו וזרק אותו לחסן.

– שלושים וחמישה פיאסטרים. תגיד להם שזה כל מה שיש לי. אם הם רוצים יותר, יצטרכו לתת לנו לעבור בכל זאת.

חסן יצא שוב עם הארנק. הוא דיבר אל אותו איש. האיש נטל את הארנק, שקל אותו בכף ידו, התייעץ עם שניים אחרים. אחר כך נסוגו מן הדרך בלי

מילה. הטור עבר. הפלאחים התבוננו בחיילים הצועדים בשתיקה. כשהעגלה האחרונה עברה, חזרו הפלאחים אל כפרם.

בתבאי עשה הטור חניה של יומיים. דזה רצה לתת לאנשים לנוח לפני המקטע האחרון לקהיר. המחנה הוקם במרחק קילומטר מקרנק. החיילים ישנו בצל המקדש. חלקם עלו על הגגות לראות את הנילוס. אחרים נשארו מתחת לאהלים, עייפים מכדי לזוז.

בערב ההגעה פרץ אירוע במחנה. חייל מהפלוגה השנייה גנב את מנת הלחם של חייל אחר בשעת החלוקה. הגנב הבחין בכך, השיג את הגנב, ושבר לו שתי שיניים במכת אגרוף. הגנב השיב מכות ושלף סכין. ארבעה חיילים הפרידו ביניהם. הסמל הגיע, ציווה לכבול את שני האנשים בכבלים ללילה. למחרת בבוקר נשפטו בידי הקפטן. הגנב קיבל עשרים מכות מקל. הגנב שוחרר בלי עונש.

למחרת בערב זימן דזה את הקצינים לאוהלו. הוא קיבל דואר מקהיר. החדשות לא היו טובות. הצבא התורכי התרכז בסוריה. בונפרטה עזב זה עתה את קהיר לסוריה עם עיקר הצבא. דזה היה צריך להשיב את אוגדתו לקהיר במהירות האפשרית.

– אין עוד עצירות אחרי תבאי, אמר דזה. צועדים עד קהיר. עשרה ימים לכל היותר.

– ודנדרה? שאל סגן. המלומדים רצו לחזור לשם.

– אין זמן. חולפים על פניה בלי לעצור.

דנון, שהיה נוכח, התערב.

– אני זקוק לחניה באבידוס. שש שעות. בשביל המקדש של אבידוס.

– אי אפשר.

– שש שעות. זה כל מה שאני מבקש.

דזה הביט בו.

– שש שעות באבידוס. לא שעה נוספת. אם לא תחזור עד הצהריים, נצא בלעדיך.

כשהגיע הטור לאבידוס, ירד דנון מהסוס ונכנס למקדש עם חסן ושני חיילי ליווי. הוא הלך ישר אל האולם האחורי, קבור למחצה בחול, בקצה המסדרון

הראשי. שורות של קרטושים חרותים כיסו את הקיר המערבי. עשרות שמות של מלכים מסודרים ברובדים.

הוא עמד מול הקיר שעתיים, מתבונן בכתובות שלא יכול היה לקרוא. חסן ישב על הרצפה ליד הכניסה. שני החיילים המתינו בחוץ.

איש נכנס לאולם. פלאח בן ארבעים בקירוב, טורבן לבן, סנדלי עור. הוא נשא חבילה עטופה בבד גס. הוא התקרב לדנון, פרש את הבד לפניו. שבר אבן גיר בן ארבעים סנטימטרים לצלע ועליו שלושה קרטושים שלמים.

האיש הצביע על השבר. חמש אצבעות מורמות.

— חמישה פיאסטרים.

הוא הביט בקיר שמאחוריו. חור טרי בשורה השבע עשרה, במקום שבו היו שלושת הקרטושים האלה. שולי אבן הגיר היו לבנים, חתוכים זה עתה. האיש חתך את החתיכה בלילה או בבוקר מוקדם.

דנון הוציא חמישה פיאסטרים מארנקו ונתן אותם. השבר הלך לתיקו מעור. האיש נטל את הכסף והלך בלי מילה.

הוא נשאר עוד שעתיים באולם, עומד מול הקיר. בשעה אחת עשרה וחצי נכנס אחד החיילים בריצה.

— אדוני, הגנרל מורה לאכף את הסוסים.

הוא יצא מהמקדש. הטור כבר היה במבנה צעידה. הוא עלה על האוכף והצטרף לראש הטור בדהרה. דזה הביט בו חולף בלי להעיר דבר. הטור יצא לדרך.

הדרך לקהיר נמשכה עוד שמונה ימים. הטור פגש שלוש יחידות שעלו דרומה. נפוצו חדשות. בונפרטה יצא לסוריה, הצבא התורכי מתקדם, האנגלים חוסמים את כל הנמלים. איש לא ידע בדיוק מה מתרחש.

כשהגיע הטור לקהיר באמצע מרץ, שוכנו החיילים בקסרקטינים של המצודה. דנון הלך ישר אל האגף הצפוני של ארמון חסן-קאשיף, שם נמצא מטען הוועדה.

המחסן היה נעול. הוא המתין שעה עד שהגיע קצין אספקה עם המפתח. דנון נכנס. שתיים עשרה הקופסאות שלו היו שם, מסודרות לאורך הקיר הדרומי, מסומנות בכתב ידו. הוא פתח את הראשונה, בדק במהירות את תוכנה, סגר אותה. הכול היה שלם. הוא יצא מהמחסן והלך לארמון.

הגנרל דוגואה, שפיקד על קהיר בהיעדרו של בונפרטה, קיבל אותו מיד. הוא עמד ליד שולחן מכוסה מפות של סוריה, ורמז לדנון לשבת.

– סיימת את המסע שלך במצרים העליונה?

– כן. מדנדרה ועד אסואן. כל האתרים העיקריים.

– האם הרישומים ניתנים לשימוש עבור התיאור?

– כן. חמישים ושלושה דפים. מקדשים, קברים, פסלי ענק, תבליטים.

– טוב. הקשב לי היטב. המפקד העליון יצא לעצור את הצבא התורכי בטרם יגיע עד הנה. פקודותיו אינן משתנות: אתה נשאר בקהיר. אתה מתאם את המכון עם מונז' וברתולה. חקר הדלתא נמשך. החפירות בסקארה נמשכות. התיאור נמשך. אתה מבין אותי?

– אני מבין.

– אם האנגלים ינחיתו כוחות בהיעדרו, אתה מפנה את האוספים דרומה. דזה יידע היכן להחביא אותם. תאבד הכול חוץ מזה. ברור?

– ברור.

– מצוין. עכשיו צא. יש לי עבודה.

דוגואה חזר למפות שלו. דנון יצא מהלשכה.

בונפרטה עזב את קהיר חודש קודם לכן עם שלושה עשר אלף איש, בדרכו לסוריה. דנון נשאר בקהיר עם מונז', ברתולה, פורייה ועם כשלושים מהחוקרים שלא הלכו בעקבות הצבא.

בהיעדרו של בונפרטה ארגן דנון את עבודת המכון. מונז' פיקח על חקר האזור המנפיסי. ברתולה ניהל את החפירות בסקארה. ז'ופרואה סנט-הילר המשיך במחקריו הזואולוגיים בדלתא. פורייה ניהל את ההתכתבות עם הסניפים במחוזות.

במאי כינס דנון אסיפה. כל החברים שהיו בקהיר נכחו בה. שלושים חוקרים ומהנדסים נדחסו באולם הגדול. הוא פתח את הישיבה בעשר בבוקר.

– רבותיי, בונפרטה נמצא בסוריה זה חודש. אין בידינו חדשות מדויקות. האנגלים עדיין שולטים בים התיכון. אני מציע שנכין תוכנית הובלה למקרה שתיוקרה הזדמנות.

מונז' הרים את ידו.

- צריך להמתין עד שבונפרטה ישוב. הוא זה שיחליט.
- ואם לא ישוב? העיר פורייה.
- איש לא השיב. ברתולה נטל לבסוף את רשות הדיבור.
- דנון צודק. נכין תוכנית. כך, ביום שיהיה לנו ספינה, נהיה מוכנים.
- ההצעה התקבלה. הישיבה ננעלה בצהריים.
- בונפרטה שב ביוני. הוא יצא עם שלושה עשר אלף איש. הוא שב עם פחות מעשרת אלפים. המתים, החולים, נגועי המגפה. המתקפה נכשלה.
- ימים אחדים לאחר שובו זימן בונפרטה את דנון לארמון. הוא רזה. מדיו נתלו רפויים על כתפיו. הוא הכניס את דנון ללשכתו בלי מילת ברכה.
- המכון המשיך לעבוד?
- כן. הכול עבר כשורה.
- מצוין. ממשיכים. האנגלים עדיין חוסמים את החוף. אין הובלה עד שהמצב ישתנה.
- מובן.
- בונפרטה סימן בידו. הפגישה הסתיימה. דנון יצא.
- השבועות הבאים היו שקטים. החקר נמשך. גם החפירות. התיאור התקדם לאט.
- קהיר המתינה מבלי לדעת מה עומד לקרות.

VI - אבן רוזטה

ב-15 ביולי 1799 פיקד סגן בחיל ההנדסה בשם בושאר על עבודות עפר ליד רשיד. מכושו פגע במשהו.

בושאר היה בן עשרים ושמונה, בוגר הפוליטכניק. הוא הבין מיד מה מצא זה עתה. לוח אבן מגרנדיריט שחור, בגובה מאה ושנים עשר סנטימטרים, נושא שלוש כתובות מקבילות. הוא הורה להעביר את האבן לביתו ושיגר מיד הודעה דחופה למכון המצרי בקהיר.

ביתו היה מרוחק מאתרי העבודה הצבאיים. האבן הייתה שם בטוחה. ז'אן-ז'וזף מרסל ורמי רוז נשלחו לרשיד. מרסל היה מזרחן שהתמחה בשפות שמיות. רוז היה הלניסט, שידע לקרוא יוונית עתיקה על בוריה. הם בחנו את האבן מכל צדדיה ב-24 ביולי.

הטקסט היווני, בחלקה התחתון של האבן, נשמר יחסית היטב. רז קרא אותו בקול בעוד מרסל רושם הערות.

– הצו הזה מכבד את תלמי החמישי הצעיר. פטורים ממס למקדשים, מתנות לכמורה. מסוג הדברים שחורטים בשלוש שפות כדי להיות בטוחים שכולם יידעו.

מרסל הרטיב דף נייר דק מאוד ולחץ אותו בעדינות אל המשטח הכתוב בכדור צמר גפן ספוג בדיו מהולה. התוצאה: טביעה מדויקת, בלבן על רקע שחור, של כל סימן. הפעולה נמשכה כמה שעות עבור המשטח כולו.

דוח מרסל ורז הגיע למכון ב-29 ביולי. האישור שמדובר אכן באותו טקסט בשלוש שפות, שאחת מהן קריאה, עורר התרגשות שדנון לא ראה מאז ההגעה לאלכסנדריה, שנה קודם לכן. אם האבן תאפשר לפענח את ההירוגליפים, שלושת אלפי שנות היסטוריה ישובו להיות קריאות. השושלות, הקרבות, האלים, השמות. כל מה שהמטיילים העתיקו בלי להבין זה מאתיים שנה.

– ייתכן שאנו ניצבים על סף מהפכה מדעית, אמר דנון למכון שכונס בדחיפות. מונז' הציע לשלוח משלחת לרשיד.

– יציקות גבס, העתקי הטבעה על נייר. לפני שמישהו יפגע בה או יזיז אותה. זימאר נכח כשמרסל ורז יצרו את העתקי ההטבעה הראשונים.

אבן רוזטה הייתה בגובה מאה ושנים עשר סנטימטרים, ברוחב שבעים ושישה סנטימטרים ובעובי עשרים ושמונה סנטימטרים. המשקל, המוערך לפי הנפח והצפיפות הידועה של הגרנודיוריט, כשבע מאות ושישים קילוגרם. הוא נטל את המידות בעצמו, לא משום שיועילו מיד, אלא משום שהמידה הייתה דרכו להיכנס לקשר עם החפץ.

האבן לא הייתה שלמה. החלק העליון של האבן חסר, אבד בעת בלתי ידועה. ההירוגליפים שבראשה היו אפוא חלקיים. כשליש מהטקסט המצרי אבד. החסר הזה יסבך את עבודת המפענח העתידי. אבל החלק היווני היה כמעט שלם. זה הספיק כדי לעבוד.

– את היוונית, למטה, אנו יכולים לקרוא מיד, אמר מרסל. זהו צו של מועצת הכוהנים של מנפיס בשנה התשיעית למלכותו של תלמי החמישי אפיפאנס. מאה תשעים ושש לפני הספירה.

– וההירוגליפים? שאל זימאר.

- ככל הנראה אותו טקסט. כך מקווים.
- אם כך, אמר זימאר, אפשר להתחיל לקבוע התאמות. לכל מילה יוונית יש מקבילה הירוגליפית. בהשוואת אורכי קבוצות הסימנים, בזיהוי החזרות...
- זה בדיוק מה שאנו עומדים לעשות. אבל העבודה הזאת תימשך שנים.
- זימאר נטל עיפרון ובפנקסו החל לרשום את תדירותן של קבוצות סימנים מסוימות ברצועה ההירוגליפית. כל סימן, מאותר, נספר, מוכנס לטבלה. ההתפלגות לא הייתה אקראית.
- הביטו. קבוצת הסימנים הזאת, הסגורה בתוך קרטוש, מופיעה שש פעמים בחלק השמור של ההירוגליפים. השם תלמי מופיע אחת עשרה פעמים ביוונית, וחלק מהטקסט המצרי חסר.
- מרסל חדל לעבוד והביט.
- זה אפשרי. אפילו סביר מאוד. אבל ההתאמה סימן לסימן אינה בהכרח ישירה. הכתב ההירוגליפי כנראה אינו אלפביתי.
- כן. אבל זו נקודת מוצא.
- הוא לא יכול היה לדעת עדיין לאן הדרך הזאת מובילה.
- זימאר סייע למרסל למתוח את דף העתק ההטבעה האחרון על הקטע הדמוטי. השעה הייתה מאוחרת. המנורה עישנה. בחוץ ישן נמל רשיד.
- זימאר שב לראות את האבן שלוש פעמים בשבוע שלאחר מכן, ברשיד.
- בפעם הראשונה הביא את סרט העור שלו ומדד כל מה שאפשר למדוד. בשנייה הביא את פנקס התדירויות שלו וספר את קבוצות הסימנים ברצועה ההירוגליפית, ובנה טבלת התפלגות. בשלישית לא הביא דבר. הוא התיישב מול האבן על שרפרף. הגרנדזיוריט היה קר ועמום. בלי ברק, בלי צבע. לוח אפור, מכוער במובן הרגיל של המילה. הוא הניח את ידיו שטוחות על ברכיו והכריח את עצמו שלא לחשב. רק להביט. על פני השטח נראו עקבות האזמל בחלק מהאותיות. מישו חרט זאת אחר זאת, במשך שעות. העבודה הזאת הייתה שם. היא החזיקה מעמד. כפי שמביטים במפה שלשונה עדיין אינה מובנת, אך רואים שהדרכים משורטטות בה.
- מה שראה, בישיבתו שם, הוא שהאבן הזאת שונה מהותית מכל החפצים האחרים שאספו או ניסו לאסוף זה יותר משנה. השאבטי, החרפושיות,

הפפירוסים, שברי התבליטים. לחפצים הללו היה ערך שנבע מחומריותם וממקורם. לקחו אותם משום שהיו יפים, נדירים, עתיקים.

לאבן רוזטה לא היה ערך אסתטי. ערכה היה כולו במה שהיא מסמלת: התאמה בין שלוש מערכות כתב, שאחת מהן קריאה ושתי האחרות עדיין לא. היא לא הייתה חפץ. היא הייתה שיטה. וכשיטה, היא הייתה ניתנת לשכפול. העתק הטבעה של אבן רוזטה היה שקול מדעית לאבן רוזטה עצמה לכל מי שעסק בפענוח.

זה היה ההפך הגמור מכל שאר חפצי המשלחת. שאבטי שהוצא מקברו איבד את זיקתו להקשר. אבן רוזטה, שהוצאה מחפיר ביצורים, לא איבדה דבר. היא כבר הייתה מחוץ להקשר זה אלפיים שנה. מה שנשאה היה בלתי תלוי במקום שבו היא נמצאת.

– אתה עדיין כאן, אמר מרסל בכניסתו. זו הפעם השלישית השבוע.

– אני מהרהר. האבן הזאת היא החריג לכל מה שראיתי מזה שנה. החפצים שנוטלים מאבדים משהו. החפץ הזה אינו יכול לאבד דבר. משום שאין לו מה לאבד.

מרסל התיישב לצדו.

– חוץ מלהילקח בידי האנגלים.

– כן. חוץ מזה. אבל אם האנגלים ייקחו אותה, העתקי ההטבעה יישארו. המידע יישאר. זה הדבר היחיד בכל המשלחת שאי אפשר באמת לגנוב.

מרסל קיבל החלטה מבלי ליידע איש.

מעבר להעתקי ההטבעה הרשמיים שנעשו ברשיד, הוא הכין שלושים נוספים, לא למען המכון, לא למען התיאור, אלא כדי להפיצם. הוא שלח חמישה למתכתבים אירופיים: אחד ללונדון, שניים לפרז, אחד לברלין, אחד לקופנהגן. חמישה מדענים שעסקו בשפות עתיקות ושאוּלִי יזהו משהו.

עשרים וחמישה מהם שמר בצד. אם האנגלים ייקחו את האבן, אם הפענוח ייעשה בלונדון, העתקים אלה יאפשרו לצרפתים לעבוד במקביל. המירון יהיה שווה.

– חילקת את המפתח לפני שפתחת את המנעול, אמר דנון כששמע.

– חילקתי עותקים של המפתח. המנעול נשאר כאן. ואם האנגלים ייקחו את המנעול, עדיין יהיו לנו העותקים שלנו.

הודעת הגילוי גררה אסיפה יוצאת דופן של המכון ב-2 באוגוסט. כל החברים שהיו בקהיר הגיעו. מונז' עמד בראש האסיפה. דנון הציג את העתקי ההטבעה של מרסל ואת הדוח הטכני של רז על הטקסט היווני.

האולם היה מלא. כשלושים חוקרים, מהנדסים, חוקרי טבע. חלקם לא הגיעו לישיבה מזה חודשים. אבן רוזטה הוציאה אותם ממעבדותיהם, מאתרי העבודה שלהם, ממשימותיהם בדלתא.

ברתולה נטל את רשות הדיבור לאחר ההצגה.

— אם האבן הזאת מאפשרת פענוח, תפתח לפנינו גישה לשלושת אלפי שנות ארכיונים. רשימות המלכים, תיאורי הקרבות, החיבורים הדתיים. כל מה שחרוט על כל המנומנטים שרשמנו מזה יותר משנה יהפוך לקריא.

ז'ופרואה סנט-הילר, שמעולם לא נטל חלק בוויכוחים פילולוגיים, הרים את ידו.

— כמה זמן ייקח הפענוח?

מרסל השיב מקצה האולם.

— שנים. אולי עשר. אולי עשרים. הכתב ההירוגליפי אינו אלפביתי. זו אינה החלפה פשוטה אות באות.

— אבל זה בר ביצוע, אמר ז'ומאר. יש בידינו ההתאמה. השאר הוא עבודה.

מהנדס מחיל ההנדסה, שברול, ביקש רשות דיבור.

— שאלה מעשית. אם הברייטים ינחיתו כוחות, האבן הזאת תהיה המטרה הראשונה שלהם. הם יודעים מה היא שווה. האם יש לנו תוכנית?

האולם השתתק. איש עוד לא ניסח את השאלה בצורה ישירה כל כך.

מונז' הביט בדנון.

— העתקי ההטבעה נודדים, אמר דנון. מרסל כבר שלח חמישה לאירופה. יש לנו כאן עשרים וחמישה בעתודה. אם הברייטים ייקחו את האבן, הפענוח ייעשה בפרז' על העותקים.

— ואם נאבד גם את העתקי ההטבעה?

— אז נפסיד.

זו לא הייתה תשובה מספקת. אך היא הייתה התשובה האפשרית היחידה. הם לא שלטו במצב הצבאי. הם שלטו רק בהחלטותיהם המדעיות שלהם.

מונז' ניסח החלטה רשמית: אבן רוזטה תועבר לקהיר בהקדם האפשרי, תישמר במכון תחת השגחה מתמדת, תשוכפל בהעתקי הטבעה בתדירות הנדרשת, ותילמד בעדיפות ראשונה על ידי מרסל ורז. ההחלטה התקבלה פה אחד.

דנון נשאר לאחר הישיבה. הוא סייע בסידור הכיסאות כשפורייה נכנס, נושא חבילת ניירות.

— ראית את המברק האחרון של בונפרטה?

— לא.

— זה לא נראה טוב. בונפרטה שב מסוריה עם צבא תשוש. קלבר, באלכסנדריה, דורש תגבורות כבר שבועות. התשובה מתמהמהת.

הוא הניח את הכיסא שהחזיק.

— ואנחנו מגלים את מפתח ההירוגליפים בעוד הצבא חוזר ממסע סורי הרה אסון.

— בדיוק כך. אנו עוסקים במדע בזמן שהמשלחת מתמוטטת.

זה לא נאמר במרירות. זו הייתה קביעה עובדתית. המשלחת הצבאית הייתה בדרך לכישלון. המשלחת המדעית זה עתה השיגה את מהלכה המרהיב ביותר. שני הדברים התרחשו בעת ובעונה אחת, באותה ארץ, תחת אותו פיקוד.

דנון חזר אל העתקי ההטבעה. הוא פרש אותם על השולחן הגדול של המכון. שלוש רצועות הכתב: הירוגליפים למעלה, דמוטי באמצע, יוונית למטה. הוא עקב באצבעו אחר שורת הסימנים ההירוגליפיים. ציפורים, נחשים, עיניים, ידיים. צורות שהעתיק מאה פעם בדנדרה, בתבאי, בפילה. הסימנים האלה תמיד היו אילמים. הם עמדו לדבר.

הוא חשב על בונפרטה. שחזר מסוריה ביוני, מנצח באבו קיר ב-25 ביולי, מכין בסתר את יציאתו לצרפת, בלי לדעת שמהנדסיו מצאו זה עתה את מה שאיש לא מצא בשני אלפי שנה.

ב-5 באוגוסט בילה ז'ומאר את היום כולו עם העתקי ההטבעה. הוא הביא את פנקסי המדידות שלו מדנדרה ומקרנק. בכל דף, העתקים של קרטושים שצייר בחודשים הקודמים. סגלגלים שהכילו קבוצות של סימנים הירוגליפיים. הוא תמיד שיער שהקרטושים הללו מכילים שמות. זו הייתה השערה מקובלת בקרב המטיילים מאז המאה השמונה עשרה.

עכשיו, עם אבן רוזטה, יכול היה לבחון אותה.

הטקסט היווני הזכיר אחת עשרה פעמים את השם תלמי. ז'ומאר ספר את הקרטושים ברצועה ההירוגליפית. הוא מצא רק שישה, אך הרצועה הייתה פגומה. הוא רשם את ההתאמה בפנקסו: "השערה: קרטוש שווה שם עצם פרטי. אם יאושר, כל הקרטושים שבמונומנטים של מצרים מכילים שמות של פרעונים או של אלים."

זו הייתה התקדמות קטנה. אבל זו הייתה התקדמות. שנה קודם לכן היו הקרטושים צורות מסתוריות. עכשיו הייתה להם פונקציה מזוהה. החקר נמשך.

אבן רוזטה הייתה תגלית. היא לא עצרה את כל השאר.

ב-10 באוגוסט עבר קצין במכון כדי להודיע על התוצאות הרשמיות של קרב אבו קיר מ-25 ביולי. בונפרטה מחץ את הנחתת העות'מאנים בחוף אבו קיר. עשרת אלפים ינצ'רים נהרגו או טבעו, והשאר נשבו. ניצחון מובהק, אחרי כישלון המסע בסוריה. צבא המזרח החזיק במצרים. אך כולם ידעו שמסע סוריה היה אסון, ושאבו קיר, מבריק ככל שהיה, אינו משנה דבר בבידודו היסודי של הצבא.

דנון שמע את הידיעה מקלבר, שעבר בקהיר בדרכו חזרה לפיקודו באלכסנדריה.

— בונפרטה חוזר?

— כן. בעוד שבועות אחדים. אולי פחות. הוא לא שלח הודעה ברורה. אבל הצבא נסוג. זה בטוח.

— ואחר כך?

— אחר כך נראה. או שהוא מבסס את מצרים. או שהוא חוזר לצרפת.

קלבר לא אמר את האפשרות השלישית, אך היא הייתה גלויה: או שהמשיך לאבד אנשים במסעות חסרי תועלת עד שלא יישאר דבר מצבא המזרח.

קלבר הביט בהעתקי ההטבעה הפרושים על שולחן המכון.

— זו האבן שלכם?

— זו היא.

— מה היא אומרת?

– צו על מסי המקדשים. שום דבר צבאי.

קלבר חיין.

– מצאתם את מפתח מצרים העתיקה עם טקסט על מסים. זה מוצא חן בעיניי.

הוא יצא לאלכסנדריה באותו ערב. דנון לא יראה אותו עוד לעולם.

ב-12 באוגוסט הגיעה הודעה מרשיד: האבן הייתה מוכנה להובלה. בושאר פיקח על בניית ארגז מחוזק. השיירה הצבאית אורגנה. היציאה נקבעה ל-14.

דנון כתב פתק לבושאר: “הובלה בדרך הנהר אם אפשר. להימנע מזעזועי הדרך. אם נדרשת הובלה יבשתית, מתלים מרביים. אסור שהאבן תיסדק.”

בושאר השיב למחרת: “דרך הנהר בלתי אפשרית. כל הסירות הוחרמו לפצועי אבו קיר. הובלה יבשתית עם תוספת קש מתחת לארגז. שלושה ימי דרך. הגעה צפויה ב-17 באוגוסט.”

ב-17 באוגוסט בערב נכנסה השיירה לחצר המכון. חמישה עשר חיילי ליווי, שלוש עגלות. האבן הייתה בעגלה השנייה, עטופה בבד, קשורה ברצועות על מצע קש.

דנון, מרסל, ז'ומאר ושישה חיילים פרקו אותה. שבע מאות ושישים קילוגרם. נדרשו מוטות מגוף, חבלים ורמפה מאולתרת. הפעולה נמשכה שעה. בסופה נחה האבן על בסיס עץ באולם הראשי של המכון, סמוך לקיר המזרחי.

מרסל הסיר את הבד. הגרנדיוריט השחור נחשף, עם שלוש רצועות הכתב החרוטות.

– אף סדק, אמר ז'ומאר בעודו בוחן את המשטח.

התקינו אותה תחת מנורת שמן שדלקה ללא הפסק. שני שומרים בעמדה יומם ולילה. בלי פקודה כתובה. כולם הבינו: אסור היה לאבן הזאת להיעלם.

למחרת בבוקר שב דנון לראות את האבן. הוא היה לבד. המכון עוד ישן. המנורה הטילה אור צהוב על הגרנדיוריט. ההירוגליפים הטילו צללים קטנים בחריציהם.

הוא הניח את ידו על המשטח הקר. המחווה הזאת הייתה מיותרת. אבל הוא עשה אותה בכל זאת. לגעת באבן היה לגעת ברגע שבו מצרים העתיקה שבה והפכה נגישה.

יום אחד יקרא מישהו את הטקסט הזה כפי שקוראים יוונית. השושלות ייצאו מן השתיקה. הפרעונים ישובו ויקבלו קול.

הוא משך את ידו.

VII - משא ומתן, ניצחון ומותו של קלבר

בערב ה-18 באוגוסט ראה דנון במקרה את בונפרטה חוצה לבדו את חצר המכון. בלי אדיוטנט, בלי ליווי. הוא החזיק משהו ביד. ספר, לא מפות. הוא צעד מהר, כמי שאינו רוצה שיראו אותו.

דנון התבונן בו מתוך פתח של דלת. היה בצללית הממהרת הזאת משהו שלא ראה בו מעולם: חיפזון שדמה לבריחה. לא בריחה מפני סכנה. בריחה מפני מצב שהפך צר מדי. מצרים שימשה לו תיבת תכשיטים. התיבה הפכה לכלוב. הוא פנה בפנית החצר ונעלם.

הוא חשב על הספר שהחזיק. משהו על רומא, כנראה, או על אלכסנדר. אדם היוצא לדרך נושא תמיד את אותן קריאות.

שעה לאחר מכן בא אדיוטנט לקרוא לדנון. בונפרטה בחן את רישומיו אחר הצהריים וביקש לקחתו עמו. דנון גלל את רישומיו בארבעה צינורות נחושת, הפקיד בידי ז'ומאר את מפתחות ארגזיו ותפס מקום בכרכרה עם מונז' וברתולה. באותו לילה כמה ראו אותם יוצאים. אחרים שמעו את הסוסים מתרחקים צפונה.

למחרת בבוקר אושרה הידיעה. בונפרטה יצא לצרפת. הוא שיגר לקלבר מכתב המעביר אליו את הפיקוד על צבא מצרים. מונז', ברתולה ודנון יצאו עמו. הם יפליגו מאלכסנדריה בלילה שבין ה-22 ל-23 באוגוסט על אחת משתי הפריגטות, ודנון ינחת בפרז'וס ב-9 באוקטובר עם רישומיו. כמעט איש לא הוזהר.

מחשבתו הראשונה של ז'ומאר באותו בוקר לא הייתה על בונפרטה ולא על צרפת. היא הייתה על הארגזים. תשעים ושישה ארגזים מאוחסנים בנספחי ארמון חסן-קאשיף. שבעים ושלושה רשמיים ועשרים ושלושה ללא תווית בפניה הצפונית-מערבית, עדיין שם, עדיין ללא שם. בלי בונפרטה שיורה על הובלה צבאית, הארגזים הללו היו נתונים לחסדיו של כל משא ומתן צבאי עתידי.

הוא סייר בנספחים לפני עלות השמש. הארגזים היו שם, מוערמים, מסומרים, מסומנים לפי שיטתו. אות, מספר, תוכן תמציתי.

החפצים הללו הגיעו מכל מקום: סקארה, קרנק, דנדרה, עמק המלכים, שוק מנפס, החפירות בטאניס. חלקם נלקחו לפי נהלים קבועים. אחרים נקנו בשווקים שנלוו לצבא. אחרים הגיעו בדרכים פחות מתועדות. יחד הם הרכיבו שלושה עשר חודשים של שוד מאורגן, שוד מקרי, שוד נסבל ואיסוף מדעי, קטגוריות שאיש מעולם לא הפריד ביניהן באופן רשמי.

משעזב בונפרטה, ההבחנות לא החזיקו מעמד אפילו מבחינה פוליטית. עמו התנדפה הצדקתו של מפעל מדינתי שהפך את הנטילה ללגיטימית. מה שנותר היו חפצים בלבד, חיילים, חוקרים. ואנגלים שיתקברו במוקדם או במאוחר.

הוא שם את המצאי בצד והתיישב על ארגז. סביבו, בחשכה למחצה, תשעים ושישה הארגזים. כל זה רצה לשוב לצרפת. וביתניים, דבר לא יכול היה ללכת לשום מקום.

קלבר פיקד עתה על צבא מצרים. בונפרטה לא ראה לנכון לדבר איתו לפני צאתו.

מרסל קיבל את הדבר ברוגע. היו לו העתקי ההטבעה שלו, ונוכחותו או היעדרו של בונפרטה לא שינו דבר. זילואה שאל את פורייה אם עבודות הוועדה נמשכות. פורייה אמר כן. זילואה חזר לפנקסיו. זילואה סנט-הילר הרים את עיניו מהנתיחה כשהודיעו לו את הידיעה, הנהן, והמשיך. זו לא הייתה אדישות. זו הייתה ריכוז של מי שהחפץ שעל השולחן קודם בעיניו לכל השאר.

— בונפרטה השתמש בנו, אמר זילואה. הרישומים שלנו העניקו לכיבושו לגיטימציה. עכשיו, משקיבל את מבוקשו, הוא עוזב. אנחנו נשארים.

פורייה מצא את זילואה לבדו בלשכתו במכון, שלושה ימים לאחר ההודעה על העזיבה.

— אתה עובד?

— לא.

— הוא יכול היה להזהיר אותנו, אמר זילואה. יש לי משפחה בפריז. הבטחתי להם כמה חודשים. עכשיו כבר שלושה עשר חודשים. והוא שב, הוא.

הוא הותיר את המשפט בלתי גמור. זו לא הייתה קנאה. זה היה פשוט וכואב יותר: הוא האמין במשהו, המדע בשירות הרפובליקה, הרפובליקה בשירות המדע. בונפרטה השתמש בכך כתפאורה. עכשיו התפאורה נעלמה.

ועדת המדעים והאמנויות התכנסה באותו ערב. איש לא זימן אותה. החוקרים נפגשו במכון מתוך מעין אינסטינקט קולקטיבי. נכחו שם פורייה, מרסל, ז'ומאר, ז'ולואה, ז'ופרואה סנט-הילר ועוד תריסר. קונטה הגיע אחרון.

המצב היה פשוט לניסוח: מה קורה עכשיו? בונפרטה עזב. קלבר מפקד.

לקלבר לא היו אותם יחסים עם הוועדה. ז'ומאר ביקש ממנו קבלת קהל יומיים קודם כדי לדון במעמד האוספים. קלבר אמר שיבחן את העניין.

– לבחון את העניין פירושו שהוא לא חושב עליו, אמר ז'ומאר.

– לקלבר יש צבא לקיים, עות'מאנים לפקח עליהם ואנגלים בים התיכון, אמר פורייה. האוספים אינם בראש סדר העדיפויות שלו.

– אם כך הם חייבים להיות בראש סדר העדיפויות שלנו, השיב ז'ומאר. אם לא נחליט על גורלם, מישוהו אחר יחליט.

על השולחן היה המצאי הכללי של תשעים ושישה הארגזים. ז'ומאר העביר אותו. כל אחד קרא בשתיקה. שמות המקדשים, קטגוריות החפצים, הערכות המשקל. זו הייתה הפעם הראשונה שהוועדה הביטה בכל מה שאספה במסמך אחד.

איש לא אמר את מה שכולם חשבו: שהמצאי הזה דומה למאזן שוד לא פחות מאשר לקטלוג מדעי.

– עלינו לקבוע סדר עדיפויות להובלה, אמר ז'ומאר. במקרה של פינוי, לא הכול יכול לצאת. נדרשת היררכיה.

– הפפירוסים והכתובות המועתקות, אמר מרסל. בלתי ניתנים להחלפה. פורייה היסס לפני ששאל.

– ומה עם עשרים ושלושת הארגזים ללא תווית בפינה הצפונית-מערבית של המחסן?

ז'ומאר ומרסל החליפו מבט.

– רשמתי אותם, אמר ז'ומאר. איני יודע למי הם שייכים.

– גם אני לא, אמר מרסל.

הישיבה הסתיימה בלי החלטה רשמית בנקודה זו. החוקרים חזרו לעבודתם. המצאי נשאר על השולחן. עשרים ושלושת הארגזים חסרי השם נשארו בפינה הצפונית-מערבית של המחסן, בחשכה, ממתנינים שמישהו יחליט מה הם.

קלבר כינה את קודמו "תכנן קטן" ו"עריק פחדן".

המצב הצבאי היה בלתי נסבל. הצבא הצרפתי שלט במצרים אך לא היה לו כל קשר עם צרפת. הצי האנגלי חסם את הים התיכון. קלבר ידע שאין ביכולתו להחזיק מעמד לאין קץ וגם לא לקבל תגבורות. הוא קיבל את ההחלטה שבונפרטה לא העז לקבל: לנהל משא ומתן על פינוי. בדצמבר 1799 שלח קלבר שליח אל הוויזר הגדול העות'מאני שחנה בסוריה. המשא ומתן החל על סיפונה של ספינת הדגל הבריטית הטיגריס, בקרבת דמיאטה. הנציג הבריטי במשא ומתן היה הקומודור סידני סמית', שהציג עצמו כנציג מוסמך של הכתר, תפקיד שהאדמירל קית' יערער עליו בקרוב. הנציגים המוסמכים הצרפתים היו הגנרל דוזה ואיש המינהל פוסילג. תנאי הצרפתים היו ברוורים: פינוי מכובד של הצבא עם נשק וציוד. סמית' הסכים לדון בנקודות הדחופות: פינוי הפצועים והחוקרים ממצרים, והפוגה עד להגעת הנציגים המוסמכים העות'מאנים. הדיונים התארכו. קלבר לחץ על נושאי ונותניו לסיים. אך ב-24 בינואר 1800 נחתמה אמנת אל-עריש. היא קבעה פינוי מלא של הצבא הצרפתי ממצרים בתוך שלושה חודשים, עם נשק, ציוד ואוספים מדעיים. הצרפתים יפנו בהדרגה את עמדותיהם, החל במזרח הדלתא וכלה באלכסנדריה. קהיר הייתה אמורה להתפנות לא יאחר מהיום הארבעים וחמישה. הידיעה הגיעה לקהיר ב-28 בינואר. באותו יום הוכרזה האמנה רשמית. ההשפעה על החוקרים הייתה מיידית.

– רבותיי, אמר קלבר בישיבה יוצאת דופן של הוועדה, ניהלתי משא ומתן על שובנו עם העות'מאנים. בעוד שלושה חודשים נהיה בצרפת. חבקו את אוספיהם, תצטרכו למיין אותם.

זילואה בילה ימים שלמים במיון ובאריזה. פסלי ארד, פסלונים מעץ צבוע ומפאיאנס, קמעות, פפירוסים, מטבעות, תכשיטים. כל חפץ קוטלג, תואר, נארז בפשתן. הוא עבד מהר, בידיעה שהזמן קצוב. לראשונה מזה עשרים חודשים, השיבה נעשתה ממשית. הארגזים יצאו מהמחסנים. התוויות נכתבו. אבן רוזטה נארזה בכמה שכבות של בד. פורייה, שעקב מקרוב אחר המשא ומתן, חזר לקהיר עם נוסח האמנה וקרא אותו בקול בישיבה של המכון. כשהגיע לסעיף המבטיח את האוספיהם, עבר באסיפה מלמול של הקלה.

– משמע שאבן רוזטה, הפפירוסים, העתקי ההטבעה, כל מה שאספנו, יוכל לשוב איתנו לצרפת? שאל מרסל.

– האמנה מבטיחה זאת, אמר פורייה. כמובן, הדבר מותנה בכך שהאנגלים יקבלו את תנאיה.

פורייה ערך מצאי מלא: מאתיים ושבעה עשר חפצים קוטלגו, מהם מאה שלושים ושמונה בעלי ערך מוזיאלי ישיר ושבעים ותשעה בעלי ערך מדעי תיעודי. הוא דירג אותם לפי סדר עדיפות, בידיעה שאם ההובלה תהיה מוגבלת, יהיה צורך לבחור. עדיפות ראשונה: מדידותיו של ז'ומאר. בלתי ניתנות להחלפה. מאתיים קילו לכל היותר, בארגזים אטומים. פנקסיו של ז'ולואה, בצינורות נחושת: חמישים קילו נוספים. עדיפות שנייה: החפצים הקטנים – שאבטי, חרפושיות, קמעות, פפירוסים. קלים, צפופי ערך לקילו. עדיפות שלישית: העתקי ההטבעה של מרסל. עדיפות רביעית: האוספים הטבעיים של ז'ופרואה, כבדים, שברירים, מגושמים. עדיפות חמישית: הפריטים הגדולים של המכון, פסל הגרניט, הסרקופגים בגודל בינוני.

התקווה נמשכה חמישה שבועות. במארס 1800 הגיעה הידיעה. הבריטים סירבו לאשרר את האמנה. האדמירל ג'ורג' קית' אלפינסטון, מפקד הצי הבריטי בים התיכון, הכריז שסידני סמית' חרג מסמכויותיו ושהאמנה בטלה. קית' דרש כניעה ללא תנאי. הצרפתים נדרשו להניח נשק ולהיות שבוים. קלבר זימן את גנרליו. הוא קרא את הודעת קית' בקול, ואז הניח אותה על השולחן.

– רבותיי, חוצפה כזאת עונים רק בניצחונות. התכוננו להילחם.

האריזות נפרמו. הארגזים שבו למחסני המכון. שלושים ושלושה חסרו, אבדו או הושמדו בתוהו ובוהו של החודשים הקודמים; נותרו שישים ושלושה. התוויות נשארו מודבקות. החפצים הללו לא יצאו עוד. לעת עתה. עד להזדמנות הבאה לצאת, או עד לכניעה שתעביר אותם לאנגלים. הבריטים והעות'מאנים סברו שצבא המזרח חלש מכדי להתנגד. הווזיר הגדול יוסוף פאשה יצא לדרך לעבר קהיר עם צבא של ארבעים עד שמונים אלף איש, לפי ההערכות. בקהיר עצמה קמה האוכלוסייה למרד לקריאתו.

נאסיף פאשה, בראש חיל החלוץ העות'מאני, כבש את הכפר אל-מטרייה בחמישה עד שישה אלפי ינצירים ובכמה אלפי פרשים, וביצר את עמדתו בשישה-עשר תותחים. לרשות קלבר עמדו רק עשרת אלפים איש. בליל 19 ל-20 במרס 1800 העביר אותם מעבר לנילוס והציב אותם על הגדה הימנית

של הנהר, וכל אחת מארבע החטיבות של צבאו הקטן יצרה ריבוע משלה. עם שחר ה-20 במרס תקף הצבא הצרפתי ליד חורבות הליופוליס, כחמישה-עשר קילומטרים מקהיר. הקרב נמשך כל היום. הריבועים הצרפתיים עמדו בכל המתקפות. התותחים הצרפתיים שברו את קווי העות'מאנים. בסוף אחר הצהריים התפרק הצבא העות'מאני. הווזיר הגדול נמלט לסוריה עם שארית חייליו. הצרפתים ספרו שמונה מאות הרוגים ופצועים. העות'מאנים השאירו בשדה תשעת אלפים. קלבר חזר לקהיר והכניע את המרד. ההפצצה נמשכה כמה ימים. מאות אזרחים מתו בלחימה. ב-21 באפריל נכנעה העיר. הניצחון בהליופוליס ביסס את מעמדם של הצרפתים במצרים. מוראד ביי, שהממלכים שלו נשארו חונים במדבר מבלי ליטול חלק בקרב, חתם באפריל על הסכם עם קלבר שהפך אותו למעין משנה למלך של מצרים העליונה. מצרים נראתה מוחזקת בידי הצרפתים בבטחה רבה מאי פעם. קלבר שב לתפקידו כמפקד עליון. המלומדים שבו לעבודתם. האוספים נשארו במחסנים. איש לא ידע כמה זמן יימשך הדבר.

— הבה נעבוד כל עוד אנו יכולים, אמר פורייה בישיבות השבועיות שבאו אחר כך. את מה שנעשה כאן לא ניתן יהיה לבטל.

קלבר ניהל משא ומתן עם העות'מאנים, ניסה להחזיר את הצבא הביתה, נכשל, חידש את הלחימה. המלומדים ראו אותו מעט. לעיתים בא למכון, הקשיב לדוחות, ושב אל מפקדתו.

המצב הצבאי התייצב מבלי להשתפר. הצבא החזיק במצרים אך לא יכול היה להתקדם ולא לעזוב. הבריטים חסמו את הים התיכון. צרפת הייתה רחוקה. המשלחת הפכה לחיל מצב.

ב-14 ביוני 1800, בבוקר, סקר קלבר את הלגיון היווני ואחר כך בא לקהיר לבחון עבודות בארמון המפקדה. לפני שביקר בהן השתתף בארוחת צהריים אצל הגנרל דמאס, ראש המטה שלו וידידו הקרוב. חברי המכון וקצינים התכנסו בארוחה זו. קלבר נראה עליז מהרגיל. ההצלחה שהכתירה את מאמציו, התפתחות המוסדות הצרפתיים, עדויות החיבה שקיבל מן האוכלוסייה הפיגו את קרירותו המורגלת. הוא היה מלא חיים, אדיב, פתוח. איש מסובביו לא שיער שהארוחה העליזה הזאת היא משתה פרידה.

בשעה שתיים אחר הצהריים פנה הגנרל לארמונו, מלווה רק בפרוטון, אדריכל הצבא. כדי להגיע לשם צעד לאורך גלריה ארוכה, מוצלת בגפן עבותה, שחיברה בין מעונו של ראש המטה למעונו של המפקד העליון. הוא שוחח עם

פרוטן על השיפורים שתכנן והורה על תיקון המפקדה והגן, כדי למחות את עקבות הקליעים שהותיר המרד האחרון.

צעיר סורי בשם סולימאן אל-חלבי הסתתר בגן הארמון מאז הבוקר. הוא היה בן עשרים וארבע, למד תאולוגיה במסגד אל-אזהר, וצפה בארמונו של קלבר כבר חודש. הוא השיג פגיון בגיזה. באותו בוקר, מחופש לקבצן, הסתתר ליד בור מים נטוש.

כשקלבר נכנס לגלריה עם פרוטן, יצא סולימאן ממחבואו, התקרב מאחור, ותקע פגיון בלבו של הגנרל.

קלבר צנח וצעק: "אלי, רוצחים אותי!"

פרוטן זינק על הרוצח עם המקל הקטן שהחזיק בידו. הוא ניסה לעצור את המהלומות, וקיבל בעצמו שש דקירות פגיון. סולימאן השאיר אותו מעולף, חזר אל קלבר שכבר שכב על הקרקע, ודקר אותו עוד שלוש פעמים. המכה הראשונה הייתה קטלנית. הגנרל מת תוך דקות ספורות מבלי שיוכל לדבר.

האזעקה התפשטה. השומרים, הקצינים, כל האנשים שעמם הרים קלבר כוסית לכבוד הרפובליקה כמה שעות קודם לכן, הקיפו אותו וניסו לשמוע ממנו מילים אחדות. הם שאלו אותו לשווא. את הגופה נשאו לדירת ראש המטה.

חיילים חיפשו בארמון ובגנים לכל עבר. שני חיילים מיחידת המדריכים הביאו צעיר שתפסו מוסתר מתחת לצבר עבות. פרוטן, שחזר להכרתו חרף פצעיו, זיהה את הרוצח. סולימאן הושלך לכלא יחד עם שלושה מאנשי האולמא מן המסגד הגדול, שהיו מודעים לתכניתו ולא הלשינו על ההתנקשות.

הצבא נתקף בהלם עמוק שהפך במהרה לצמא בוער לנקמה. כל העיר געשה. החנויות נסגרו. החיילים הצרפתים, זועמים ומבולבלים, שוטטו ברחובות והשליכו סביבם מבטים מאיימים. הלילה היה קשה.

למחרת בבוקר הגיעה הידיעה למכון. פורייה כינס אסיפה מיידית. שישה-עשר מלומדים התאספו באולם, שותקים. השתיקה הזאת לא הייתה אבל במובן הרגיל. היא הייתה ההכרה שמשוה השתנה במצבם הצבאי, ושמי שסבל את נוכחותם במצרים איננו עוד.

פורייה נטל את רשות הדיבור ללא הקדמה.

– קלבר מת. הגנרל מנו נוטל את הפיקוד. איננו מכירים אותו. קלבר הבין את פקודותיו של בונפרטה בדבר חשיבות העבודות המדעיות. למנו אין הקשר הזה עמנו.

ז'ומאר הוסיף:

– האוספים שלנו מאוחסנים, המדידות שלנו בארכיון. אם מנו יחליט שהם יישארו במצרים או שאין להם עוד חשיבות צבאית, נאבד שנתיים של עבודה.

מרסל אמר אז, באיטיות:

– עבודת התייעוד כמעט הסתיימה. מה שחשוב עכשיו הוא להחזיר הכול לצרפת. אם החפצים יתפזרו כאן, הם יימכרו בשווקים, וכל מה שעשינו יהיה לשווא.

פורייה קם.

– אנו ממשיכים. אנו מסיימים את מה שאפשר לסיים.

המלומדים חזרו למשימותיהם מבלי לדעת דבר על מה שמנו יחליט.

סולימאן אל-חלבי נחקר בעינויים. הוא הודה שעודד אותו אגא הינצ'ירים של הצבא העות'מאני. הוא גילה את תכניתו לארבעה מאנשי האולמא ממסגד אל-אזהר שניסו להניא אותו אך לא הלשינו עליו. בית דין צבאי דן את כולם למוות. ידו הימנית של סולימאן נשרפה, ואחר כך הושפד בעודו חי. הוא סבל ארבע שעות לפני שמת. שלושת אנשי האולמא נערפו. הרביעי נדון שלא בפניו.

ההלוויה נערכה במהירות. פורייה, בשם המכון, נשא הספד לגיבור שהתאבלו עליו.

החיילים הטילו בתחרות זה עם זה זרי ברוש ולאורן. לאחר ההלוויה הפומבית, קבוצה קטנה, רובה קציני צבא, התכנסה בחשאי סביב קברו של המנוח. הם היו חברי לשכת הבונים החופשיים הצבאית "החברים המאוחדים". מלומד מן הוועדה הצטרף אליהם. אף שלא היה קצין, היה גם הוא בונה חופשי, חבר בלשכה הפריזאית "האיחוד המושלם". הוא היה האזרח היחיד שנכח. מונז' יכול היה להימנות עמם, אך הוא נמלט עם בונפרטה. הם הוציאו את סינריהם והפכו אותם לצד השחור השמור לטקסי אבל. הם מחאו כף שלוש פעמים תוך שהם אומרים את הנוסחה הטקסית "נאנח! נאנח! נאנח!", ומיד אחריה מציאת

השמחה המסורתית “אך נקווה! נקווה! נקווה!” ענף שיטה הונח על הקבר. אחיהם הצטרף אל המזרח הנצחי.

הגנרל ז'אק-פרנסואה מנו, סגן המפקד העליון, ניהל את טקס הבונים החופשיים בתוקף היותו המאסטר המכובד. הוא נטל רשמית את הפיקוד על צבא מצרים.

מנו התאסלם, אימץ את השם עבדאללה, ונשא לאישה מצרית בשם זובידה. הקצינים כיבדו אותו פחות מקלבר. המלומדים לא הכירו אותו היטב. הם עוד ילמדו.

פרק שלישי: זמנם של המלומדים

I - המסעות האחרונים

חילופי הפיקוד לא שינו דבר בעבודות המכון.

החקירות הארכאולוגיות נמשכו בכל הדלתא ובמצרים התחתית. האוספים התעשרו והתארגנו טוב יותר. הפרסומים המדעיים *בהעשור המצרי* נמשכו בקביעות.

לגנרל מנו הייתה אישיות שונה מן היסוד מזו של קודמו. הוא התיימר לשלוט במצרים בשם ברית צרפתית-ערבית שלא הייתה לה כל ממשות פוליטית. קציניו הלכו אחריו מתוך משמעת, לא מתוך שכנוע.

בעיני המלומדים היה מנו טורדני יותר ומועיל פחות מקלבר. טורדני יותר, משום שהתיימר להפנות את עבודותיהם לנושאים שנראו לו מועילים מבחינה פוליטית. מועיל פחות, משום שסדרי העדיפויות שלו היו שונים לחלוטין משלהם.

פורייה גיבש אסטרטגיה פשוטה לדו-קיום עם מנו מבלי להתפשר: לקשור את שמו לכמה תגליות ופרסומים קטנים, למסור לו דוחות סדירים וטכניים דיים כדי שיהיו בלתי מובנים, ולהמשיך בשקט בעבודות המהותיות מבלי להודיע על כך למפקד העליון.

— זו דיפלומטיה, אמר ז'ומאר כשפורייה הסביר לו את אסטרטגיתו.

— זו הישרדות, השיב פורייה.

המלומדים שבו אל חקירותיהם.

המכון המצרי המשיך לקיים את ישיבותיו השבועיות, אף שהאווירה בהן הייתה שונה מזו של השנים הראשונות. ההרצאות היו פחות נלהבות, הוויכוחים פחות חיים. המלומדים נשאו את משא הנוכחות הממושכת בארץ שלא שלטו בשפתה השגורה ולא בדקויותיה התרבותיות.

פורייה ניסה לשמור על התנופה האינטלקטואלית. הוא הציע נושאים למחשבה משותפת, ארגן הקראות של טקסטים עתיקים כדי להזכיר לעמיתיו באיזה הקשר היסטורי הם עובדים. מאמצים אלה לא היו לשווא. כמה מן ההרצאות שהוצגו במכון בשנים הקשות האלה הפכו למאמרים מדעיים חשובים.

ישיבת המכון של אמצע יוני הייתה אחת התוססות ביותר מאז עזיבתו של בונפרטה ומותו של קלבר.

פורייה הציע נושא מופשט במכוון — מושג הזיכרון בציוויליזציות — והדיון גלש במהירות מעבר לגבולות האקדמיה.

ז'ומאר דיבר ראשון. הוא היה בן עשרים ושתיים, ובעל הדיוק המרגיז של צעירים שהצדק איתם.

— ציוויליזציה ששוכחת את מידותיה שלה נידונה להתחיל מחדש. מצרים העתיקה לא שכחה את מידותיה שלושת אלפים שנה. זו כנראה ההגדרה של ציוויליזציה גדולה. לא גדולת המונומנטים שלה, אלא משך הזמן שבו היא מסוגלת להעביר ידע מבלי לסלף אותו. מרסל חלק עליו.

— המונומנטים הם בדיוק מה שמאפשר את ההעברה. בלי קרנק, בלי הפירמידות, המדידות של ז'ומאר לא יעבירו דבר. התשתית החומרית אינה ניתנת להפרדה מן הידע שהיא נושאת.

— בשל כך אנו כאן, השיב ז'ומאר. כדי להחליף את המונומנט במסמך שיוכל לנסוע טוב יותר. התיאור של מצרים יהיה נייד במקום שבו המקדשים אינם ניידים.

פורייה הקשיב מבלי להתערב. הוא חשב על גורל עבודותיהם אם הצבא ייכנע מחר.

— האם המדידות שלך במצב שאפשר להעתיק אותן אם נצטרך להתפנות בחופזה?

— יש לי עותק כפול מאז אלכסנדריה. אם הספינה תטבע, לפחות גרסה אחת תשרוד.

פורייה הביט בו בשתיקה. הצעיר הזה הבין שהעבודה המדעית בעת מסע צבאי שברירית מעצם טבעה, ושהתשובה היחידה היא יתירות.

— כדאי שתגיד זאת לאחרים.

— אמרתי. רובם מצאו זאת מוגזם.

— רובם טועים.

פורייה חשב על המילטון. הוא עדיין לא ידע את שמו, אך ידע שהוא קיים. מישהו, מן הצד השני, שהכין גם הוא את רשימותיו. מדינה שמגיעה עם

מחברות טובה ממדינה שמגיעה רק עם תותחים. העותק הכפול של ז'ומאר לא היה זהירות של מהנדס. הוא היה שכל ישר.

באותו ערב נשאר ז'ומאר לבדו להעתיק את מחברות המדידות שלו. העט רצה בקביעות על הנייר. העיר רחשה מבעד לתריסים. מואזין קרא לתפילה. ז'ומאר לא שמע דבר. הוא העתיק. לעיתים חשב שהעתקה היא הדבר הבטוח היחיד שהוא עושה כאן. שלצייר ולמדוד אפשר לטעות, אך להעתיק בנאמנות אי אפשר לטעות. עותק נכון שורד את המקור. זו הייתה ההתנגדות האמיתית. מאז אבו קיר הבין שכל מדידה קיימת בשני עותקים או שאינה קיימת. העותק הראשון במחברת השטח, שנעשה בעמידה, ברוח. השני כאן, ליד השולחן, נקרא מחדש, נבדק, והפך קריא. השני הוא שישרוד.

ב-25 ביוני 1800 יצא ז'ולואה שוב, עם ז'ומאר, ז'ופרואה ושני ציירים, לטאניס, בצפון-מזרח הדלתא, כדי לסקור את שרידי בירתם הקדומה של פרעוני השושלת העשרים ואחת.

הם גילו שדה הריסות עצום. תלוליות פזורות שתחתן ישנו מאות שנים של עיר על גבי עיר. גושי גרניט. שכרי פסלים. הדלתא אכלה את מה שחולות מצרים העליונה שימרו. דבר לא דמה לקרנק. דבר לא דמה לדנדרה. זו הייתה מצרים בלי התפאורה שלה. רק החומר, מפוזר, ללא סדר נראה לעין, ובכל זאת מאורגן לפי היגיון שרק החפירה תוכל לגלות. שום סקר שיטתי לא נעשה בו מאז היוונים, הזכיר ז'ולואה: הרודוטוס הזכיר את האתר, וגם סטראבון. “זה משום שאיש לא ידע שיש כל כך הרבה לראות”, הוסיף ז'ומאר. ז'ולואה צייר שלושה ימים רצופים, ולא הפסיק אלא עם רדת החשכה, ומיפה את האתר כולו תוך רישום מיקומו של כל גוש חשוב.

בכניסה לאתר המתין סוחר עתיקות עם תרמילו. שמו של האיש היה סולימאן אל-קבאני, והוא בא מקהיר לאחר ששמע שהועדה מגיעה לטאניס. הוא עשה את הדרך יום קודם, ולא חיכה לאיש מסוים אלא למי שיידע מה לקנות.

ז'ולואה עצר מול החפצים. שניים מן השאכטים היו אותנטיים, הוא ראה זאת לפי הפטינה והכתובות. הוא קנה אחד מהם.

מטאניס פנתה המשלחת אל בובאסטיס, יומיים מערבה. עירה הקדושה של בסט, אלת החתולה. חורבות מקדשה הרשימו בממדיהן. הרודוטוס תיאר

אותו כאחד המפוארים במצרים, והחג השנתי משך המונים עצומים, דבר שאפשר היה להאמין לו למראה היקף האתר.

עמודי גרניט ורוד בגובה עשרה מטרים שכבו מוטלים על החול, גזעיהם הגליליים שנשברו לכמה קטעים בקריסה. שברי תבליטים כיסו את הקרקע, תהלוכות כוהנים, סצנות חג, אלים מסוגננים. סגנון התקופה המאוחרת.

סביב המקדש, בית קברות של חתולים קדושים. אלפי מומיות בגלריות של אבן גיר. אותה הקפדה כמו עם בני אדם, נטרון, תחבושות, ארונות מתים מעץ או מברונזה.

כשפתח אחת המומיות גילה זיפראוה שהגוף משומר להפליא, עור, פרווה, עצמות, גידים שלמים אחרי אלפיים שנה של קבורה. חתול בית בגודל רגיל. השודדים כבר עבדו. בורות שנפערו, מומיות מפוזרות, שברי תחבושות פזורים על הקרקע הגירית כמו שלג חום.

מה שחיפשו השודדים בבתי הקברות של החתולים היו קמענות החרס המזוגג או הזהב שהונחו עם המומיות, ארונות הברונזה הקטנים בצורת חתול יושב עם אוזניים זקופות ועיניים משובצות זכוכית. לארונות אלה היה ערך מסחרי מיידי. סוחרי אלכסנדריה מכרו אותם למטיילים אירופיים זה מאה שנה. השודדים השאירו את המומיות עצמן, חסרות ערך משעה שנשללו מהן קמעונתיהן, ואת ארונות אבן הגיר הרגילים, כבדים ושכיחים מכדי להצדיק את ההובלה.

זיפראוה לקח שש מומיות חתולים במצב טוב. הוא עטף אותן בפשתן נקי, סימן אותן. בעיניו אלה היו דגימות זואולוגיות, החי של מצרים העתיקה, ניתנות להשוואה ליצורים החיים בגן החיות של המוזיאון להיסטוריה של הטבע. הוא חשב על מה שקוויה יאמר למראה: הוכחה לקביעות המינים, החתול לא השתנה באלפיים שנה. ועל מה שיאמר למארק: שאלפיים שנה אינן נחשבות בסולם השינוי. אותן מומיות שירתו שתי תזות מנוגדות. למדע הייתה התכונה הזאת: העובדות לא בחרו מחנה. בעיני השודדים שהשאירו אותן, אלה היו פסולת לאחר שלילת הקמענות. בעיני כוהני בסטת שקברו אותן, אלה היו מנחות לאלה, מיועדות להישאר שם לנצח. לאותו חפץ היו שלוש היסטוריות שלא נפגשו.

זיפראוה מצא בבית הקברות, קבור למחצה באדמה, ארון ברונזה קטן בצורת חתול יושב. גובה: עשרים סנטימטרים. הזנב מקופל על הכפות בתנוחה

האופיינית לחתולי מצרים. באור האלכסוני של הערב עלו קווי הפנים בדיוק שהפטינה לא הסתירה, שרירי הלחיים, גשר האף, קו השפתיים הסגורות. הארון היה ריק. זילואה הפך את הברונזה בידיו. על הבסיס, חרוטה בחרט, שורת הירוגליפים. שמה של המקדישה, כנראה, האישה או האיש שהקדיש חתול זה לבסטת תמורת טובה או מתוך אדיקות רגילה. שם שאחר יקרא מאוחר יותר, אם הברונזה הזאת תגיע אי פעם לפריז. שם שחיכה כאן באדמה מאז השושלת העשרים ושש.

הוא הכניס אותו לתיקו. משקל: שלוש מאות גרם. ערך מסחרי באלכסנדריה: אולי עשרים פיאסטרים, אם ימצא קונה אנגלי בעל טעם לברונזות מצריות. ערך מדעי: אין לו אומד, אם הברונזה נושאת את שם המקדישה ואם יום אחד יהיה אפשר לקרוא שם זה. שני הערכים האלה לא חפפו. מה שהיה יקר לארכאולוג לא היה יקר לסוחר. והעובדה שזילואה היה גם זה וגם זה, ארכאולוג שהכניס לתיקו את מה שמצא, לא פתרה את הסתירה. היא גילמה אותה.

זיפראוה הצטרף אל זילואה בערב במחנה עם שש המומיות שלו בתיבתן. הלילה ירד מהר. הם ישבו מול האש והניחו את ממצאיהם ביניהם. שש המומיות. הברונזה. זיפראוה בחן את המומיות לפני שסגר את התיבה. הוא העביר את היום בהחלטה מה יוכל לקחת ומה עליו להשאיר.

— מה תעשה בו? שאל זיפראוה והביט בברונזה.

— אקח אותו. אצייר אותו. אתאר אותו. אמסור אותו ללובר כשתהיה בו מחלקה מצרית.

— ואם הבריטים ייקחו אותו ממך בעת הכניעה?

זילואה הניח את הברונזה בתיקו, מתחת למחברותיו. הוא לא ענה. שניהם ידעו. אם תבוא הכניעה, הברונזה תלך ללונדון. בתוך ויטרינה במוזיאון הבריטי.

המשלחת חזרה לקהיר ב-12 באוגוסט אחרי שבעה שבועות בדלתא. היא הביאה ציורים של טאניס ושל בובאסטיס, אתרים מאכזבים מבחינה ארכאולוגית, אך מתועדים.

— קונטה עשה ממצרים את המעבדה שלו, אמר זילואה לפורייה. בכל מקום שאליו אנו הולכים הוא מתבונן, מנסה, משפר. אולי דווקא הוא יפיק את התועלת המעשית המתמשכת ביותר מן המסע הזה.

ניקולא-ז'אק קונטה התגלה כממציא המשלחת. בלונים, טחנות, בתי מלאכה. הבלונאי לשעבר לא צייר את המקדשים, הוא פתר את הבעיות שחקירתם העלתה.

מלומדים אחרים, שעמידותם בפני ייאוש הייתה פחותה, צמצמו את פעילותם למינימום. אחדים חלו. הדיזנטריה הכרונית, הקדחת, דלקות העיניים שהסבו החול והשמש חוללו הרס בשורות הוועדה. כמה מתו במצרים לפני החזרה.

בסתיו 1800 ארגן ז'ולואה חקירות חדשות במדבר המזרחי. אתרים שונים מאלה שסייר בהם קודם. הפעם רצה לחקור את המנזרים הקופטיים האבודים במצוקי המדבר, בין הנילוס לים סוף.

ב-15 בספטמבר 1800 יצא ז'ולואה מזרחה עם ז'ומאר ושלוישים פרשי ליווי. שלושה ימים של מדבר מזרחי, צחיח וסלעי.

ב-18 בספטמבר בבוקר הגיעה המשלחת למנזר סנט אנתוני, מיושב מאז המאה הרביעית.

הנזירים הקופטים קיבלו את האורחים בחשדנות ובסקרנות. כחמישים מתבודדים בגלימה שחורה, החיים בעוני סגפני קיצוני, הביטו במלומדים הפריזאים האלה כפי שמביטים ביצורים שבאו מעולם אחר.

— אבי, אמר ז'ולואה לאב המנזר באמצעות חסן, לא באנו לקחת את כתבי היד שלכם. אנו רוצים רק להעתיק אותם. הכול יישאר כאן.

אב המנזר הקשיב ונסוג לשעה. הוא חזר עם תנאי. הם יכלו לראות את הספרייה, אך דבר לא יצא מן המנזר ללא רשותו.

ספריית המנזר תפסה אולם קטן מקומר. כתבי היד הקופטיים, חלקם בני כמה מאות שנים, נשמרו בארגזי עץ. אב המנזר הניח להם לבחון אך לא לקחת.

— הביטו בזה, לחש ז'ומאר. ספר תהילים דו-לשוני, יוונית משמאל, קופטית מימין. שורה אחר שורה. אם אפשר להשוות בין שני הטורים, מתחילים לקרוא.

הוא עיין בכתב היד. האותיות הקופטיות — עגולות, נגזרות מן היוונית, עם שבעה סימנים נוספים שאולים מן הדמוטית — אמרו משהו על הציוויליזציה הזאת. לא יוונית ולא פרעונית, שתיהן יחד. השפה נשאה את ההיסטוריה הזאת. — האם תסכימו למכור לנו אותה? אמר ז'ולואה. או לאפשר לנו להעתיק אותה? אב המנזר נענע בראשו.

– כתב היד הזה שייך למנזר שלנו מזה מאות שנים. אבותינו שימרו אותו לאורך הדורות. הוא לא יצא ממנו.

אב המנזר אמר זאת בשלוות מי שאינו זקוק להרים את קולו.

ז'ולואה קיבל את התנאים והעביר שלושה ימים בהעתקת ספר התהילים הקופטי-יווני. עבודה מדוקדקת, אות אחר אות, על טקסט שרק אחת משתי שפותיו הבין. הוא שב עם העתקו ועם הוודאות שמישהו, מאוחר יותר, ידע מה לעשות בו.

בעוד הוא מעתיק את ספר התהילים, חקר ז'ומאר את המצוקים שמסביב. הוא גילה מערות ששימשו מגורים לנזירים של המאות הראשונות, קירות מכוסים בגרפיטי חרוטים בקצה חד, שמות, תאריכים, תפילות.

– המערות האלה מטרידות אותי, הוסיף ז'ומאר. אנשים חיו שם שנים, לבדם, בתפילה. ושום דבר אחר. איזו תפיסה של הקיום...

הוא הניח את העיפרון לרגע. הוא חשב על הגרפיטי, השמות החרוטים בסלע בידי נזירים שלא ציפו שיקראו אותם. ז'ומאר העביר שלוש שנים ברישום מידות. ההבדל במניע היה מוחלט. ההבדל במחווה, פחות.

– לאנשים האלה הייתה הקוהרנטיות שלהם. הסגפנות שלהם לא הייתה טירוף. זה היה הימור על הנצח. אנו מהמרים על המדע אותו הימור. האמצעים שונים, העוצמה לא.

ב-21 בספטמבר יצאה המשלחת למנזר סנט פול, כשלושים קילומטרים דרומה. ספרייה גדולה יותר. ז'ולואה העתיק. ז'ומאר מדד.

המשלחת חזרה לקהיר ב-29 בספטמבר והביאה עמה העתקים של כתבי יד קופטיים וכמה חפצי אמנות נוצרית שהנזירים הסכימו למכור: איקונות על עץ, צלבי ברונזה, מחתות כסף. ז'ולואה קטלג אותם.

– החפצים הקופטיים האלה הם החוליה החסרה. הקופטים צאצאים ישירים של המצרים הקדמונים. שפתם נגזרת מן המצרית הפרעונית. ללמוד קופטית פירושו להתקרב להירוגליפים מלמטה.

II - מסעות המדבר

מנו התגלה אוהד יותר כלפי המלומדים, למראית עין. מותו של קלבר הותיר במסדרונות הארמון היעדר שפעילות המלומדים מילאה, לפחות על פני השטח. מנו סיפק מלווים, הקצה כספים, ולעיתים השתתף בשיבות המכון.

הידיעה על מותו של דזה במארגנו הגיעה לקהיר באוגוסט. זילואה שמע אותה בלשכתו. דזה היה בן הלווייה הטוב ביותר של המסע הזה. זה שהניח למלומדים לעבוד מבלי לדחוק בהם, שהביט בעצמו במקדשים בתשומת לב שזילואה לא ראה אצל אף גנרל אחר.

הידיעה הגיעה בשליח עות'מאני, חודשיים לאחר המעשה. דזה מת במארגנו ב-14 ביוני 1800. באותו יום שבו מת קלבר, במרחק מאות קילומטרים, כשהסתער בראש אוגדתו כדי להפוך את הקרב שבונפרטה חשב שאבד. הקליע פגע בו בחזה. הוא מת במקום, בן שלושים ואחת.

זילואה נשאר זמן רב בלשכתו מבלי להדליק מנורה. האור פחת. הוא הניח לו לפחות. בחוץ המשיכה קהיר ברעש סוף אחר הצהריים שלה. קולות המוכרים, מואזין מרחוק, הרעש הסדיר של הסאקיות שסבו בגנים. הוא חיפש במחברותיו את הרשימות שרשם במסע במצרים העליונה עם דזה. שתי מחברות וחצי, מכוסות משני הצדדים. דנדרה, תבאי, עמק המלכים, פילה. בשוליים, לעיתים, רשם דזה הערות. לא הערות אסתטיות, שאלות מעשיות. כמה זמן לחפור באתר הזה, כמה אנשים כדי להזיז את הגוש הזה, מה עמידותו של סוג אבן החול הזה בפני לחות.

ההערות האלה הרגיזו את זילואה אז. גנרל ששואל שאלות לוגיסטיות מול דנדרה, הוא מצא זאת מצמצם. הוא קרא מחדש את העמודים האלה לאור המנורה, והדפים רששו קלות בזרם האוויר מן החלון הפתוח. כתב ידו של דזה היה קטן, סדיר, נוטה ימינה. עכשיו קרא אותם אחרת. דזה הסתכל על אותם דברים כמוהו, באותן עיניים, ושאל את עצמו מה עתידם החומרי. מה לעשות באבנים האלה. איך להגן עליהן. כמה זמן יעמדו אם לא יעשו דבר.

הוא חשב גם על המחברות האישיות של דזה. הגנרל ניהל יומן מערכה מאז היציאה מטולון. זילואה ראה אותו בידו כמה ערבים, אחרי הלינה בשדה, לאור פנס. הוא לא ידע מה כתב בו דזה. הוא לא ידע זאת לעולם. מחברותיו של מת שייכות למת. המחברות האלה ככל הנראה חזרו לצרפת עם חפציו האישיים. או נשארו בשדה הקרב. או נלקחו בידי מישוה. בכליו שלו היה

לזולואה אולר שדזה השאיל לו בדצמבר 1798 ושמעולם לא חשב להחזיר. אולר רגיל, ידיד עץ, להב קצר. הוא שימש לחידוד עפרונות שנה וחצי. הוא לא ידע מה לעשות בו עכשיו. לשמור אותו נראה צודק. לזרוק אותו נראה בלתי אפשרי.

איש לא ידע מה עושים במחברותיו של אדם שמת בקרב. לדזה לא היה אוסף. לא תיק מלא בשאבטים וחרפושיות. מחברותיו של דזה עקבו אחר גורלם של שאר החפצים. נאספו, אבדו, נמכרו, נשרפו. המלחמות לא הבחינו בין ניירת של קצין להירוגליפים של מקדש.

זולואה המשיך לארגן חקירות חדשות. הפעם אתרים בדלתא המערבית, שונים מאלה שסייר בהם בתחילת הקיץ. סאיס, בוטו. תלים שטוחים, מעט מונומנטים נראים לעין.

ב-15 באוגוסט יצא עם ז'ומאר וז'ופרואה סנט-הילר. שנים-עשר יום במישורים המעובדים, בחיפוש אחר עקבות הערים הפרעוניות הגדולות של הצפון, אך גם אחר מיני החיות שהתבליטים תיארו. הייתה לו שיטת חוקר הטבע: לא להניח דבר מתוך חדר העבודה. קודם לראות. כל השאר בא אחר כך.

אחרי יומיים של נסיעה הגיעו לסאיס. האוויר היה שונה כאן, לח יותר, כבד יותר, בריח השדות המוצפים ובאור לבן שלא היה בו יובש המדבר. לא נותר דבר מן הברירה הגדולה של פרעוני השושלת העשרים ושש. כמה גושי גרניט פזורים בשדות, ששימשו את האיכרים המקומיים כתמיכה לתעלותיהם.

– התל הזה משתרע על שני קילומטרים רבועים, אמר ז'ומאר. אלפיים שנות יישוב שכבתי. זה לא אתר שנחפר. זו עיר שלמה דחוסה בגבעה.

לא היה מה לצייר. לא מונומנט נראה לעין, לא מקדש זקוף, לא אובליסק. רק פני הגבעה, ממדיה, גבהיה שנמדדו בברומטר. ובשדות מסביב, בתעלות, בקירות בתי הכפר, בכל מקום, גושי גרניט שנעשה בהם שימוש חוזר. שברי עמודים, חתיכות משקופים מגולפים, קטעי ארכיטרב. הפלאחים של הכפר השתמשו בהם דורות כדי לבנות את בתיהם ולתעל את שדותיהם.

ז'ומאר עצר מול שפת תעלה. הגושים היו מגרניט ורוד של אסואן, מלוטש בצד אחד, גולמי בשאר.

– איננו יכולים לקחת את הגושים האלה, אמר ז'ולואה והביט בסקיצות שלו. הם חלק מבתי האנשים. אי אפשר להרוס כפר כדי להשיג את האבנים.

– הפלאחים האלה הם המשמרים האמיתיים של סאס. הם אינם יודעים זאת. אך בלי בתייהם הגושים האלה היו נעלמים מזמן. הם הגנו עליהם בכך שהשתמשו בהם מחדש.

הוא הביט בסקיצות שלו עצמו. הגושים בקירות. הכתובות שהועתקו שורה אחר שורה. הוא עשה אותו דבר כמו הפלאחים — לקח מסאס את מה שיכול היה לקחת, במצע שהתאים לו. הם בגרניט. הוא בנייר.

המשלחת חזרה לקהיר ב-27 באוגוסט. שנים-עשר יום. אתרים מאכזבים, אך מתועדים.

באוקטובר ובנובמבר קטלג ז'ולואה את האוספים. כמה אלפי חפצים שנצברו בשנתיים. פסלים, קמענות, פפירוסים, מטבעות, תכשיטים, דגימות טבע. הוא ערך כרטיסים, בדק תיאורים, תיקן ייחוסים. עבודת ארכיונאי אחרי חודשים של שטח.

ז'ולואה גילה במקרה בית מלאכה קופטי בשכונת קהיר העתיקה שבו טענו שעדיין מייצרים פפירוסים לפי הטכניקות העתיקות. זקן ושני בניו. הם ייצרו דפים שנמכרו לסוחרים שמכרו אותם למלומדי הוועדה כדגימות אותנטיות. ז'ולואה קנה שם כמה חבילות.

בוקר אחד ביקש להישאר כדי לצפות בתהליך הייצור.

ייצור הפפירוס נעשה בתהליך מבוסס היטב. חותכים את הגבעולים לרצועות דקות וארוכות, מסדרים אותן בשכבות מוצלבות, מרטיבים, מכים, ולוחצים במשך ימים אחדים. ז'ולואה הניח אצבע על פני דף טרי – מחוספס מעט, עדיין פושר, וריחו צמחי, ריח שלא הריח בשום מקום אחר. התוצאה – דף גמיש בלובן שמנתי – לא נפלה במאומה מן הנייר האירופי המשובח ביותר. השיטה, שז'ולואה סבר שהכיר על תבליטי סקארה, התיימרה לחזור ארבעת אלפים שנה לאחור מבלי ששונתה בתנועה אחת.

הוא צייר את ידיו של האומן הזקן. ידיו הכירו את המלאכה מאז ילדותו. אביו לימד אותו, ואביו קיבל זאת מאביו. לא היה צורך שיסביר. ידיו ידעו.

– השיטה הזאת, אמר ז'ולואה למתורגמן, מאימתי הם נוהגים בה?

המתורגמן שאל את השאלה. האומן הזקן השיב מבלי להרים את עיניו.

– הוא אומר שאביו לימד אותו. ושאביו למד זאת ממִי שאמר שקיבל זאת מן הקדמונים.

– הקדמונים, בהקשר הזה, פירושם הפרעונים?

שאלה חדשה. תשובה קצרה.

– הוא אומר שאינו יודע. הוא אומר שאין לכך חשיבות. מה שחשוב הוא שהידיים יודעות.

זולואה רשם זאת. מה שהידיים יודעות. ההעברה הגופנית, התנועה שקודמת למילים, המלאכה שקודמת לתיאוריה. האומן הקופטי לא הכיר את שמו של ממציא הפפירוס. הוא לא היה זקוק לו. הוא ידע לעשות. זולואה הביט בידיו שלו, בכתמי הדיו בקפלי פרקי האצבעות, ביבלת שבאגודל ימין שנוצרה בשנים של עבודה בפחם. גם ידיו ידעו דברים שפנקסיו לא אמרו.

זו הייתה צורה של זיכרון שהתיאור של מצרים לא יכול היה לשחזר. הלוחות החרוטים יראו את צורת הפפירוס. אבל תנועת הידיים – הלחץ המדויק, זווית הרצועות, משך הייבוש שנאמד בעין – זה לא יגיע לשום מקום. זה ימות עם האיש הזה ובניו, אלא אם כן לבניו יהיו בנים משלהם שירצו ללמוד.

הוא בחן את ידיו של הבן הבכור. הן עשו בדיוק את אותן התנועות כמו ידי האב. ההעברה התקיימה.

הוא יצא בשלושה דפים חדשים ובציור הידיים, שימסגר מאוחר יותר בדירתו ברחוב סן-דומיניק. הוא נזכר בסוחר הקליגרפיה הזקן מחאן אל-חלילי, שהעניק לו דף רביעי כמתנת קבלת פנים, בערב הראשון בקהיר. גם המחווה ההיא הייתה העברה. להעניק משהו למי שהגיע. שני האנשים הללו לא השתייכו לאותו עולם. הייתה להם אותה מחווה.

מנו גילה התעניינות אישית גוברת בעבודות המדעיות של הוועדה. התעניינות שפקודיו מצאו לעיתים מכבידה, משום שהתבטאה בהתערבויות בארגון העבודות ובתביעות להחליט מה ראוי להיחקר.

– הגנרל מנו רוצה שנקדיש יותר זמן למונומנטים של התקופה האסלאמית על חשבון המונומנטים הפרעוניים, דיווח זולואה לפורייה. הוא טוען שמצרים האסלאמית רלוונטית יותר מבחינה מדינית ליחסינו עם האוכלוסייה המקומית.

– הוא אינו טועה לגמרי לגופו של עניין, אמר פורייה. אבל אנחנו אלה שמחליטים על סדרי העדיפויות המדעיים שלנו, לא הוא.

הם מצאו פשרה: כמה מן המלומדים, ובהם שברול ולנקרה, הקדישו חלק מזמנם לחקר התקופה האסלאמית, ותיעדו את המסגדים של ימי הביניים בקהיר ואת הטכניקות האדריכליות של הבנאים הערבים. המחקרים הללו, שנכללו בתיאור, הפכו אותו לאחת העבודות האירופיות הרציניות הראשונות על האדריכלות האסלאמית של המזרח התיכון.

בינתיים המשיך ז'ולואה בתיעוד המונומנטים הפרעוניים. במרוצת השנים פיתח שיטת עבודה מעודנת: תחילה סקיצה כללית כדי לתפוס את הפרופורציות הכלליות, אחר כך מדידות מפורטות של האלמנטים המשמעותיים, ולבסוף העתקים של הכתובות ההירוגליפיות על כל פגמיהן הנראים לעין, כדי לאפשר השוואה מאוחרת בין גרסאות שונות של אותו טקסט.

– היאורגליף שאתם מעתיקים על סדקיו וחסרונותיו יקר יותר מהיאורגליף שאתם מייפים, הסביר לעוזריו הצעירים. מה שאתם רואים הוא המציאות. מה שאתם מדמיינים שהוא צריך להיות אינו אלא שחזור שלכם. אל תערבבו בין השניים.

בוקר אחד במרס, כשעבר ברחבי קהיר האסלאמית הישנה כדי לצייר את חזיתותיהם של בתים מימי הביניים, ראה ז'ולואה פרט שלא שכת. חייל צרפתי – בן עשרים ומשהו, מדים בלויים, רובה על הכתף – עמד לפני גומחה חיצונית של בית ברובע הקופטי. בגומחה עמד פסלון ארד, אולי בגובה עשרים סנטימטר, איזיס יושבת. עתיק, ללא ספק. הפטינה הייתה עבה ולא אחידה.

החייל הביט בו. אחר כך לקח אותו. בלי להסס, בלי להציץ סביבו. הוא החליק אותו אל תיק התחמושת וחזר אל הסמטה. חמש עשרה שניות בסך הכול. הגומחה הייתה ריקה.

ז'ולואה נשאר במקומו בלי לומר דבר. לא הייתה לו סמכות על החייל הזה, הוא לא היה קצין. ואפילו אילו היה, מה היה אומר? שהפץ שייך לבית? שהבעלים עומד לשוב? הוא לא ידע מי גר שם ואם הבית עדיין מיושב. הוא ידע שהפסלון עמד בגומחה זמן רב מספיק כדי שבסיסו ישאיר עיגול אבן נקי יותר משאר המשטח.

הוא הוציא את פנקסו וצייר את הגומחה הריקה. את קו המתאר של ההיעדר. את הכתם הבהיר יותר במקום שבו נח בסיס הפסלון במשך שנים. זה כל מה שיכול היה לעשות. לתעד את מה שזה עתה נעלם. התיאור של מצרים יכול

אולי ציור של איזיס דומה, שנלקח מאוספי הוועדה. אבל לא את האיזיס היא. היא תהיה בתיק התחמושת של החייל עד אלכסנדריה, ואחר כך בבזאר, ואחר כך בסלון במרסיי אם מישו ירכוש אותה בנמל.

הוא נשאר שם עוד זמן מה, הפנקס פתוח על ציור הגומחה הריקה. הוא חזר לארמון דרך סמטאות הרובע הקופטי. בחנויות שעדיין היו סגורות שיחקו ילדים על הסף. הוא הלך בלי להוציא את פנקסו, בלי לצייר. לעיתים צריך לעבור בלי לקחת דבר.

III - החקלאות וההשקיה

במהלך החורף של 1800 עד 1801 התמסרו המהנדסים והאגרונומים של הוועדה לחקלאות המצרית, תחום שהתפעלות מן המונומנטים האפילה עליו עד אז. מה שהדהים אותם היה עד כמה המערכת הזאת פועלת. קונטה הציג את עבודותיו ההידראוליות במכון כבר בישיבה הראשונה של החורף.

– החקלאות המצרית מתמצה במשפט אחד: שיטפון הנילוס מפרה את השדות בכל קיץ. כל השאר – התעלות, האגנים, המנגנונים המכניים – אינו אלא ניהול מאורגן של עובדה טבעית זו.

הוא תיאר את מתקני ההשקיה: השאדוף, מוט נדנדה פשוט עם משקולת נגד לשאיבת מים; והסאקיה, גלגל המונע בידי שור לנפחים גדולים יותר. שתי מכונות שכל פלאח ידע לבנות ולתקן מעץ מקומי וחבל.

– השאדוף והסאקיה נראים פרימיטיביים. הם אינם כאלה. עץ מקומי, חבל צמחי, חימר. זו הנדסה שנוצרה לתנאי המציאות, לא לספרי הלימוד שלנו.

מה שקונטה הבין מניסיון הוא שמכונה פשוטה ומתוכננת היטב שווה מאה מכונות מסובכות שאינן מותאמות. המצרים למדו זאת אלף שנה לפניו.

הוא הציג שרטוטים טכניים של רשת התעלות שחילקה את מימי הנילוס בכל העמק המעובד. עץ הידראולי מסועף לאורך מאות קילומטרים, שעשרות כפרים מתחזקים במשותף.

– תעלה שלא מגקים אותה מתה בתוך שלוש שנים. הסחף סותם אותה. כאן זו עבודת החורף. מאות גברים במים עד המותניים. כפר אחד אינו יכול לתחזק תעלה גדולה. דווקא בשל כך פיתחו המצרים מדינה ריכוזית. ההידראוליקה הולידה את הביורוקרטיה הפרעונית, ולא להפך.

במקביל להשקיה חקרו כמה מלומדים את הצמחים המעובדים ואת השיטות החקלאיות. זילואה הקדיש את ימיו לשדות, צפה במחזורי העונות, בטכניקות החריש, בזנים המקומיים.

– החקלאות המצרית של ימינו דומה לזו של הממלכה הקדומה, סיכם זילואה. אותם צמחים, אותם כלים, אותן תנועות. ארבעת אלפים שנה לא שינו דבר בעיקר.

– המצרים לא נזקקו לדשן, אמר קונטה. הנילוס הביא להם אותו מדי שנה מהרי אתיופיה. הם הפנו את המים אל השדות, המתינו לשקיעת הסחף, ואז הניחו להם לזרום החוצה לפני הזריעה.

מרסל, שלא היה מהנדס, גילה בהסבר הזה מפתח להבנת אדריכלות המקדשים הפרעוניים. המקדשים הגדולים כוונו כמעט תמיד בניצב לנילוס, וצירם הראשי הופנה אל הנהר או אל רוחות השמיים בהתאם ללוח החקלאי. האסטרונומיה הדתית המצרית לא ניתנה להפרדה מהלוח החקלאי, שהתבסס בעצמו על מחזורי הנילוס.

– אתם רואים, המקדש אינו מבנה נפרד מהעולם הטבעי. הוא משולב בנוף החקלאי וההידראולי. הכיוון אל הנהר מורה על מקור החיים. השמש שוקעת בצד המדבר, שם קוברים את המתים. הדת המצרית היא קוסמולוגיה הידראולית.

– אם נתאים את המערכת הזאת לנהרות סחף אחרים – הניז'ר, למשל, או האינדוס – ההשפעות יהיו דומות. זו אינה טכניקה מקומית. זו טכניקה אוניברסלית שרק המצרים הספיקו לשכלל.

עבדאללה בן יוסף היה הוכיל של תעלת גיזה זה שש עשרה שנה. הוא פיקח על הניקוי השנתי של שבעה קילומטרים של תעלה ראשית ושל סעיפיה, תיאם את עבודתם של ארבעה עשר כפרים, ופסק בסכסוכים על חלוקת המים בין הפלאחים.

באותו בוקר התמקמו שניים ממהנדסי הוועדה על שפת התעלה הראשית שלו. הגבוה והרזה עם מכשיריו. השני בעל הידיים המוכתמות בדיו. הם ציירו, מדדו, שוחחו ביניהם. המתורגמן שהביאו עמם לא היה טוב במיוחד. הוא תרגם את המילים אך לא את המשמעות. עבדאללה ידע זאת לפי האופן שבו היסס במונחים הטכניים. מתורגמן טוב אינו מחפש את מילותיו.

הוא צפה בהם שעה שלמה מהגדה האחרת, מוסתר בקנים שלאורך השפה. הוא רצה להבין מה הם מחפשים. הם מדדו את רוחב התעלה, את גובה הגדות, את שיפוע הקרקעית. הוא ראה זאת לפי תנועותיו של הגבוה והרזה עם מכשיר הכיוון שלו. אלה לא היו חיילים. חיילים היו מביטים סביבם, לא בתעלה. האנשים האלה הביטו רק בתעלה.

הגבוה והרזה התקרב אליו. באמצעות המתורגמן שאל כמה ימי עבודה מצריך הניקוי השנתי, כמה אנשים, כיצד מארגנים את הצוותים בין הכפרים. שאלות של וכל.

עבדאללה השיב בקפידה. הוא ידע שהצרפתים האלה רושמים הכול. הגבוה והרזה רשם את תשובותיו במהירות שהעידה שהוא מבין מה שאומרים לו, אף שהמתורגמן התקשה. כשהסביר עבדאללה את מערכת תורנויות הניקוי – כל כפר אחראי על קטע, בסבב של שלוש שנים – הנהן הגבוה והרזה בדרך שבה מהנהנים מהנדסים כשמשוהו מאשר להם את מה שכבר שיערו.

מה שהטריד את עבדאללה לא היה סקרנותם של הצרפתים. זה היה שהם התייחסו לתעלה כאל חפץ. כאל דבר שאפשר למדוד, לתאר, להכניס לספר, ואחר כך להבין. עבדאללה בילה שש עשרה שנה בלמידה שהתעלה אינה ניתנת לצמצום למידותיה. היו לה מצבי רוח. בשנת שיטפון חזק היא עלתה על גדותיה בנקודות שמעולם לא עלתה בהן על גדותיה. בשנת שפל היא חשפה קטעים קשים שאיש לא ראה זה שלושים שנה. כדי לשלוט בכך נדרש זיכרון – הזיכרון שאביו מסר לו ושהוא ימסור לבנו – ולא מכשירי כיוון.

הוא הניח להם לעבוד. הם לא לקחו דבר. הם לא הפריעו לדבר. בסוף הבוקר הראה לו הגבוה והרזה את ציור התעלה שלו, חתך רוחב מדויק, עם המידות במספרים. עבדאללה הביט בו בלי לומר דבר. זה היה מדויק. זו הייתה התעלה. אבל זה לא אמר מדוע הגדה השמאלית בקילומטר השלישי שברירית יותר מהימנית, ולא כיצד חשים בצבע המים אם הסחף של השנה הזאת יהיה טוב או חולי מדי. הציור הראה את התעלה. הוא ידע את התעלה.

הוא הצביע בפניהם, באמצעות המתורגמן, על שתי נקודות בתעלה שבהן המדידות יהיו מעניינות יותר. נקודות שאביו הראה לו ושאת חשיבותן לא ידע להסביר. הוא חש בכך, וזה הכול. הגבוה והרזה הלך אליהן בלי להסס. כנראה מצא שם דבר מעניין, משום שבילה שעתיים בכל אחת מהן.

בסוף אחר הצהריים, לפני שעזב, שאל אותו הגבוה והרזה – שוב באמצעות המתורגמן – כמה זמן נמשכת ההכשרה של וכיל. עבדאללה השיב: כל החיים. המתורגמן תרגם. עבדאללה רצה להוסיף שההכשרה לעולם אינה מסתיימת משום שגם התעלה לעולם אינה חדלה להשתנות, ושחוכמתו של וכיל היא לדעת שמה שעדיין אינו יודע גדול ממה שהוא יודע.

זילואה חזר לקהיר עם שבעים ושניים שקיקי סחף ועמודים של מדידות הידרולוגיות. הוא חשב על הוכיל הזה של התעלה, על האופן שבו התבונן בהם עובדים מהגדה האחרת, על דיוקו כשהשיב לשאלות, על הצבעתו על שתי נקודות התעלה. זה לא היה אדם שסבל מן הצרפתים. זה היה אדם שחישב. הוא חשב על דרכו שלו להביט במדינה הזאת: במדידות, במידות מסומנות, בחתכי רוחב. לא כל כך שונה, בעצם.

– והאיש שמנהל את התעלה הזאת זה שש עשרה שנה, מה הוא אמר לך? שאל קונטה כעבור יום, בעת הצגת התוצאות.

– שההכשרה נמשכת כל החיים. ושמה שהוא עדיין אינו יודע גדול ממה שהוא יודע.

קונטה הניח את העיפרון. הוא הביט בשקיקי הסחף המסודרים בשורה על השולחן. שבעים ושניים דגימות שנלקחו לאורך ארבעים קילומטרים, מתווגות, ממוספרות, מוכנות לצאת לפריז. אדמת מצרים בשקיקי בד צרפתיים. הוא חשב על האופן שבו לקח זילואה כל דגימה, כורע על ברכיו בשפת התעלה, אצבעותיו בסחף הלח עדיין, חש במרקם לפני שמדד אותו. התחושה הזאת לא תהיה בשקיקים. היא תישאר כאן, על שפת התעלה, בידיים שעשו את התנועה.

– אנחנו עושים באדמותיהם אותו דבר שאנחנו עושים בפסליהם, אמר. אנחנו לוקחים את מה שמעניין אותנו וקוראים לזה מדע.

זילואה לא השיב. ההבדל בין לקיחת סחף ללקיחת שאבטי לא היה ברור כפי שהיה רוצה. בשני המקרים משהו עזב את מצרים.

– ההבדל, אמר לבסוף, הוא שאפשר לקחת סחף בלי לרושש את השדה. השיטפון מחזיר אותו מדי שנה. את הפסלים הנילוס אינו מחזיר.

– זה קו מעשי. לא מוסרי.

הם שתקו. בחוץ, בחצר, נשמעו המשרתים המצרים, קול העבודה הסדיר של המכתש, קולות בערבית, ריח הכמון. גם האנשים האלה למדו את מלאכתם מאבותיהם. הם לא ייסעו לפריז בשקיקי בד.

ניקוי התעלה הראשית החל בשבוע השלישי של דצמבר. זיולואה ביקש מעבדאללה רשות לצפות. עבדאללה הסכים במבע שלא אמר דבר.

הצוותים עבדו לפי כפרים, כל אחד בקטע שהוקצה לו. גברים במים עד המותניים, שתלשו את הסחף מהקרקעית באתים רחבים מעץ, העמיסו אותו בסלי נצרים שאחרים נשאו אל הגדות. הסחף שהושקע על הגדות יחולק בשדות. דבר לא הלך לאיבוד.

זיולואה נשאר חמש שעות והתבונן. הוא ספר את האנשים, מדד את נפח הסחף שהוצא בשעה, רשם את עומק הקטעים לפני ואחרי. הפריז היה סדיר. לא היה בזבז תנועה ולא אי-סדר בין הצוותים. האנשים האלה עשו זאת מילדותם. לתנועותיהם הייתה הזרימה של מה שנלמד כה מוקדם עד שאינו ניכר עוד מן הגוף העושה אותו.

באמצע היום בא עבדאללה לשבת לצדו על הגדה. הוא התבונן בזיולואה רושם את מספריו במשך כמה דקות בלי לומר דבר. אחר כך דיבר, והמתורגמן תרגם במשפטים קצרים.

— הוא אומר שסבו הראה לו מקום, בהמשך הזרם, שבו קרקעית התעלה היא סלע חי. כשהקרקעית היא סלע חי, התעלה עומדת טוב יותר בשנות שיטפון חזק. אביו ידע זאת. הוא יודע זאת. הוא רצה לדעת אם אתה יודע.

זיולואה הביט במתורגמן, אחר כך בעבדאללה. השאלה לא הייתה תמימה. מאחורי המילים נשאה שאלה אחרת: האם אתה יודע מה אתה מודד?

— לא, אמר. לא ידעתי. הראה לי את המקום הזה.

עבדאללה קם בלי חיפזון. הם הלכו יחד לאורך התעלה עשרים דקות. עבדאללה עצר מול קטע שבו הקרקעית בצבצה. סלע כהה, מלוטש בידי מאות שנות זרם, מחורץ בקווי משקע מינרלי. זיולואה כרע. הוא שלף את סכיניו וגרד בעדינות את המשטח. אבן גיר דחוסה. התעלה נחפרה כאן בעקבות הבליטה הטבעית. מישהו, לפני שלושת אלפים שנה, בחר במקום הזה מסיבה זו.

זיולואה רשם את המקום, צייר סקיצה של הסלע עם חריציו. עבדאללה התבונן בו. כשסיים זיולואה, אמר משהו שהמתורגמן התעכב מעט עד שתרגם.

– הוא אומר שהצרפתים כותבים את מה שהמצרים עושים מימים ימימה. שאולי זה מועיל. אבל שהכתיבה אינה מחליפה את העובדה שעשו זאת אלף שנה.

ז'ולואה סגר את פנקסו. זה היה נכון. הוא לא מצא מה להשיב.

בערב ליווה עבדאללה את ז'ולואה עד קצה הכפר, שם הקים הטור הצרפתי את מחנהו. הם צעדו זה לצד זה בלי לדבר, והמתורגמן אחריהם במרחק צעדים אחדים. השמש הייתה נמוכה מעל המדבר המערבי, האור ארוך וצהוב על השדות שכבר נחשפו עם נסיגת המים.

עבדאללה עצר. הוא הביט בשדות רגע, ואז אמר משהו שהמתורגמן העביר כך: שבפינת השדה הקרוב ביותר – הוא הצביע באצבעו – יש ערימת גושי גיר שמצא בעת ניקוי התעלה בחורף הקודם. גושים חרוטים. הוא אינו יודע לקרוא את הסימנים. הוא הניח אותם שם כי לא ידע מה לעשות בהם.

ז'ולואה הלך לראות. ארבעה גושי גיר לבן, גדולים כמלונים, צבורים בזווית של הגדה. על כל אחד חרוטים הארוגליפים בתבליט, באיכות טובה. כתובת מנהלית, כנראה, או נוסחה נדורה, מתקופת הממלכה החדשה. הם הגיעו ממקדש שפורק, שימשו שוב בקיר, ואז נפלו אל התעלה.

ז'ולואה צייר אותם. אחר כך רשם אותם בפנקס הרישום שלו, עם המיקום המדויק ותיאור הסימנים. הוא לקח את הקטן שבארבעה – שלושה קילו, פן אחד חרוט ושלושה גולמיים – והניח אותו בתרמיל השדה שלו.

עבדאללה התבונן בו עושה זאת. הוא לא אמר דבר. הוא הראה את הגושים הללו משום שנראו לו חשובים, לא משום שציפה שייקחו אותם. אך הצרפתי צייר תחילה. זה כבר היה שונה מן החייל שלקח מיד.

– הציור יישאר גם אם הגוש יאבד, אמר ז'ולואה באמצעות המתורגמן. אני לוקח את הגוש כדי ללמוד אותו בפרט. אם לא אקח אותו, התעלה תסחף אותו בשנה הבאה ולא יישאר דבר, לא מן הגוש ולא מן הציור.

עבדאללה האזין לתרגום ומשך בכתפיו – המחווה האוניברסלית של מי שאינו משוכנע אך אין לו כוח להתווכח – ואחר כך פנה בחזרה אל הכפר.

IV - הזמן הנדחק

ב-8 במרס 1801 נחתו כשישה עשר אלף חיילים בריטים באבו קיר וצעדו לעבר אלכסנדריה. המלחמה שחשבו שהוכרעה באמנת אל-עריש התחדשה זה עתה. מלומדי הוועדה, שהתכנסו בקהיר, הבינו שעזיבתם את מצרים תהיה תלויה מעתה בכניעה צבאית.

מנו גייס את חייליו. אבל אנשיו היו מפוזרים בין אלכסנדריה, קהיר ומצרים העליונה. ההתרכזות הייתה בלתי אפשרית בזמן. קרב לא מוכרע התחולל ב-21 במרס ליד אלכסנדריה. הצרפתים נלחמו היטב. אבל לבריטים היו שישה עשר אלף איש וספינות. המלחמה לא אבדה ביום אחד. היא אבדה מאז 1 באוגוסט 1798.

חדשות מדאיגות הגיעו מן הצפון: צבא עות'מאני גדול התקדם בפיקודו של הוויזיר הגדול יוסוף פאשה. עשרים אלף חיילים עות'מאנים, בתוספת הממלוכים. המלחציים הלכו והתהדקו. המלומדים הבינו שהכניעה בלתי נמנעת. השאלה כבר לא הייתה אם, אלא מתי, ובאילו תנאים ישרדו אוספיהם. פורייה כינס ישיבה חריגה של הוועדה בערב ה-14 במרס. כל המלומדים שהיו בקהיר נכחו שם. כעשרים איש שישבו סביב השולחן הגדול בספריית המכון. בחוץ נשמעו קריאות הסוחרים שסגרו את דוכניהם.

– רבותיי, פתח פורייה, עלינו להכין את הגנת אוספינו. הסכמי הכניעה קובעים בדרך כלל שהמנצחים רשאים לתפוס את הרכוש השייך למדינה המובסת. אם אוספינו ייחשבו לרכוש המדינה הצרפתית, תהיה לבריטים זכות לתבוע אותם.

שתיקה. אחר כך נטל ז'ומאר את רשות הדיבור.

– עלינו להביא להכרה בהם כרכוש מדעי בין-לאומי, לא כרכוש צבאי צרפתי. עבודותינו שייכות למדע האוניברסלי, לא לממשלה מסוימת.

– לבריטים יש נטורליסטים, אמר ז'ופרואה. נציב בשם המילטון מכיר עתיקות. הם יידעו בדיוק מה יש לנו.

מרסל התערב.

– ההבחנה בין רכוש מוסדי לרכוש אישי תהיה מכרעת. מה שנרכש מכיסנו הפרטי ניתן להגן עליו ככזה. מה שנאסף בשם הוועדה יהיה קשה יותר להגן עליו.

השיחה נמשכה שלוש שעות. המלומדים קבעו את קווי היסוד של אסטרטגייתם. הם לא יתנגדו לתפיסה בכוח. לא היו להם האמצעים ולא הסמכות לכך. אבל הם יטענו לזכויותיהם בפני הנציבים הבריטיים. הם יציגו את טיעוניהם. הם ינהלו משא ומתן חפץ אחר חפץ אם יהיה צורך.

הם בילו את ליל ה-15 במרס בהכנת מצאי מקביל. מצאי רשמי של כל מה שהוועדה מחזיקה, ומצאי אישי של מה שכל מלומד מחזיק בשמו. מרסל עבד עד חמש לפנות בוקר. הוא פתח את פנקסו בעמוד שמונים ושבעה. הוא קרא שוב את הרישומים האחרונים. פסלון אנוביס מארד, גובה עשרים ושניים סנטימטר, שנרכש בחאן אל-חילילי ב-3 בספטמבר 1799 תמורת שמונה פיאסטרים מן הסוחר יוסף בן ח'ליל. פפירוס הלווייה מקוטע, חמישה עשר סנטימטר על עשרים, שנרכש מפלאח מסקארה ב-17 בנובמבר 1799 תמורת שלושה פיאסטרים. חרפושית מסטאטיט ירוק, התקופה התלמית, שנרכשה בבזאר אזובקיה ב-2 בפברואר 1800 תמורת פיאסטר וחצי. לכל חפץ הייתה היסטוריה. כל עסקה ניתנת לאימות. זו הייתה הגנתו.

פנקס הרכישות שלו השתרע על מאה ושתים עשרה עמודים, מאה שישים ושתים רשומות מאז השוק הראשון באלכסנדריה, לפני כמעט שלוש שנים. כל חפץ שנרכש בשמו נרשם בו עם התאריך, המקום, המחיר ששולם, וכשהכיר אותו, שם המוכר. הפנקס הזה נוהל מההתחלה, בקפדנות של נוטריון, משום שמרסל הבין עוד באלכסנדריה שהבחנה הזאת תהיה בסופו של דבר חשובה.

– הפנקס הזה עומד במבחן? שאל פורייה שקרא מעבר לכתפו.

– הוא עומד בכל הנוגע למה שוודאי. בשאר, הוא עומד אם המילטון לא ילחץ יותר מדי. נציב שרוצה לקחת הכול ימצא תמיד עילה. נציב שרוצה להיות סביר יקבל את הפנקס הזה כראיה מספקת.

– אם כך הכול תלוי במילטון.

– כן, הכול תלוי במילטון.

שאלת אבן רוזטה הטרידה את המלומדים במיוחד. זה היה החפץ החשוב ביותר שמצאו. אם תצא ללונדון, פענוח ההיארוגליפים יהפוך לניצחון בריטי. אבל מרסל נקט אמצעי זהירות. שנה קודם לכן שלח לפריז העתקי קווים של הדפסי הגבס שביצע ברשיד. ההעתקים הגיעו. סילבסטר דה סאסי, המומחה

הצרפתי הגדול לטקסטים מזרחיים, החזיק אותם בידיו. גם אם האבן תצא ללונדון, הדפסי הגבס יישארו בפריז. הפענוח יוכל להיעשות מן ההעתקים.

– המידע והחפץ אינם אותו דבר, אמר מרסל. המידע נודד. החפץ לא. את הקרב הזה כבר ניצחנו.

בשבועות שלאחר מכן התמסרו המלומדים לשכפול שיטתי של עבודותיהם. ספריית המכון הפכה לבית מלאכה להעתקה. שולחנות הוצבו לאורך הקירות, כל אחד מוקצה לסוג מסמך. שולחן אחד להעתקי שרטוטים. אחד להעתקת המדידות הטופוגרפיות. אחד לתעתיקי טקסטים קופטיים. אחד לתיאורים בוטניים וזואולוגיים.

העבודה הייתה מדוקדקת ומתישה. זילואה פיקח על הפקת מאה שמונים ושלושה העתקים של ציוריו החשובים ביותר. מקדשי מצרים העליונה, הפירמידות של גיזה ושל סקארה, הקברים בעמק המלכים. הוא גייס שלושה שרטטים צעירים מן הצבא שידעו להחזיק עיפרון ולעקוב אחר קו. הוא הראה להם ציור מקורי, ביקש מהם להכין ממנו העתק מהיר, רק את קווי המתאר, בלי הצללות, בלי פרטים מיותרים. עיקר המידע האדריכלי היה צריך לעבור. השאר יכול היה להיות מוקרב למהירות.

ההעתקים הללו גוללו בצינורות במבוק ונמסרו לסוחר יווני שהתחייב לשלוח אותם לפריז בספינה הניטרלית הראשונה. זילואה שילם לו חמישים פיאסטרים מראש והבטיח לו חמישים נוספים אם הצינורות יגיעו ליעדם.

– אתה סומך עליו? שאל ז'ומאר כשהתבונן בשיירה מתרחקת.

– לא. אבל אין לי ברירה. ההגנה היחידה היא להרבות במשלוחים. אם אחד יאבד, אולי אחר יגיע.

ז'ומאר, מצדו, העתיק את כל מדידותיו הטופוגרפיות על סט שני של דפים. העבודה לקחה לו תשעה ימים. הוא עבד בערבים, לאור מנורה, והעתיק ספרה אחר ספרה, זווית אחר זווית. כל מדידה נבדקה פעמיים. ספרה שגויה אחת יכולה להפוך לחסרת תועלת סדרה שלמה של חישובים. פנקסיו התמלאו בטורי מספרים, בסקיצות גאומטריות, בהערות בשוליים. ההעתקים הללו יישמרו בנפרד מן המקורות. אם תאבד תיבה אחת, האחרת תשרוד.

ז'ופרואה לא יכול היה לשכפל את צנצנות הדגים שלו. דגימה באלכוהול אין לה העתק אפשרי. אבל הוא צייר כל דגימה בדיוק מספיק כדי שנטורליסט יוכל לזהות את המין לפי הציור בלבד. מאתיים וארבעים מינים, אחד אחד,

עם הערות מפורטות על המקור, הגודל, התכונות האנטומיות המבחינות. הציורים הללו לא היו אמנות. הם היו מסמכים מדעיים, קרים, מדויקים, נטולי הבעה. אבל הם הכילו את כל המידע הדרוש לזיהוי המין. אם הצנצנות יושמדו, הציורים לפחות יאפשרו לשמר את הידע שהכילו.

ב-25 במרס הגיעה לקהיר ידיעה מדאיגה. הצבא העות'מאני של הוויזר הגדול יוסוף פאשה התקדם מסוריה. חיבורו עם הכוחות הבריטיים שנחתו באבו קיר היה קרב ובא. קהיר תהיה עוד מעט נצורה.

פורייה כינס את המלומדים באותו ערב.

– רבותיי, עלינו להחיש את תוכנית השכפול שלנו. כל מה שאפשר להעתיק צריך להיות מועתק במהירות. אחר כך יהיה מאוחר מדי.

הקצב התגבר. עבדו מהשחר עד חצות. מנורות השמן בערו ללא הפסקה. ריח הדיו והנייר מילא את המסדרונות. המלומדים עבדו בצוותים של שניים, האחד מכתוב, השני כותב.

ב-8 באפריל קטע אירוע את העבודה. ז'ומאר העתיק סדרת מזידות זוויתיות שנלקחו בדנדרה כשמרפקו פגע בקסת הדיו. הדיו נשפך על הדף. שלוש שעות עבודה אבדו. הוא הביט בדף ההרוס, בשחור שבלע את המספרים. אחר כך נטל דף חדש והתחיל מחדש. ספרה אחר ספרה. זווית אחת זווית. ז'ופרואה, ליד השולחן הסמוך, הרים את מבטו. הם החליפו מבט. בלי מילים. רק ההבנה שהעבודה תימשך, יהי מה. סופרים צבאיים גויסו לסייע בהעתקת המסמכים המנהליים.

הספרייה נראתה כסקריפטוריום מימי הביניים. קול הקולמוסים על הנייר, חריקת העמודים המתהפכים, הלחשושים בין המעתיקים. לעיתים קללה חנוקה כשכתם דיו קללל דף כמעט גמור. אז היה צורך להתחיל הכול מחדש. באפריל שלח ז'ולואה מנה שנייה של העתקים בשיירת סוחרים שיצאה לאלכסנדריה. הוא שילם שוב חמישים פיאסטרים מראש לראש השיירה. זו הייתה זהירות, לא פרנויה. ספינות טבעו. תיבות נפלו מעגלות. שריפות הרסו מחסנים. שודדים ארבו בדרכים. ההגנה היחידה הייתה השכפול וריבוי נתיבי ההובלה.

במקביל לעבודת ההעתקה גיבשו המלומדים את אסטרטגייתם המשפטית לעימות עם הנציבים הבריטיים. הם הכינו רשימה של החפצים שיגנו עליהם בראש ובראשונה. אבן רוזטה בראש, אחריה הסרקופגים הגדולים, הפסלים

המונומנטליים, אוספי הנטורליסטיקה של ז'ופרואה, המדידות הקרטוגרפיות של ז'ומאר, פנקסיו של ז'ולואה. לכל קטגוריה הכינו טיעונים המבוססים על ההבחנה בין רכוש מוסדי לרכוש אישי, בין חפצים שנאספו ליצירות שנוצרו. מרסל ניסח את התורה שתנחה את הגנתם: מחברות הרישום אינן יצירי סקרנות אלא כלי עבודה. הדפסי הגבס אינם עתיקות אלא נייר ודיו שהכינו המלומדים בעצמם. המכשירים המדעיים הם כלי עבודה מקצועיים, לא שלל מלחמה. הדגימות הטבעיות שייכות לממלכת הטבע, לא למדינה זו או אחרת. – הם כתבו בהסכמים שהמנצחים רשאים לתפוס את יצירי הסקרנות של הטבע ושל האדם, אמר מרסל. עלינו להוכיח שעבודותינו אינן יצירי סקרנות. הן תוצרים מדעיים.

– הבריטים ירצו לקחת הכול, השיב ז'ומאר. הטענות שלנו לא יספיקו. – הטענות שלנו ייצרו אזורים אפורים, אמר פורייה. באזורים האפורים הללו המשא ומתן נעשה אפשרי. נציב סביר יסכים להשאיר דברים מסוימים. שם עלינו למקד את מאמצינו.

– ואם המילטון אינו סביר? שאל ז'ופרואה.

– אז נאבד הכול. אבל לפחות ננסה. וההעתקים ישרדו.

גם השאלה המוסרית של הביזה נדונה. בישיבה באפריל העלה ז'ומאר את הבעיה שהטרידה את כולם, בלי שאיש העז לנסח אותה במפורש.

– אספנו חפצים משלושה סוגים שונים. ראשית, תצפיות מדעיות. מדידות, רישומים, הערות שהפקנו בעצמנו. תצפיות אלה שלנו ללא עוררין. שנית, דגימות טבעיות שליקטנו בטבע. דגים, צמחים, מינרלים. דגימות אלה אינן שייכות לאיש בפרט, והליקוט שלנו אינו שולל דבר מאיש. שלישית, חפצים שנלקחו מאתרים ארכאולוגיים. קברים, מקדשים, נקרופוליסים. חפצים אלה היו שייכים למצרים. אנחנו לקחנו אותם.

ז'ופרואה התערב.

– ההבחנה ברורה בתיאוריה. בפועל היא מסובכת יותר. הפלאחים שבוזזים קברים כדי למכור לנו חפצים היו שודדים אותם בכל מקרה. נוכחותנו רק האיצה תהליך שכבר התקיים.

– זו אינה הצדקה, השיב ז'ומאר. זה גורם מקל. וזה לא אותו דבר.

ז'ולואה, שנותר שותק לאורך כל הדיון, נטל לבסוף את רשות הדיבור.

– השאלה אינה רק מוסרית. היא מעשית. אם נודה שהחפצים הללו שייכים למצרים, לא יישאר לנו שום טיעון להגן עליהם מפני הבריטים. אם נתבע אותם כשלנו, עלינו לקבל על עצמנו את משמעות הדבר. לקחנו אותם. נשמור עליהם. ונפרסם את עבודותינו כדי להצדיק את הלקיחה. זו העקביות היחידה האפשרית לנו.

פורייה הנהן.

– השאלה, אמר פורייה, אינה אם צדקנו או טעינו בלקיחת החפצים. הדיון הזה אקדמי. השאלה היא: מה אנחנו עושים עכשיו? החפצים בידינו. הבריטים יתבעו אותם. האם יש בכך מי שסבור שעלינו למסור להם אותם מרצון, בשם עקרונות מוסריים?

איש לא השיב. השאלה הוצגה, אך התשובה הייתה מובנת מאליה. אף מלומד באולם לא היה מוכן למסור מרצון שלוש שנות עבודה.

– אם כך, אנו תמימי דעים, אמר פורייה. נגן על האוספים שלנו. אך נעשה זאת מתוך ידיעה מדוע אנו עושים זאת. לא רק משום שאלה האוספים שלנו. אלא משום שאנו סבורים שהמדע הצרפתי ישתמש בהם טוב יותר מאנשי הצבא הבריטים.

מרסל הוסיף נקודה מכרעת.

– ואם הבריטים ישתמשו בהם טוב מאיתנו? המוזיאון הבריטי הוא מוסד רציני. המלומדים שלהם מוכשרים. טיעון העליונות המדעית שלנו עומד רק אם אכן נפרסם את עבודותינו. אם האוספים שלנו יישארו בארגזים בפרוז עשרים שנה, הבריטים יהיו צודקים בכך שלקחו אותם מאיתנו.

– זו נקודה חשובה, הודה פורייה. *התיאור* חייב להתפרסם. זו תהיה ההצדקה לכל מה שעשינו כאן.

ב-12 במאי הגיע שליח מאלכסנדריה. קצין צרפתי בחופשה הביא חדשות: הבריטים ביקשו רשמית מהגנרל מנו את הרשימה המלאה של העתיקות שאספה המכון המצרי. פורייה קרא את המכתב פעמיים. זו כבר לא הייתה השערה. הנציבים הבריטים יגיעו עם דרישות מדויקות. המילטון כבר הכין, ככל הנראה, את רשימת הפריטים שלו.

במאי התבהרו החדשות הצבאיות. הבריטים, לאחר שביססו את עמדתם באלכסנדריה, התקדמו באיטיות לעבר פנים הארץ. העות'מאנים התקדמו

מצפון-מזרח. ההתכנסות לעבר קהיר הייתה בלתי נמנעת. זו כבר הייתה שאלה של שבועות בלבד.

המלומדים החריפו עוד את מאמצייהם. הזמן אכן הלך והצטמצם. כל יום הביא עמו אילוצים חדשים, דחיפיות חדשות, החלטות חדשות שיש לקבל. מה להעתיק בראש ובראשונה? מה להשאיר? כיצד לחלק את המשאבים המוגבלים – הנייר, הדיו, הזמן, תשומת הלב – בין פרויקטים שכולם נראו דחופים באותה מידה?

ברגעים כאלה התבהר ההבדל בין המלומדים. אחדים נכנסו לפאניקה, רצו להציל הכול, החלו עשרה פרויקטי העתקה בבת אחת מבלי לסיים אף אחד. אחרים, כמו ז'ומאר, שמרו על שיטתם, קבעו סדרי עדיפויות ברורים, והתמידו בהם בלי להתפזר.

פורייה התבונן בכל זה בתשומת לב מיוחדת. הוא רשם הערות. לא על החפצים, אלא על האנשים. כיצד כל אחד מגיב ללחץ. מי שומר על צלילות דעתו. מי מאבד אותה. הערות אלה לא ישמשו לעולם בהתיאור של מצרים. אך הן יסייעו לו, שנים לאחר מכן, לנסח את הקדמת התיאור בדיוקנות: הוא לא רק מדד את מצרים, אלא גם התבונן באלה שמדדו אותה.

בסוף מאי עבר פורייה בבית המלאכה אחרי חצות. המנורות עוד דלקו. שלושה מעתיקים עבדו בשתיקה, שחוחים על דפיהם. האחד העתיק מדידות טופוגרפיות. השני העתיק בנייר שקוף רישום של מקדש. השלישי תמלל תיאורים בוטניים. פורייה עצר במשקוף הדלת. הוא חשב על מה שמתחולל בחדר הזה. אם הבריטים יקחו הכול, ההעתיקים הללו הם מה שיישאר. המידע ישרוד את החפצים. אולי זה היה, בסופו של דבר, הניצחון האמיתי.

בתחילת יוני נקראה ישיבה אחרונה. צבאות האויב היו במרחק ימי צעדה ספורים בלבד מקהיר. הכניעה הייתה קרובה. על המלומדים היה לקבוע את סידוריהם האחרונים.

ז'ולואה ערך את המלאי הסופי של הצינורות שלו ב-20 ביוני. עשרים ושלושה צינורות נחושת ובהם אלפיים שמונים ושבעה רישומים. מאתיים שלושים ושבע מחברות רשימות. מאה שמונים ושלושה העתקים בנייר שקוף שכבר נשלחו. הוא רשם את הרשימה על דף שקיפל לארבע והחליק לתוך מקטורנו. – רבותי, אמר פורייה, עשינו מה שיכולנו. עבודותינו משוכפלות. המלאי שלנו שלם. הטיעונים שלנו מוכנים. הבריטים יגיעו עם רשימותיהם. ולנו יש את

שלנו. מה שיקרה אחר כך יהיה תלוי במשא ומתן. אבל אנו מוכנים ככל שאפשר להיות מוכנים.

ז'ולואה נטל את רשות הדיבור.

– גגן על האוספים שלנו עד הסוף. לא מגאוה, אלא משום ששלוש שנות עבודה אינן יכולות להיעלם במחסני מוזיאון בריטי מבלי ששירתו את המדע. המתח היה מוחשי. המלומדים ידעו שהימים הקרובים יכריעו בגורל אוספיהם. אך הם ידעו גם שעשו את המרב כדי להגן עליהם.

בימים האחרונים של יוני הייתה קהיר עיר תלויה באוויר. החיילים הצרפתים המתינו. המלומדים המתינו. האוכלוסייה המתינה. כל אחד ידע שמהו עומד לקרות, אך איש לא ידע בדיוק מה ומתי.

V - תבוסת קהיר

ב-27 ביוני 1801 היה המצב הצבאי בלתי ניתן להחזקה. מנו, תקוע באלכסנדריה, לא יכול היה להושיט עזרה לקהיר. הגנרל בליאר, מפקד חיל המצב, פתח במשא ומתן על כניעה עם הוויזר הגדול יוסוף פאשה.

גובשה אמנה. סעיף אחד, שהוחדר תחילה לטיוטות הבריטיות, חל, פוטנציאלית, על כל אוספי הוועדה. הוא ייחתם בספטמבר, באלכסנדריה, תחת מספר שישה עשר.

הסעיף היה קצר. הוא נוסח במשפט אחד: כתבי היד הערביים, הפסלים והאוספים האחרים שנעשו למען הרפובליקה הצרפתית ייחשבו לרכוש ציבורי, לרשות גנרלי הצבא בעל הברית. המשפט הזה, שנקרא לראשונה בקול רם בידי פורייה בישיבה המיוחדת של 28 ביוני 1801, בטיוטה שהעבירו הבריטים, לווה בשתיקה שז'ולואה השווה אחר כך, ביומנו, לשתיקה שאחרי הודעה על מוות. ואז דיברו כולם בבת אחת. ז'ופרואה. מרסל. ז'ומאר. קולות מעל קולות. פורייה הרים את ידו. השתיקה שבה.

– האוספים האחרים, אמר ז'ופרואה. זה כולל את הצנצנות שלי. שלוש שנות אוספים טבעיים. החי השלם של הנילוס. מאתיים וארבעים מינים שאיש טרם תיאר.

– האוספים האחרים כוללים את המחברות שלי, אמר ז'ולואה. מאתיים שלושים ושבע מחברות. המדידות המלאות היחידות של מקדשי מצרים העליונה שנעשו מעולם.

– הפסלים כוללים את אבן רוזטה, אמר מרסל. המפתח היחיד לפענוח ההירוגליפים שמצאנו בשלושת אלפי שנה.

פורייה קרא שוב את הסעיף. כתבי היד הערביים, הפסלים והאוספים האחרים. הוא חיפש פירצה בניסוח. פסלים כיסה את הקולוסים, את הסרקופגים. אוספים כיסה את הפפירוסים, את המטבעות, את הצנצנות של ז'ופרואה, את אוספי הצמחים, את העצמות. האם מחברות הרישום היו אוספים שנעשו למען הרפובליקה? האם מחברת עבודה של אמן יכולה להיחשב אוסף במובנו של הסכם כניעה? פורייה הניח את הטקסט. קרא שוב.

אבן רוזטה: בלתי ניתנת לערעור. הדפסי הגבס של מרסל – נייר ודיו שהכין מרסל בעצמו – אוסף או יצירה רוחנית?

– הסעיף מעורפל במכוון, אמר פורייה. הם כתבו "אוספים אחרים" כדי שיוכלו לקחת הכול. עלינו למצוא מה שהמילים הללו אינן מכסות.

זו הייתה תחילתה של האסטרטגיה המשפטית שתעסיק את המלומדים בחמשת הימים הבאים. לא התנגדות צבאית. לא היה להם נשק, והם לא היו יודעים להשתמש בו. התנגדות טקסטואלית. למצוא במילות האמנה את הסדקים שדרכם אפשר להעביר את אוספיהם. המחברות לא היו יצירי סקרנות. הדפסי הגבס לא היו עתיקות. המכשירים המדעיים היו כלי עבודה מקצועיים, לא גביעי ניצחון. לכל קטגוריית חפצים היה קו ההגנה שלה.

בימים שלאחר קריאת הסעיף קרה דבר מוזר בסמטאות סביב המכון. סוחרים חאן אל-חילי החלו להתקרב. לא הסוחרים הרגילים של בדים ותבלינים. האחרים, אלה שמכרו עתיקות שנים רבות, אלה שידעו לקרוא בתנועותיהם של הלקוחות האירופיים מה הם רוצים לקנות עוד לפני שהם עצמם ידעו.

סולימאן אל-קבאני – אותו אחד שבא לטאניס שנה קודם לכן עם תרמיל הבד שלו – הופיע בשער המכון בבוקר ה-30 ביוני עם ארגז עץ. בתוכו היו עשרים ושניים שאבטי מאבן גיר צבועה, חמש חרפושיות מפיאנס כחול, שלושה קמיעות זהב מהתקופה המאוחרת. הוא הניח את הארגז על שולחן השומר ואמר, באמצעות נער ששימש כמתרגם: "מחיר רגיל. לפני שהאנגלים לוקחים הכול."

מרסל, שעבר שם במקרה, התבונן בתכולת הארגז. השאבטי היו אותנטיים, מהתקופה התבאית, השושלת השמונה עשרה או התשע עשרה, אבן גיר צבועה עם פיגמנטים שעדיין חיים. החרפויות היו מפיאנס איכותי. קמיעות הזהב היו אמיתיות.

– מאין החפצים האלה? שאל.

הנער תרגם. סולימאן אל-קבאני השיב ללא היסוס: מתבאי, מקבר של פקיד שנמצא בחורף הקודם בידי פלאחים שחפרו כדי להרחיב את המרתף שלהם. הוא קנה אותם. כעת הוא מוכר אותם מחדש משום שידע שהוועדה עוזבת את מצרים ושהבריטים, המבינים פחות, ישלמו פחות.

מרסל קנה את הארגז כולו. המחיר: ארבעים פיאסטרים. הוא רשם קבלה מתוארכת ל-30 ביוני בפנקסו האישי. עשרים ושניים השאבטי נכנסו למלאי האישי של מרסל – לא לאוספי המכון – ולכן יחמקו, תיאורטית, מסעיף שישה עשר. השוק המקומי פעל כך: הוא צפה את כשלי האמנות והסתגל אליהם עוד לפני שנודעו.

תגובתו של ז'ופרואה הייתה שונה. הוא לא חיפש סדק משפטי. הוא חיפש מאזן כוחות.

ז'ופרואה כתב לגנרל בליאר מכתב בן עמוד אחד. מאופק, ללא רגשנות. הוא הסביר בו שאוספיו הטבעיים מייצגים שלוש שנות עבודת שטח ללא אח ורע, שמאתיים וארבעים מינים של חי הנילוס והדלתא טרם תוארו בידי המדע האירופי, ושם הנציבים הבריטים יתפסו אותם, הוא מוכן להשמידם ולא למסור אותם.

– זה אינו איום רגשי, אמר לפורייה כשזה קרא את הטיוטה. זה מידע. אני מודיע להם מה יקרה אם הסעיף יוחל בקפדנות על אוספיי.

– הם יאמינו לך?

– אשרוף אותם לפני שיחליטו אם להאמין לי או לא.

פורייה קיפל את הטיוטה. ז'ופרואה לא היה אדם שמבלף. הוא עבר שלוש שנים במדינה הזאת, יוצא מגלריות על ארבע, ידיו בבוקר, נושא בעצמו את צנצנות האלכוהול שלו בחום. הוא שקל את האיום הזה לפני שכתב אותו. לא דחק, אלא החלטה. אילו הצנצנות הללו היו נשלחות ללונדון, היו ישנות במרתף, נפתחות בידי מי שלא יידע מדוע *Polypterus bichir* חשוב. מוטב שלא יתקיימו. אם יקחו ממנו את אוספיו, ישרוף אותם. משום שזו הייתה התשובה

היחידה העולה בקנה אחד עם מה שחשב על עבודתו: שהיא שייכת לו, לא לצבא שמימן אותה.

– שלח את המכתב, אמר פורייה.

מאז הלילה שבו נשרף הצי הצרפתי ונשקע באבו קיר, ידעו המלומדים שהם מנותקים מפריז. אין ספינות צרפתיות בנמלים. השליחים יצאו בדרכי יבשה לא בטוחות, דרך קונסטנטינופול ווינה, וההגעה ארכה שישה חודשים.

כבר מ-1799 החלו כמה מהם לשלוח חבילות באוניות ניטרליות – כלי שיט דניים, שוודיים, אמריקנים – שעגנו באלכסנדריה לצורך סחר התבואה. אוניות אלה לא נבדקו בידי הבריטים, ששלטו בים אך עדיין לא הייתה להם זכות תפיסה על הניטרליים.

פורייה שלח כך, בבריק דני באוקטובר 1799, גליל נייר ובו שלושים דפי הערות לשוניות על השפה הקופטית. ניסיונו הראשון בדקדוק. כשחזר לפריז ב-1801, חיכו לו שלושים הדפים במכון, מעט עובשים אך קריאים.

מרסל נהג אחרת. במרץ 1800 הזמין מאיש מלטי שהכיר שני העתקי קווים של הדפסי הגבס של אבן רוזטה. לא הדפסי הגבס המקוריים, שסירב לשלוח, אלא העתקים בקווים שנעשו על פי הדפסי הגבס. העתקים אלה הגיעו לפריז ביולי 1800, ושם עיין בהם מיד סילבסטר דה סאסי. זו הייתה הפעם הראשונה שמזרחן אירופי ראה שחזור נאמן של כתובת אבן רוזטה.

זילואה ניסה לשלוח חבילת רישומים באונייה אמריקנית בינואר 1800. האונייה יורטה בידי פריגטה בריטית מול חופי כרתים ונערכה בה חיפוש. ניירותיו של זילואה נתפסו, נבדקו ואז הוחזרו. הבריטים הגיעו למסקנה שמדובר במדידות אמנותיות חסרות עניין צבאי. אך הלקח היה ברור: המשלוחים באמצעות ניטרליים אינם אמינים.

זילואה אימץ אז שיטה אחרת. כל המסמכים החיוניים – רישומי החשובים ביותר, מדידות מרסל, מדידות ז'ומאר – הועתקו בכפל. מקור אחד נשאר אצל המלומד. העתק אחד יצא בהזדמנות הראשונה שנקרתה. אם ההעתק הגיע, מה טוב. אם יורט, המקור שרד.

ז'ומאר סיכם את ההיגיון בפתק לפורייה: הוועדה נמצאת במצבם של חיילים הטומנים את תחמושתם במקומות אחדים לפני קרב. אם המחסן הראשון נלקח, נותר אחר. המסמכים היו התחמושת שלהם. מחיר תפיסה היה אובדן של שנת עבודה במקום של הכול.

השכפול הצליח ברוב המשלוחים. לא בכולם. שתי מחברות של ז'ולואה ששוגרו באונייה שוודית ב-1800 לא הגיעו לפריז לעולם. העתקיהן שרדו. לא נודע מעולם מה עלה בגורל המקוריים. טבעו בים, נתפסו, אבדו בתנועת הסחר הלבנטיני.

שתי המחברות החסרות הללו כללו כמאתיים רישומים מאזור הדלתא. האתרים של סאיס, של בובאסטיס, של טאניס, שז'ולואה ביקר בהם בקיץ 1800 ושל לא יראה עוד לעולם. העתקיהן, פחות מפורטים, יופיעו בהתיאור של מצרים עם ההערה הדיסקרטית: על פי העתקים, המקורות אבדו.

זה היה הזכר הציבורי היחיד לאובדנים אלה. ז'ולואה לא דיבר עליהם מעולם בזיכרונותיו.

היה כאן, פורייה ראה זאת, חוסר סימטריה יסודי בין מה שהצרפתים לקחו ממצרים לבין מה שהבריטים ייקחו מהצרפתים. הצרפתים לקחו חפצים – אבנים, ברונזות, פפירוסים – והעתקים של חפצים אלה. הבריטים, כשתבוא הכניעה, יקחו את החפצים. אך לא את ההעתקים. ההעתקים היו נייר ודיו. לא היה להם ערך ברשימות של הסכם שלום. הם לא קישטו את גלריות המוזיאון. הם לא הונחו בוויטרינות.

את חוסר הסימטריה הזה ניסח פורייה בבירור בישיבה של המכון:

– הם ייקחו את המקוריים. אנו נשמור את ההעתקים. ההעתקים הם השלל האמיתי.

הוא אמר זאת בעמידה, מול הארגזים, בלי היסוס. מה שלא אמר – ושינסח שנים לאחר מכן, בהערותיו על התיאור – הוא שחוסר הסימטריה הזו לא היה מקרי. זהירותו של המובס, שננקטה עוד לפני התבוסה. זו הייתה כנראה סוג התבונה האסטרטגית היחיד שהמלומדים הפעילו בפועל מראשית הדרך. אך בשבתו אחר כך שאל את עצמו אם זה נכון או שזה פשוט מה שמספרים לעצמנו כדי לשאת את מה שלא הצלחנו למנוע.

היו להם חמישה ימים.

חמישה ימים בין חתימת הכניעה ליציאת הטור. לא מספיק, ואיש לא אמר זאת.

מה שעשו האנשים האלה בחמשת הימים הללו לא דמה למה שהכינו. הם הכינו טיעונים – רשימות, תזכירים, הבחנות משפטיות בין יצירת סקרנות ליצירה, בין רכוש אישי לאוסף המכון. מה שעשו בפועל הוא לעבוד בלי לדבר.

בלי ישיבות. בלי דיונים. כל אחד במחסניו, ליד ארגזיו. השיחות שהתקיימו היו קצרות וטכניות: איזה חבל, איזה משקל לכל גלגל, כמה שכבות בד לצנצנות.

אלה היו חמשת הימים השקטים ביותר של המשלחת.

פורייה עבר ערב אחד אצל ז'ולואה ושוחח איתו על השרשרת הארוכה החוצה את ההיסטוריה. הרומאים שרוקנו את מצרים מאובליסקיה, הצלבנים שבזזו את ביוזנטיון, המלכים שמילאו את חדרי הפלאות שלהם. כל תקופה והצדקותיה. הקורבן, לעומת זאת, נשאר קבוע. ז'ולואה הקשיב. הוא לא השיב דבר של ממש. פורייה הלך. השיחה התקיימה משום שהיה עליה להתקיים. היא לא שינתה דבר.

מה ששינה דבר הוא שבבוקר היום החמישי, כשהעגלות היו מוכנות, איש לא נתן פקודה. האנשים יצאו לחצר מעצמם, התארגנו מעצמם, תפסו את מקומם בטור בלי שייבקשו מהם. זו הייתה הפעם הראשונה בשלוש שנים שהמלומדים נהגו כחיילים.

ריח של עץ, דבק ואלכוהול ריחף במסדרונות המכון כשהטור החל להיערך בחצר. ז'ולואה עבר בפעם האחרונה בחדרים. הקירות שמרו על עקבות האוספים שתפסו את השולחנות במשך שלוש שנים. עיגולי אבק במקום שבו נחו הצנצנות, קווי גיר במקום שבו קבע ז'ומאר את דפי המדידות שלו. חורי מסמרים בקורות שבהן נתלו המומיות לצורך הרישומים האנטומיים.

ז'ולואה יצא לחצר. הטור המתין. העגלות היו עמוסות. בהמות המשא נשפו בחום הבוקר.

ז'ולואה בדק בפעם האחרונה שתיקיו מהודקים לאגף הסוס שהוקצה לו.

מצרים שצרפת תשמור הצטמצמה לכל מה שאדם יכול לשאת על אוכף. מה שלקחה ממצרים נשאר שם, בארגזים שהבריטים יפתחו בעוד חודשיים. הוא העביר את רצועת התיק על כתפו. הוא לא יחכה לאות של הטור. הוא יצא מהחצר ראשון.

VI - הצעדה לאלכסנדריה

ב-2 ביולי החל פינוי קהיר. שלושה עשר אלף חיילים, מאתיים אזרחים, כל מלומדי הוועדה שיצאו מהעיר בטור. מעטים הביטו לאחור. רובם הביטו קדימה.

בסוף אחר הצהריים חסמה סיירת עות'מאנית את דרך הטור. עשרים פרשים טורקים במדים, בפיקודו של ביי שדיבר צרפתית. הם באו ממחנה הווזיר הגדול.

הגנרל דמאס התקדם לבדו כדי לדבר. הביי ירד מסוסו. חילופי הדברים נמשכו עשר דקות. המלומדים, שהתקבצו במרכז הטור, לא יכלו לשמוע אך ראו את התנועות. הביי הצביע צפונה. דמאס הראה מסמך, ככל הנראה אמנת הכניעה שנחתמה עם הבריטים.

פורייה התקרב עד לטווח שמיעה. הוא שמע את הביי אומר בצרפתית:

– אתם עוזבים את קהיר. טוב. אבל ארגזיכם נשארים במצרים.

דמאס השיב משהו שפורייה לא קלט. הביי התעקש:

– החפצים הללו שייכים למצרים. לקחתם אותם ממקדשינו, מקברינו. הם לא ייצאו.

– אדוני, חתמנו על אמנה עם הרשויות הבריטיות. איתם עליך לדון בשאלות הללו.

הוא סימן לפרשיו. עשרים רומחים הורמו. דמאס לא זע.

– אם תנסה לעצור את הטור הזה, אתה מכריז מלחמה על צרפת ועל בריטניה הגדולה בעת ובעונה אחת. איני סבור שקונסטנטינופול ציוותה עליך זאת.

הביי היסס. הוא הביט בארגזים שעל העגלות, בשלושה עשר אלף החיילים הצרפתים הפרושים במערך קרב, ואז באופק הריק שמאחוריו. לא נראתה תגבורת עות'מאנית.

הוא עלה שוב על סוסו.

– אנו מלווים אתכם עד אלכסנדריה. כדי לפקח.

– כרצונכם.

הסיירת הטורקית עקבה אחר הטור במרחק מאה מטרים במשך יומיים. הפרשים לא דיברו עם איש. עם שחר ה-5 ביולי נעלמו. דמאס שיער שחזרו לדוות לווזיר הגדול.

ז'ולואה שאל את פורייה באותו ערב:

– אתה חושב שיחזרו?

– העות'מאנים? לא. הם יודעים שאיבדו את מצרים. מה שהם רוצים לדעת הוא אם באמת רוקנו אותה. עכשיו הם יודעים.

– ואז?

– אז הם ימתינו עד שהבריטים ייקחו מאיתנו את ארגזינו. אחר כך יתבעו את אותם חפצים מהבריטים. זה פשוט יותר מלקחת אותם מאיתנו.

זילואה הנהן. ההיגיון היה חסר פשרות.

המלומדים צעדו באמצע הטור, כשמטעניהם על עגלות. הם הרגישו הקלה על שחמקו מן הסכנה, עצב על עזיבת מצרים ודאגה לאוספים.

לא צעדו מהר. שלושה עשר אלף חיילים עם עגלות בחול הם התקדמות איטית, שמקצבה נקבע בעצירות ובחלוקות מחדש של המטען כשבהמה צלעה או גלגל שקע.

זילואה צעד ברגל רוב הזמן כדי לחסוך את סוסו. בכל פעם שהחיה מעדה על אבן או בגומת חול, שמע את הצינורות מתנגשים בקול עמום בתיקים והסתובב.

דאגתו העיקרית של זיפראוה הייתה החום על צנצנות האלכוהול שלו. הזכוכית מתרחבת בחום, גם האלכוהול, אך לא באותו קצב. ואם ההתרחבות תגרום לסדק מיקרוסקופי, האלכוהול יתנדף והדגימות יתכלו בתוך ימים ספורים. הוא עטף כל צנצנת בשתי שכבות של בד לח שעוזריו חידשו בכל עצירה, שואבים ממאגרי המים שלהם.

– אתה מבזבז מים, אמר לו קצין שהבחין במהלך.

– את הדגימות האלה אי אפשר להחליף. את המים אפשר.

הקצין התרחק בלי להתעקש. בחום יולי, עם אנשים הסובלים מצמא, הטיעון לא היה משכנע. אך זיפראוה המשיך.

ביום הרביעי החליק אחד מארגזיו של זימאר מהעגלה במעבר דיונה ונפתח למחצה בחול. האנשים עצרו. זימאר קפץ מהסוס, דחק הצידה את החיילים שניסו לעזור לו, בדק את הגלילים אחד אחד. בשלושה מהם היו עקבות קלים של חול בקפלי הבד המשומן. דבר לא חדר לנייר.

זימאר תקע שוב מסמרים בארגז, ציווה להעמיס אותו אחרת, שטוח, עם חבל נוסף.

– התמזל מזלך, אמר פורייה שצפה בכל הסצנה.

– זה לא מזל. זה חבל.

בשקיעת ה-6 ביולי הביאו שני חיילי המשמר עריק למחנה. צעיר כבן עשרים, מליון על פי מבטאו, שנמלט מקהיר שלושה ימים לפני הפינוי. מצאו אותו מוסתר בחורשת דקלים, רעב, רגליו מדממות.

הגנרל דמאס הורה להביאו לאוהל. פורייה, שעבר בקרבת מקום, שמע את החקירה.

– למה ערקת?

– רציתי להישאר במצרים, אדוני הגנרל. לא לחזור לצרפת.

– להישאר בשביל מה?

– לעבוד. להתחתן אולי. כאן אני יכול לחיות. בצרפת אחזור לבית החרושת. דמאס הביט בו בלי לומר דבר זמן רב.

– אתה יודע מה קורה לעריקים?

– כן, אדוני הגנרל.

– אתה יודע, ובכל זאת ערקת?

– אני בן עשרים ושלוש. עברו עליי כאן שלוש שנים. למדתי ערבית. אני מכיר את קהיר טוב יותר מליון עכשיו. מה אעשה בצרפת?

דמאס הוציא את העריק וקרא לאדיוטנט שלו. פורייה שמע את גזר הדין: שלושים מלקות, ואז החזרה לשורות. בלי הוצאה להורג. העריק נקשר לגלגל עגלה. השוט נפץ שלושים פעמים. האיש לא צעק.

למחרת בבוקר צעד עם פלוגתו, גבו מפוספס בסימנים אדומים מתחת לחולצה. זופרואה, שהיה לו ידע רפואי, נתן לו משחה.

– שים את זה הערב. זה ימנע זיהום.

– תודה, אדוני.

– למה באמת ערקת?

החייל היסס. ואז:

– כי אינני רוצה לראות מה יקרה באלכסנדריה. הולכים לתת את גילויינו לאנגלים. נשאתי את ארגזי מסייה ז'ומאר בתבאי. ראיתי מה מדדנו, מה ציירנו. ועכשיו נותנים הכול. העדפתי להישאר כאן.

זיפורואה לא השיב דבר. החייל חזר לפלוגתו.

באותו ערב סיפר זיפורואה את השיחה למרסל.

– הנער הזה הבין משהו שקצינים רבים עדיין לא הבינו. אנו לא חוזרים כמנצחים. אנו חוזרים כמי שנושלו.

– הוא הבין. ולקח שלושים מלקות בשל כך.

– כן. גם זו צורה של הבנה.

העריק צעד עם הטור עד אלכסנדריה. פורייה למד מאוחר יותר שהתגייס לחיל הרגלים הקולוניאלי הבריטי לאחר הכניעה. הוא לא חזר לצרפת לעולם.

ב-7 ביולי התנפלה סערת חול על הטור בעת שעצר בכפר בדלתא. החיילים התחבאו כמיטב יכולתם בבתים נטושים או מתחת לעגלות ההפוכות. החול לא הגיע מצד אחד. הוא בא מכל עבר בבת אחת, מסתחרר מארבעת קצות האופק, מחפש את הסדקים, את הפיות הפתוחים, את העיניים הפקוחות למחצה. האנשים כיסו את פניהם במעיליהם ונשמו דרך הבד. הסוסים הפנו את אחוריהם לרוח וסגרו את עיניהם, נחיריהם מכוצים. הגמלים כרעו וחיכו, סבלניים ואדישים, כאילו חיכו לסערות חול מאז ומעולם, מה שהיה פחות או יותר נכון.

המלומדים כיסו את ארגזיהם בשמיכות ובאוהלים מאולתרים והקדישו שעתיים להחזיק את ההגנות מול הרוח, אצבעותיהם קפוצות על הרצועות שהמשיבים תלשו. החול חדר לכל מקום. לבגדים, לעיניים, מתחת לפקקי השעם. זילואה החזיק את סוסו ביד אחת וביד השנייה החזיק שמיכה על תיקיו, פניו מוסבות אל צוואר החיה כדי לנשום.

זיפורואה נע מארגז לארגז וצעק הוראות שהרוח נשאה לפני שהגיעו ליעדן. הוא הבין כבר בתחילת הצעדה שצנצנות האלכוהול הן נקודת התורפה של אוספו. הנקודה היחידה שבה כשל פיזי עלול להשמיד לבלי שוב שלוש שנות עבודה. צינור של זילואה שנרטב – רישומים מטושטשים. גליל של זימאר שנתמלא חול – מדידות שאפשר לשחזר בקצת עבודה. אבל צנצנת שנשברה בארגז, האלכוהול נשפך על הצנצנות האחרות, ובמגע עם פנס – וכל אוסף חי הנילוס שהיה עולה בעשן. הוא הורה לכבות את כל הפנסים ברדיוס חמישים מטר. עבדו בחשכה מוחלטת, ממששים, מזהים את הארגזים לפי צורתם ולפי האופן שבו הגיבו למכות אגרוף.

עוזריו – שני סטודנטים צעירים מבית הספר הפוליטכני שסבלו קשות מחום המדבר לאורך כל הדרך – עבדו באותו לילה בלי להתלונן. כל תיבה נבדקה, כל רצועה הודקה, כל פקק נבחן בחשכה. כשהסערה שככה בסביבות ארבע לפנות בוקר, ידיו של זיפראוה עדיין היו אחוזות בעווית ברצועת התיבה האחרונה.

בבוקר נערך המאזן: פקק שנתלש מצינור של זילואה, שלושה דפים שהדיו בהם נמרח קלות, צנצנת דגים עם סדק זעיר בבסיסה. הדגימות הועברו לצנצנת החלופית שזיפראוה הביא עמו בדיוק למקרה כזה.

זה לא היה מקרה. זו הייתה ראיית הנולד.

ב-9 ביולי, בסביבות הצהריים, פגש הטור שיירת פליטים קופטים שנמלטו לעבר אלכסנדריה. כשלושים משפחות עם חמוריהם הטעונים צרורות, ילדים שהלכו יחפים בחול, זקנים שנישאו על אלונקות מאולתרות.

מנהיגם, כומר שדיבר צרפתית, ניגש אל דאמה.

– אדוני הגנרל, אנו נמלטים מפני פעולות התגמול. מאז שהצרפתים עוזבים את קהיר, המיליציות העות'מאניות שורפות את כנסיותינו. אנו הולכים לאלכסנדריה כדי להסתופף תחת חסות בריטית.

דאמה ציווה לחלק מים. הכומר סירב.

– שמרו את המים לחייליכם. יש לנו בארות במרחק שעתיים מכאן. אבל אמרו לי, האם הבריטים יגנו על הנוצרים כשתלכו?

– אינני יודע, אבי. זה לא עניין שלי.

– זה היה עניינכם כשהבטחתם לנו חופש דת ב-1798. עכשיו אתם הולכים ואנחנו נשארים.

דאמה לא השיב. הכומר שב אל שיירתו.

מרסל האזין לשיחה. הוא אמר לפורייה:

– הבטחנו הרבה דברים כשהגענו. שחרור המצרים מעול העות'מאנים. סוף הדיכוי של הקופטים. מודרניזציה של הארץ. אנו עוזבים ומשאירים את מצרים בדיוק כפי שמצאנו אותה. אולי אף גרוע מכך.

– בכל זאת אנו משאירים משהו. את מדידותיו של ז'ומאר. את רישומיו של זילואה. התיאור של מצרים יפורסם.

– כן. אנו משאירים ספרים. ואילו הם נשארים עם פעולות התגמול.

הפליטים הקופטים המשיכו צפונה. הטור הצרפתי – צפון-מערבה. שתי הקבוצות נפרדו בצומת דרכים.

זימאר, שלא אמר דבר במהלך כל השיחה, שאל את הכומר בטרם התרחק:

– כנסייתכם בקהיר, זו של סן-סרז', האם נשרפה?

– לא, אדוני. עדיין לא. אבל היא תישרף.

– איך אתה יודע?

– כי היא תמיד נשרפת. כל עשרים שנה, כל שלושים שנה. זו ההיסטוריה של מצרים. אתם רק עברתם כאן.

ביום השמיני של הצעדה חצו כפר שתושביו נמלטו. בתים נעולים, רחובות ריקים, ריח של לחם חם מאפייה שננטשה רק לפני שעות ספורות. הטור לא עצר. החיילים צעדו כשעיניהם נעוצות קדימה.

חיילים פרשו מן הטור. שתי דקות לאחר מכן יצאו מחצר. אחד נשא כד חרס בגובה מטר. בפנים נשמע קשקוש של משהו מתכתי. קצין קרא להם לחזור. הכד ננטש בשולי הדרך.

זילואה עצר. הוא הרים את הכד. בפנים היו שבעה מטבעות ארד תלמיים, שלוש חרפושיות מפיאנס וקמע של אופואוט מאבן גיר צבועה. האוצר הביתי של משפחה שנמלטה והשאירה מה שלא יכלה לשאת.

– מה עושים בזה? שאל זימאר.

זילואה בחן את המטבעות אחד אחד, הפך אותם, תארך אותם בראשו. תלמי הרביעי או החמישי, אם לשפוט לפי הפרופיל. החרפושיות היו עשויות היטב. קמע אופואוט היה מאבן גיר צבועה בקפידה, העיניים משורטטות בגוון אוקרה אדום.

זילואה החזיר אותם לכד. הוא הניח אותו למרגלות קיר הבית הקרוב ביותר, בצל. במקום שבעליו ימצא אותו בשובו, אם ישוב. המיקום היה מכוון. לא בשולי הדרך, שם מישוהו אחר היה לוקח אותו, אלא בחסות הקיר, בשקע שזילואה יצר קלות בעקב מגפו, כדי שהכד לא יתגלגל.

– ממשיכים.

הם חזרו אל הטור. הכד נשאר ליד הקיר.

ביום האחרון לפני אלכסנדריה ראו לראשונה מזה שלוש שנים את הים התיכון. כמה חיילים צעקו. אנשי המדע הביטו בשתיקה. האור על המים היה

שונה מזה שעל החול. קר יותר, נע יותר, כחול ים-תיכוני שזילואה ניסה לצייר עם צאתם מטולון שלוש שנים קודם ולא מצא את הגוון הנכון.

– הים, אמר פורייה.

המילים האלה לא אמרו דבר מיוחד. פורייה התכוון: ועכשיו הבריטים.

ב-13 ביולי בבוקר, כעשרים קילומטרים מאלכסנדריה, הצטרפו אל הטור שני קצינים בריטים רכובים. הם הגיעו ממחנהו של הגנרל האצ'ינסון עם צו משימה חתום: לבדוק את המטען הצרפתי לפני הכניסה לעיר.

דאמה קיבל אותם בנימוס קפוא.

– רבותי, ניכנס לאלכסנדריה כשהתיבות שלנו חתומות. הבדיקה תיערך לאחר הכניעה הרשמית של הגנרל מנו, לא קודם.

הסגן הבריטי, צעיר כבן שלושים בשם תורנטון, התעקש:

– יש לנו פקודה לוודא שאינכם נושאים תחמושת או ציוד מלחמה. זו פורמליות.

– פורמליות שתמתין לחתימת האמנה. עד אז העגלות שלי אינן נפתחות.

תורנטון הביט בתיבות שהיו מסודרות בשורה על העגלות. אפשר היה לראות את המספרים הצבועים על דפנותיהן: I, II, III ... עד LXIII. שישים ושלוש תיבות מתחת לברזנטים.

– גנרל, אם תסרבו לבדיקה, נוכל לעכב את כניסתכם לאלכסנדריה בכמה ימים.

– עכבו. נחנה כאן בינתיים.

הקצין הבריטי האחר, המבוגר יותר, התערב:

– סגן, עזוב. אלה אנשי מדע, לא מברחים. בתיבותיהם יש אבנים ורישומים. הגנרל האצ'ינסון יודע זאת.

תורנטון היסס, ואז הצדיע ויצא עם עמיתו.

פורייה שאל את דאמה:

– אתה חושב שהם באמת יעכבו אותנו?

– לא. הם רצו לראות את תגובותינו. לדעת אם יש לנו משהו להסתיר. עכשיו הם יודעים שנגן על תיבותינו.

– וזה דבר טוב?

– תלוי. אם המילטון איש משא ומתן, כן. אם הוא שוודד, לא.

הטור המשיך בצעדו. בשעה אחת-עשרה הופיעו חומות אלכסנדריה באופק. הפריגטות הבריטיות עגנו בנמל. עשן מטבחיהן עלה ישר אל השמיים חסרי הרוח.

הם חנו באותו לילה במרחק שעתיים הליכה מאלכסנדריה. ראו את אורות העיר באופק. עדיין לא צורות, רק זוהר נמוך ומפוזר. בשבועות הראשונים של המשלחת, אור כזה באופק היה אומר עיר לכבוש, מפה לשרטט, עבודה. באותו לילה הוא אמר המילטון.

פורייה קרא שוב, לאור פנס מוחזק נמוך, את הדפים הראשונים של תזכירו של ז'ומאר. הטיעון היה איתן. לא הטיעון הוא שמנע ממנו שינה. אלא השאלה אם יש להמילטון מרחב פרשנות בהוראותיו. דיפלומט בעל הוראות נוקשות אינו מקשיב לטיעונים. הוא רושם אותם ומעביר ללונדון. דיפלומט בעל מרחב תמרון יכול להשתכנע. לפורייה לא הייתה כל דרך לדעת זאת בטרם יעמוד מולו.

ז'ופרואה בדק את תיבותיו פעמיים מאז הקמת המחנה. הפקקים החזיקו. לא נותר דבר לעשות מלבד לישון. ז'ומאר רשם בפנקסו את רשימת החפצים שבכוונתו להגן על סיווגם ככלים מדעיים. לא כפריטי סקרנות הניתנים להחרמה. שלושים ושתיים רשומות. הוא סגר את הפנקס ונרדם.

ז'ולואה נשאר לשבת בחוץ לאחר שאש המחנה כבתה. השמיים היו בהירים. בתיקי האוכף שלו, הפנקסים. מחר, הבריטים, המילטון, התזכיר, הדיונים על מה שייך למי לפי איזה סעיף.

הטור נכנס לאלכסנדריה ב-14 ביולי 1801. שנים-עשר ימי צעידה מקהיר. מנו עדיין החזיק בעיר, נצור בידי הבריטים שחיכו לכניעתו. אנשי המדע שוכנו במחסנים בנמל, תיבותיהם מוערמות סביבם. בחוץ עגנו הפריגטות במפרץ. הדיונים על האוספים לא ייערכו עכשיו. הם ייערכו לאחר כניעתו של מנו, כשהבריטים יהיו בעמדה לדרוש אותם. במשך שבעה שבועות חיכו. מנו ניהל משא ומתן. הבריטים המתינו בסבלנות. אנשי המדע שמרו על תיבותיהם.

פרק ד': התבוסה והשיבה

I - העתיקות הגדולות

ב-3 בספטמבר 1801, יום לאחר חתימת אמנת הכניעה של אלכסנדריה, הגיע הנציב הבריטי וויליאם ריצ'רד המילטון למפקדה שבה שוכנו אנשי המדע הצרפתים, מלווה באדוארד דניאל קלארק, חוקר עתיקות שמונה בידי הגנרל האצ'ינסון לנהל את הבדיקה הפיזית של האוספים.

המילטון, מזכירו של לורד אלגין, בן עשרים וארבע, שהוכשר בעתיקות הקלאסיות בקיימברידג', תיאם את המשא ומתן הדיפלומטי. על קלארק הוטל לזהות ולרשום את האוספים הצרפתיים פריט אחר פריט. הם הגיעו עם מזכיר ושני חיילים שנשאו פנקסים ריקים.

ז'ולואה ופורייה ייצגו רשמית את הוועדה במשא ומתן זה. משימתו של ז'ומאר הייתה להגן על המדידות הקרטוגרפיות ועל מכשירי המדידה. הוא חזה את כל הטעונונים של הצד שכנגד.

ערב הפגישה הראשונה עם המילטון ניסח מחדש במונחים משפטיים את התזכיר שנכתב באפריל. הוא עבד כל הלילה. לצפות מראש פירושו להתכונן שלא להיגרר. את זה למד בפוליטכניק. את זה אימת במצרים בכל פעם שהיה צריך להגן על מדידה שנויה במחלוקת. הטעונונים המשפטיים והטעונונים המתמטיים צייתו לאותו היגיון: מנצחים מראש, לא בזמן הדיון. הגרסה החדשה הבחינה בין שלוש קטגוריות של חפצים.

ראשית, עתיקות במובן הצר, חפצים שקדמו למשלחת ושנוכחותם במצרים לא הייתה תלויה בשום עבודה צרפתית. קטגוריה הניתנת להחרמה, ללא דיון. שנית, תוצרים אינטלקטואליים, מדידות, חישובים, תצפיות, רישומים שנעשו בידי חברי הוועדה. עבודות אלה לא היו קיימות לפני שנצרכו. אי אפשר היה להשוותן לחפצים שנמצאו.

שלישית, אזור אפור, המכשירים המדעיים שהובאו מצרפת. לא עתיקות ולא תוצרים אינטלקטואליים, אלא כלי עבודה שהחרמתם תשלול מן הוועדה את יכולתה לעבוד בעתיד.

— התזכיר הזה בהיר מאוד, אמר פורייה בקראו אותו. השאלה היא אם המילטון יהיה רגיש לבהירותו.

– אם לא, הוסיף זימאר, סימן שהוראותיו מחייבות אותו להתעלם מהבחנות משפטיות. ובמקרה כזה שום טיעון לא יועיל.

– אתה פסימי.

– לא. אני מדויק.

פורייה חיך.

קלארק נכנס לחצר המחסן. הוא עצר באמצע החצר, הסתובב לאט סביב עצמו, ספר את התיבות במבט מקיף. שישים ושלוש. ועוד החפצים הלא ארוזים. פסלים, ארונות קבורה, עמודים מוערמים אל הקיר הצפוני. עוזרו, קיימברידיגאי צעיר בשם ג'ון מרטן קריפס, שלף פנקס והחל לרשום. הוא רשם הכול. את מספר התיבות, מידותיהן המשוערות, מצב החבלים שסגרו אותן.

זילואה התבונן בקלארק המתבונן באוספים. זו הייתה הפעם הראשונה שבריטי ראה את מכלול מה שהוועדה צברה בשלוש שנים. קלארק לא הראה דבר. לא הפתעה ולא סיפוק. הוא ספר. קודם לספור, אחר כך להעריך, אחר כך לנהל משא ומתן.

– רבותי, אמר קלארק כשהוא פונה אל זילואה ופורייה, בהתאם לסעיף שישה עשר של אמנת הכניעה שנחתמה ב-2 בספטמבר, הוטל עלי לקחת חזקה על כתבי היד הערביים, על הפסלים ועל שאר האוספים שנעשו עבור הרפובליקה הצרפתית, שהם מעתה קניין ציבורי העומד לרשות גנרלי צבא בעלות הברית. השתיקה שלאחר מכן נמשכה שלוש שניות. זילואה הניח לאט את הפנקס שהחזיק.

– הכול, מר קלארק? אתה מתכוון בכך לכל חפץ, לכל רישום, לכל דגימה שאספנו במשך שלוש שנים?

– זה מה שאומר סעיף שישה עשר.

– סעיף שישה עשר, השיב זילואה בקול חד, מדבר על האוספים שנעשו עבור הרפובליקה. לא על תוצרינו האינטלקטואליים. לא על מכשירינו המדעיים. לא על האוספים שחלקנו רכשו בכספנו שלנו.

קלארק פתח את פנקסו שלו בעמוד הראשון. המילטון, שעמד מעט בצד, התערב לפני שקלארק הספיק להשיב.

– רבותי, אמר המילטון, איש אינו חולק על כך שעבדתם. איש אינו חולק על ערך עבודותיכם. אבל תנאי הכניעה ברורים. מר קלארק יבדוק את אוספיקם פריט אחר פריט. תינתן לכם ההזדמנות להציג את טיעוניכם לכל קטגוריה של חפצים. נקשיב. נכריע בהגינות.

פורייה נטל את רשות הדיבור. קולו היה מאופק יותר מקולו של זילואה, אך לא פחות תקיף.

– במקרה כזה, מר המילטון, נקבע שיטת עבודה. נציע סיווג של החפצים למספר קטגוריות נפרדות. אתם תבחנו את טיעונינו קטגוריה אחר קטגוריה. לא נסרב לשום בדיקה. אבל אנו דורשים שכל החרמה תנומק.

המילטון הנהן.

– זה סביר. מר קלארק?

קלארק סגר את פנקסו.

– אני מקבל הליך זה. אבל אני מזהיר אתכם שהוראותי נוקשות. אין לי שום מרחב לפרש את סעיף שישה עשר מעבר למה שהוא אומר במפורש.

זילואה שילב את זרועותיו.

– ואנו, מר קלארק, איננו מתכוונים לאפשר לך להחרים שלוש שנים מחיינו בלי לדון בכל פריט.

במשך שלושת השבועות שנמשך העימות עם קלארק והמילטון, בכל פעם שחפץ שנוי במחלוקת דרש חוות דעת מדעית – מפה, מדידה, מכשיר – זימאר הוא שנקרא. הוא דיבר מעט, הציג את מסמכיו, השיב לשאלות בחסכנות שהביכה את קלארק, שהורגל לטיעונים רטוריים יותר של הצרפתים. התפקיד הלם אותו יותר משסבר. המשא ומתן, כך גילה, לא היה שונה כל כך מהמדידה. צריך היה להיצמד לעובדות, לא להודות במה שאי אפשר לאמת, ולדעת מתי השתיקה עדיפה על הדיבור.

– עמיתך הוא יריב אימתני, אמר קלארק לזילואה ערב אחד. הוא לא מוותר על דבר ואינו מגזים בערכו של דבר. זה נדיר במשא ומתן.

– הוא מתמטיקאי.

– רואים.

ב-4 בספטמבר בבוקר שב קלארק מלווה בכמה עוזרים והחל בבדיקת אוספי המכון. המילטון נכח כמשקיף.

הקטגוריה הראשונה שנבדקה הייתה העתיקות המונומנטליות הגדולות. אבן רוזטה, ארונות הקבורה מגרניט ומבזלת, הפסלים הענקיים, התבליטים שנותקו מהמקדשים. על חפצים אלה לא יכלו אנשי המדע הצרפתים להציג שום טיעון אמין של בעלות אישית, שכן המונומנטים הללו התגלו על ידי הוועדה.

– איננו חולקים על זכותכם החוקית בעתיקות הגדולות, אמר פורייה. אנו רק מבקשים שההיסטוריה תזכור שהוועדה הצרפתית היא שגילתה אותן. לא הצבא הבריטי.

המילטון הנהן.

– אני נותן לכם את דברי שהמוזיאון הבריטי יכיר בכך שהעתיקות האלה התגלו על ידי הוועדה שלכם.

קלארק ערך את רשימת העתיקות הגדולות, והמילטון אישר כל רשומה בפנקס. ז'ולואה, לצדם, צפה בכל פריט עוזב.

אבן רוזטה תחילה.

נמצאה ביולי 1799 בידי חיילים צרפתים שחפרו ביצורים ברשיד, משובצת ביסודות מבצר, בשימוש חוזר כחומר בנייה. צו מלכותי משנת 196 לפני הספירה חרוט בשלושה כתבים: הירוגליפים למעלה, דמוטית באמצע, יוונית למטה. היוונית שאפשר היה לקרוא. מה שנותר לפענח.

קלארק רשם את אבן רוזטה בפנקס ההחרמות. היא תוכנס לתיבה בעת ההעברה בפועל.

מרסל התבונן בקלארק כותב בפנקסו. העט גירדה את הנייר ברעש יבש, סופי. כל אות הייתה מסמר בארון קבורה. “אבן רוזטה. בזלת שחורה. כתובת תלת-לשונית. הוחרמה מכוח סעיף 16, אמנת אלכסנדריה, ספטמבר 1801.”

מרסל לא אמר דבר. הוא בילה, ביולי 1799 בעת גילוי האבן, שני לילות שלמים שכוב על גבו, זרועותיו מורמות מעל ראשו, מטפח נייר לח כדי להפיק העתקי הטבעה. כתפיו שמרו את הכאב שבוע. אצבעותיו חשו זמן רב את דיו הדפוס המעורבב בשרף טרפנטין. הריח החרוף והדביק הזה שלא עזב, גם אחרי שרחץ את ידיו שלוש פעמים.

נותרו לו עשרים וחמישה העתקי הטבעה שלמים בתיבה שטוחה, מוגנים היטב בין דפי נייר סופג. האחרים נשלחו לארבע כנפות אירופה. כל סימן, כל סדק, כל אי-סדירות של פני השטח שוחזרו בנאמנות שהרשם הטוב ביותר לא היה יכול להשיג לעולם. קלארק יכול היה לקחת את האבן. מרסל היה נחוש לשמור את הטקסט.

ז'ומאר, לצדו, קפץ את אגרופיו. פרקי אצבעותיו היו לבנים. הוא לא הביט באבן. הוא הביט בקלארק.

פורייה, מצדו, רשם הערות. הוא כבר חישב מה אפשר יהיה לקבל תמורת הוויתור הראשון הזה. הפסד כאן, רווח שם.

ז'ולואה התבונן בקלארק בהבעה הניטרלית של שחמטאי שאיבד חייל אך תוכניתו שלמה. הוא כבר השלים בליבו עם כך שהאבן תלך. החשוב כבר לא היה לשמור עליה. אלא להציל את מה שעוד אפשר להציל. הרישומים. הפנקסים. העתקי ההטבעה של מרסל. אוספיו של ז'ופרואה. שם יוכרע הקרב האמיתי.

קלארק הרים את עיניו מפנקסו.

– האבן תוכנס לתיבה בעת ההעברה בפועל אל הנמל. בינתיים היא נשארת כאן תחת שמירה בריטית. מר קריפס, הצב שני אנשים.

מרסל פנה הצידה. הוא לא רצה לראות את החיילים הבריטים עומדים בשמירה מול אבן רוזטה. זה היה קטנוני מצדו. אבל לא יכול היה להתאפק.

הוא נגע באבן הזאת. הוא הכיר כל בליטה בה, כל גרגר של פניה. הוא ידע היכן היא חלקה מעט יותר, במקום שבו ידיים קדומות שפשפו אותה, אולי כוהנים שקראו בה לפני אלפיים שנה. הוא ידע היכן היא מחוספסת, במקום שבו נשברה, ואז שימשה שוב ביסודות מבצר עות'מאני.

ז'ולואה עצם את עיניו לרגע. היא נמצאה בידי אנשיו של בושאר, הועתקה בהטבעה בידי מרסל, נרשמה בפנקסי הוועדה. בעוד כמה ימים ארבעה חיילים מצבאו של הוד מלכותו יהפכו אותה לקניינם.

זה לא היה שונה ממה שצרפת עשתה באיטליה. זה לא היה שונה ממה שהרומאים עשו לפנייהם. השרשרת הייתה ארוכה.

קלארק רשם אחר כך בפנקסו: "סטלה של רוזטה, בזלת שחורה, נמסרה לכוחות הבריטיים, ספטמבר 1801. התגלתה בידי המשלחת הצרפתית ב-1799."

ז'ולואה התבונן. התגלתה. לא נלקחה. לא נשלפה מקיר. התגלתה.

אחר כך ארון הקבורה של נקטנבו השני, פרעה האחרון של מצרים ממוצא מצרי, ששלט מ-360 עד 342 לפני הספירה. הברקיה הירוקה הייתה קרה. זילואה הניח את ידו בפנים בביקורו הראשון, במקום שבו היה הגוף נח. הקרקעית הייתה מלוטשת, חלקה, רכה כמתכת. קבר שנעשה כדי לקבל מת שמעולם לא בא אליו. שלטונו נקטע בפלישה הפרסית השנייה. לא ידעו היכן מת, ואם גופו הושב. ארון הקבורה הזה הוכן כנראה לפני בריחתו ולא שימש מעולם. נמצא באלכסנדריה במסגד שבו שימש כאגן. העיטור, על המכסה ועל הדפנות, שחזר קטעים מן האמדואט, מסע השמש בלילה דרך שתיים-עשרה שעות העולם התחתון. זילואה העתיק את אותן סצנות בעמק המלכים. להכירן כאן עשה עליו רושם מוזר. אותם אלים, אותו מסע, חרותים למלך שמעולם לא הספיק למות בארון הזה.

קלארק בחן אותו. הוא שאל על המשקל.

– יותר משלושה מטרים אורכו, כמה טונות, הוסיף ז'ומאר.

– ומה העניין ההיסטורי?

– זה הקבר שהוכן לפרעה האחרון של מצרים. הוא מעולם לא שימש. זו כנראה היצירה המרגשת ביותר בכל אוספנו. קבר ריק למלך נמלט.

קלארק רשם בפנקסו בלי להעיר.

היה שם גם פסלו של כוהן גדול של אמון מגרניט אפור, בגודל טבעי, ידיו שלובות לפניו בתנוחה הנצחית של משרת האל, זו שזילואה ראה משוכפלת עשרות פעמים במקדשי מצרים העליונה. אגרוף ענק מגרניט, שבר מפסל מלכותי ששאר חלקיו לא נמצאו מעולם. ז'ומאר העריך שהפסל השלם היה צריך למדוד שנים-עשר עד חמישה-עשר מטרים. האגרוף לבדו הגיע לגובה כתפיו של אדם עומד.

אחר כך סטלות, כתובות הנצחה מאבן גיר ומבזלת הנושאות קרטושים מלכותיים וטקסטים הירוגליפיים. המשקל הכולל היה עצום.

– החפצים האלה, הכריז המילטון, יישמרו במוזיאון הבריטי ויהיו נגישים לאנשי מדע מכל העולם. תרומתכם המדעית תוכר. השלטים יצינו: "התגלה בידי המשלחת הצרפתית, נמסר לכוחות הבריטיים בעת הכניעה של אלכסנדריה."

בוקר ה-4 בספטמבר הכריע את שאלת העתיקות הגדולות. אבן רוזטה נרשמה בפנקס. ארון הקבורה של נקטנבו השני, פסל הכוהן הגדול של אמון, הסטלות – הכול נרשם בפנקסו של קלארק. מה שנותר להגן עליו היה השאר. זילואה היה מותש מן השבועות שחלפו, אך מלא נחישות ששנות המשלחת חישלו.

– אני מוכן לדון בכול. אבל אני מזהיר אתכם שלא אקבל שום החרמה בלי דיון מוקדם בכל קטגוריה של חפצים. יש לנו זמן. הכניעה נותנת לנו שבועות לפני הפינוי.

המילטון, שעקב אחר חילופי הדברים בשתיקה, התערב. הוא העדיף משא ומתן על עימות אכזרי. קלארק יבדוק, הוא יכריע בנקודות השנויות במחלוקת. שני הצדדים הציגו את עמדותיהם הראשוניות, זיהו את נקודות ההסכמה ונקודות המחלוקת, והסכימו על לוח זמנים לעבודה. כך החל הוויכוח הארוך והמורכב ביותר על חלוקת מורשת תרבותית בין שתי אומות.

בחצר שמאחורי המחסן חיכתה אבן רוזטה תחת שמירה בריטית. זה הוכרע בבוקר אחד. אלפיים שנה, בוקר אחד.

בערב ה-4 בספטמבר התכנסו אנשי המדע הצרפתים בחדר הסמוך למחסן. חדר בעל תקרה נמוכה, מרוהט בשולחן ובכמה כיסאות שאינם תואמים. בחוץ נשמעו החיילים הבריטים עומדים בשמירה. הקשקוש הסדיר של כלי הנשק על רצועות החרב. פורייה שאל את השאלה שאיש לא רצה לנסח.

– העתיקות הגדולות אבדו. אבן רוזטה, ארונות הקבורה, הפסלים. עלינו להגן עכשיו על מה שעוד אפשר.

זילואה הביט בו בלי להשיב. מרסל התערב מיד.

– העתקי הטבעה שלי. זה לא נתון למשא ומתן. יש לי עשרים וחמישה העתקי הטבעה שלמים של אבן רוזטה.

– גם אוספי הטבע לא, הוסיף ז'ופרואה. סיכנתי את חיי למען כל דגימה. כל נחש שנתפס במדבר. כל חרק שנאסף בארבעים מעלות. אשכב לפני התיבות אם יהיה צורך.

פורייה נאנח. הוא צפה את התגובה הזאת. הוא הכיר את עמיתו. כל אחד היה משוכנע שתרומתו שלו היא החשובה ביותר, שאין לה תחליף.

– רבותי, אמר בשקלו את דבריו, נהיה ריאליסטים. החלקים הגדולים הלכו. להמילטון יש הזכות והכוח. לנו יש סבלנות ותחבולה. אני מציע שנרכז את

מאמצינו במה שעוד אפשר להגן עליו – מה שאין לו תחליף מבחינה אינטלקטואלית. הרישומים. ההערות. כתבי היד. ז'ולואה קם בפתאומיות. כיסאו שרט את הרצפה. – לא.

ז'ולואה עמד, כפות ידיו מונחות שטוחות על השולחן. – לא, חזר. לא נקריב דבר. גגן על הכול. כל חפץ, כל רישום, כל דגימה. קלארק יצטרך להצדיק כל החרמה. יצטרך לנמק כל לקיחה. נטביע אותו בפרטים, בקטגוריות, בחרגים משפטיים. הוא רוצה הכול? יצטרך לנהל משא ומתן על הכול. פריט אחר פריט. ז'ומאר הנהג.

– ז'ולואה צודק. אם ניכנע מייד, נאותת שאנו מקבלים את עקרון ההחרמה. אחר כך יבוא קלארק לחפש את השאר. צריך להחזיק מעמד בכול, לוותר רק כשאי אפשר עוד להתנגד. ז'ופרואה שילב את זרועותיו.

– ומה זה אומר הלכה למעשה? שנניח לקלארק לקחת את מה שנותר בלי להילחם?

– בדיוק, אמר ז'ולואה. נילחם על הכול. נפסיד מה שחייבים להפסיד. אבל נגרום לכל ויתור לעלות ביוקר. המילטון יזכור שלא נתנו דבר חינם. פורייה הביט בז'ולואה. הוא הבין את ההיגיון. זו לא הייתה אסטרטגיה של ניצחון, אלא אסטרטגיה של כבוד. הם עמדו להפסיד. אבל יפסידו בעמידה, לאחר שהגנו על כל שעל של שטח.

– בסדר, אמר פורייה. גגן על הכול. אבל נישאר מתואמים. איש אינו מנהל משא ומתן לבדו בפינתו. כל טיעון עובר דרך השולחן הזה לפני שהוא הולך אל המילטון.

האחרים הסכימו. מרסל נטל את רשות הדיבור, ברכות יותר. – ואם נפסיד הכול? אם המילטון יחרים אפילו את העתקי ההטבעה? ז'ולואה התיישב שוב. הוא שב אל רוגעו.

– לא נפסיד הכול. המילטון אינו שודד. הוא דיפלומט. יש לו הוראות, אבל יש לו גם חוש הגינות. הוא יוותר במה שניתן להגנה משפטית. עלינו להפוך את טיעונינו לבלתי ניתנים לערעור.

השתיקה שאחר כך הייתה הסכמה. הם היו תמימי דעים. יגנו על הכול. יחד.

II - האוספים שניצלו

המכשירים המדעיים האישיים של אנשי המדע – טלסקופים אסטרונומיים, תאודוליטים גאודזיים, ברומטרים, מדי חום, מאזני דיוק, מיקרוסקופים – הוכרו ללא קושי כרכוש אישי שאינו ניתן להחרמה. המילטון הבין שמכשירים אלה אינם קשורים למצרים העתיקה ומהווים את כלי המקצוע של אנשי המדע. בשאר העניינים, הכול עמד להיות נדון בידי הבריטים בפרטי פרטים.

ב-9 בספטמבר בחן קלארק את אוספי הטבע של ז'ופרואה סנט-הילר.

– מר ז'ופרואה סנט-הילר, אמר קלארק, קיבלתי פקודה לבחון את דגימותיך. אני מבקש ממך להקל עלי את הגישה לתיבותיך.

ז'ופרואה הגיב אחרת מז'ולואה ופורייה.

– לא תיגעו באוספים האלה, צעק כשהוא מציב את עצמו בין החיילים לתיבותיו. סיכנתי את חיי למען כל דגימה. כל נחש, כל חרק שנאסף בארבעים מעלות. אם תתקדמו צעד, אשרוף הכול.

– אספת אותם כחבר רשמי בוועדה, אמר קלארק. לכן הם קניין ציבורי צרפתי, ולכן שלל מלחמה בריטי. זו השרשרת ההגיונית. לא אני המצאתי אותה.

ז'ופרואה סנט-הילר דחה את הטענות.

– אתם רוצים לגנוב את עבודתי כדי להעשיר את מוזיאוניכם. בלי שעשיתם בעצמכם מאמץ גילוי אחד. קראו לזה איך שתרצו. אני קורא לזה גניבה.

– אני מאמין לך, אמר קלארק. לא תהרוס שלוש שנות עבודה.

ז'ופרואה הבין שקלארק אינו מאמין לו. הוא חצה את החדר, פתח אחת מתיבות הדגימות המיובשות, שלף מצית פתיל והדליק אותו. הלהבה הייתה במרחק עשרה סנטימטרים מקש יבש.

– אני לא מבלף. עוד צעד ואני מצית את האש. תביאו ללונדון אפר.

קלארק הביט בלהבה. הנטורליסט היה בן עשרים ותשע וידו יציבה. הוא צעד צעד לאחור. עדיף היה להניח לז'ופרואה ללכת עם צנצנותיו מאשר לשוב ללונדון עם אפר.

– הלהט שלך מחייב כבוד, אמר קלארק כשהוא נסוג. גם אם שיטותיך תיאטרליות. המדע האוניברסלי ירוויח אם האוספים האלה ישרדו בצרפת.

– הגנת היטב על אוספיק, אמר ז'ולואה לז'ופרואה סנט-הילר באותו ערב. התנגדותך הראשונית יצרה תקדים שאולי היה עלינו לעקוב אחריו בעניין העתיקות הגדולות.

– העתיקות הגדולות היו גלויות מדי, מרהיבות מדי. צנצנות הדגים שלי לא ריתקו את הקצינים הבריטים. לפעמים זה יתרון להיות בלתי מובן.

ניצחונו של ז'ופרואה סנט-הילר בשאלת אוספי הטבע נתן תנופה חיובית לשאר המשאים והמתנים. אנשי המדע הבינו שהתנגדות תקיפה ומנומקת יכולה להשיג תוצאות, בתנאי שבוחרים את הקרבות ואין מתישים עצמם על נקודות משניות.

ז'ולואה, מעודד מן הדוגמה, לחץ יותר בשאלת פרסום רישומי הוועדה. מכתב מבונפרטה הגיע לאלכסנדריה ב-10 בספטמבר, שמונה ימים לאחר חתימת הכניעה. נכתב בפריז באביב, ונדד חודשים בדואר דיפלומטי, דרך מתווכים עות'מאנים. פורייה קיבל אותו בסוף הבוקר בעוד קלארק בוחן את ארונות הקבורה מבזלת.

הוא היה קצר. בונפרטה כתב כקונסול הראשון, לא כגנרל. התואר השתנה, הנימה גם. הוא הביע בו הערכה לעבודת הוועדה, אמון ביכולתה להגן על האוספים מפני תביעות בריטיות, ציין כי התיאור של מצרים יפורסם בתמיכה מלאה של ממשלת הקונסוליה, והוסיף בשורה האחרונה שפריז מחכה לשובם.

פריז מחכה לשובם. פורייה קרא את המשפט שלוש פעמים. זו לא הייתה אכזריות, בונפרטה לא ידע מה המחיר של לקרוא "פריז מחכה" בעת שמביטים באבן רוזטה תחת שמירה בריטית. גם לא אדישות. זה היה העתיד, כפי שנראה מפריז. ההווה היה כאן. שני הזמנים האלה לא דיברו זה עם זה. בונפרטה לא כתב: אני מצטער על האוספים שאתם מאבדים. הוא לא כתב: הייתי עושה אחרת. הוא כתב: פריז מחכה. כאילו כל מה שהתרחש כאן – שלוש השנים, המתים, אבן רוזטה שקלארק זה עתה רשם בפנקסו – היה רק הפתיח למשהו שיתחיל שם.

פורייה קיפל את המכתב והחליק אותו לתוך תיק הדפסי הגבס של מרסל. המכתב ינסע איתו. הוא לא היה בטוח מה יעשה בו משיגיע לפריו. כנראה כלום. אין משיבים למכתב של הקונסול הראשון כדי לומר לו שנוסחו נראה לך קל משקל.

הוא חזר למשא ומתן. קלארק סיים עם הסרקופגים. זילואה תבע חופש לפרסם את רישומי הוועדה בצרפת ללא הגבלה, וזה היה שקול לדרישה מהמילטון לוותר על כל פיקוח בריטי על הפצת תמונותיהן של עתיקות מצרים. המילטון היסס. ויתור כזה היה רחב. אולם הוא הבין גם שלשלול מהוועדה את הזכות לפרסם את רישומיה שלה יהיה בלתי ניתן להגנה מבחינה משפטית ומוסרית. הוא הסכים, והציב תנאי יחיד: עותק של כל לוח שיתפרסם יישלח למוזיאון הבריטי לצורכי הארכיון שלו.

– עותק של כל לוח, אמר זילואה. זו לא בעיה. בכל מקרה נזדקק להדפסות מרובות לצורכי ההפצה המסחרית.

ההסכם הזה הבטיח את פרסום התיאור הקולקטיבי, ופתח גם את הדרך ל"מסע במצרים התחתית והעליונה" שדנון, ששב לצרפת כבר ב-1799, יפרסם ב-1802, עוד לפני שהתיאור יהיה מוכן, ושיהפוך להצלחה הגדולה הראשונה בעולם ההוצאה לאור על מצרים העתיקה.

שאלת אוספי הצמחים היבשים עוררה ויכוח צדדי, פחות דרמטי מזה שנסב על האוספים הטבעיים, אך חושף את מה שעמד על הפרק במשא ומתן. הבוטנאים של הוועדה הרכיבו אוספי צמחים יבשים של אלפי דגימות מצמחיית מצרים. צמחי מדבר, צמחי הנילוס, מינים שגודלו בגנים של קהיר. קלארק רצה לתפוס מחצית מהם. הבוטנאים טענו שאוספי הצמחים הללו מהווים סדרות קוהרנטיות, ושחלוקתם תפחית במידה ניכרת את ערכם המדעי. אוסף צמחים מקוטע אינו מאפשר את המחקרים ההשוואתיים שאוסף שלם מאפשר.

המילטון עמד על דעתו. אנשי המדע לא יכלו אלא להסכים.

לאחר שהסדיר את שאלת האוספים הטבעיים הודות לעימות הדרמטי של זופרואה סנט-הילר, עבר קלארק לבחינת הקטגוריה העדינה והמעורפלת ביותר: העתיקות הקטנות, שאנשי המדע הצרפתים טענו כי רכשו מכספם שלהם מפלאחים או מסוחרים עתיקות, ולא התגלו באופן רשמי על ידי הוועדה.

העתיקות הקטנות הללו כללו מאות חפצים שונים. פסלוני קבורה מעץ צבוע ומחרס מזוגג, קמעות מאבן חצי יקרה, חרפושיות חקוקות, שברי פפירוס, פסלי ברונזה קטנים, כלי חרס, תכשיטים, כלי עבודה עתיקים, שברי אריגים. אנשי המדע הצרפתים טענו שחפצים אלה מהווים רכישות מסחריות פרטיות שנעשו בשוק המקומי, ולא ממצאים ארכאולוגיים רשמיים.

קלארק גילה ספקנות באשר לחלוקה זו.

— יהיה בלתי אפשרי להוכיח שכל חפץ נקנה ולא נמצא, אמר. ודאי שלא שמרתם את הקבלות של כל קניותכם בבזאר.

פורייה הודה בקושי.

— לא תמיד ניהלנו רישומים קפדניים. אבל חלוקת האוספים הללו חפץ אחר חפץ תאריך שבועות. אני מציע פשרה. אנחנו נבחר מחצית מהעתיקות הקטנות שברצוננו לשמור בעדיפות ראשונה, ואתם תיקחו את המחצית השנייה למוזיאון הבריטי.

המילטון, שהעריך את ההצעה הישרה הזאת שחסכה ריבים אינסופיים ומתישים על כל חפץ וחפץ, קיבל את הפשרה.

— הצעתך נראית לי סבירה. כך נפעל. זה יהיה מהיר יותר.

אנשי המדע הצרפתים בילו את הימים הבאים בבחירת החפצים שישמרו, ונתנו עדיפות לאלה בעלי הערך המדעי התיעודי הגדול ביותר או המשמעות ההיסטורית הרבה ביותר. הם שמרו, בין היתר, כמה פפירוסים הנושאים טקסטים הירוגליפיים ודמוטיים, סדרות שלמות של פסלוני קבורה שמקורם בקבר אחד, אוספי חרפושיות הנושאות קרטושים של פרעונים שונים.

המילטון, מצדו, בחר את החפצים המרהיבים ביותר מבחינה חזותית, אלה שיעשו רושם על קהל המוזיאון הבריטי. פסלי ברונזה של אלים מצריים, תכשיטי זהב וכסף, קמעות מגולפים בעדינות מלאפיס לזולי ואודם, כלי חרס צבועים באיכות גבוהה.

החלוקה הזאת, אף שלקחה מצרפת חפצים יקרי ערך רבים, אפשרה בכל זאת להציל חלק ניכר מהעתיקות הקטנות, שיעשירו את האוספים העתידיים של המוזיאון המצרי של הלובר, שנחנך ב-1827.

בעיה מיוחדת התעוררה בנוגע למומיות שאנשי המדע אספו. המילטון טען שהמומיות הן בבירור עתיקות מצריות הניתנות לתפיסה. אנשי המדע הצרפתים בחרו לטעון שלמומיות יש בעיקר ערך מדעי אנטומי ולא ערך מוזיאלי אסתטי, ושהן ישרתו את המדע טוב יותר אם יישארו אצל חוקרי הטבע הצרפתים שיוכלו ללמוד אותן.

המילטון, לאחר מחשבה, הסכים להסדר. אנשי המדע הצרפתים ישמרו כמה מומיות של בעלי חיים ומומיה אנושית אחת באיכות בינונית למחקריהם האנטומיים, ואילו הבריטים יקחו את המומיות המלכותיות או האציליות שנשתמרו ביותר לתצוגה ציבורית.

— זה מניח את דעתי, אמר המילטון וסגר את פנקס הרשימות שלו. מצאנו פתרון מקובל לכל אחת מקטגוריות החפצים.

פורייה השיב ביובש אדיב שלא הסתיר את מרירותו.

— נהגנו באורח בונה משום שלא הייתה לנו ברירה, מר המילטון. הכוח היה בצדכם. ובכל זאת, תרשו לי לציין רשמית, לארכיון הוועדה, שאנו רואים בתפיסה זו שוד לא צודק של מפעל מדעי צרפתי שהושג במחיר שלוש שנות עבודה וסבל.

המילטון הטה את ראשו בלי להשיב. הוא שמע את המחאה הזאת כמה פעמים, וידע שתועבר לפריז, תירשם בזיכרונות, ואולי תתפרסם יום אחד. הוא לא ביקש למחוק את טינתם של הצרפתים, אלא רק לבצע את הוראותיו תוך מינימום של נזק מיותר.

הימים הבאים הוקדשו למצאי המעשי של העתיקות הקטנות. כל חפץ נרשם בשתי רשימות בו-זמנית, האחת בידי מזכיר בריטי, האחרת בידי מרסל. השוואת שני המצאים בסוף היום אפשרה לוודא שאף חפץ לא הושמט ולא הועבר ללא הסכמה הדדית. הפרוטוקול הקפדני הזה, אף שהיה מייגע, הבטיח שקיפות מספקת כדי למנוע מחלוקות בעתיד.

שאלת הדפסי הגבס של כתובות הירוגליפיות התבררה כשנויה במחלוקת במקצת. המילטון טען שהדפסי הגבס הללו הם העתקים של כתובות מצריות, ולכן אפשר לראות בהם חלק מקטגוריית "האוספים האחרים" המוזכרת בסעיף שישה עשר.

מרסל, שהכין בקפידה את טיעוני ההגנה שלו, התנגד בתוקף לפרשנות הרחבה הזאת. — הדפסי הגבס האלה הם נייר ודיו, אמר. לא עתיקות ראויות לתצוגה. מסמכי עבודה לפילולוגים. המוזיאון הבריטי לא יידע מה לעשות בהם. השאירו אותם לנו.

המילטון הרהר רגע לפני שהשיב.

– הרשימות שלכם הן הרשימות שלכם. זה לא מה שאני מחפש כאן.

הוא סגר את פנקסו בתנועה יבשה.

– שמרו אותן. את המקור יש לנו.

המילטון הכיר בהיגיון שבטיעון. הדפסי הגבס יישארו אצל הצרפתים. מרסל ידע זאת עוד מאז רשיד. הוא עבד למענו.

בתוך שלושה שבועות הצילה הוועדה את העיקר. מה שאנשי המדע ייקחו לצרפת לא נכנס בארגזים הגדולים. זה נכנס בצינורות הנחושת ובתיקי העור. זה י שקול מעט בבטן האונייה. זה י שקול יותר בעשורים הבאים.

שאלת כתבי היד וההערות המדעיות הוסדרה אף לטובת הצרפתים במידה רבה עוד יותר. המילטון הכיר ללא קושי בכך שמסמכים אלה הם עבודות אינטלקטואליות אישיות, נבדלות לגמרי מהעתיקות המצריות החומריות, ולכן אינן ניתנות לתפיסה כשלל מלחמה.

ב-15 בספטמבר ביקש המילטון לבחון את כל הרישומים שיצרו ז'ולואה ועמיתיו האמנים במהלך המשלחת. ז'ולואה הציג את מחברותיו.

– מר המילטון, הרישומים האלה לא היו קיימים לפני שציירתי אותם. פסל פרעוני היה קיים בלעדיי. הרישומים שלי קיימים רק משום שאני יצרתי אותם. החרמת יצירת אמנות אישית אינה הפקעה – היא גניבה.

המילטון בחן את הרישומים זמן רב.

– הרישומים שלך הם יצירתך, לא עתיקות. שמור אותם. אבקש רק כחמישים העתקים עבור המוזיאון הבריטי. המקורות נשארים שלך.

ז'ולואה בחר בעצמו את ההעתקים שיימסרו. הוא הניח את ידיו על מחברותיו, עיניו שפופות. זה היה הכול.

שאלת המטבעות העתיקים כמעט פתחה מחדש סכסוך שנחשב סגור. אנשי המדע של הוועדה החזיקו במשותף כמה מאות מטבעות יווניות, תלמויות ורומיות שנאספו באתרים בדלתה ובעמק הנילוס. המילטון תבע אותם כעתיקות הניתנות לתפיסה. אנשי המדע טענו שמדובר ברכישות אישיות שנעשו לאוספי הנומיסמטיקה שלהם.

– כל מטבע נרכש בידי אחד מאנשי המדע, אמר מרסל כשהוציא פנקס שבו רשם, בראיית הנולד מעוררת הערכה, כל רכישה בנפרד, עם מחירה, תאריכה ושם המוכר. הרישומים הללו מוכיחים את אופיין הפרטי של הרכישות האלה. המילטון בחן את הפנקס בתשומת לב. ניהול הרישום הזה קדם בבירור למשא ומתן. לא יכול היה להיות מסמך שזויף לצורך העניין. הוא קיבל את הטיעון והשאיר את המטבעות בידי אנשי המדע, מלבד כחמישה-עשר מטבעות יוצאי דופן שמרסל הסכים למסור לו תמורת הקלות הובלה נוספות לארגזים הנפחים ביותר.

סוג זה של פשרה נקודתית קטנה אפיין את שיטתו של המילטון: תקיף בקווים הגדולים של הוראותיו, גמיש בפרטים המשניים.

ז'ולואה, שנודע לו על ההחלטה, חש הכרת תודה בלי להראות זאת. התקרית הזאת הזכירה לו שהמילטון, למרות חומרת משימתו, שמר על חוש של הגינות שהבדיל אותו מן המחרימים האכזריים שמהם חשש בראשית המשא ומתן.

– אני מעדיף להסתכן בכך שאניח לכמה חפצים לחמוק מאשר ליצור תקדים של שרירותיות. אמינותנו במשא ומתן הזה נשענת על חוסר ההטיה שלנו. אם הצרפתים יחשדו בנו שאנו מחרימים רכוש מחוץ לכל כלל, נאבד את שיתוף הפעולה שלהם להמשך.

III - האתיקה של השוד

בבוקר ה-17 בספטמבר יצא ז'ולואה לבדו לאלכסנדריה. לא היה לו שום דבר מיוחד לצייר. הוא רצה ללכת. המשא ומתן נמשך ארבעה-עשר יום. הפרוטוקול ייחתם בתוך ימים ספורים. אחר כך כבר לא יישאר דבר להגן עליו.

הוא חצה את רובע הסוחרים בלי לעצור. העיר המשיכה. זה מה שהדהים אותו יותר מכול. שהעיר המשיכה כאילו דבר לא קרה. הנשים ליד הבארות. הפרדות בסמטאות הצרות. ריח הלחם החם והיסמין.

הוא עצר מול חנותו של כורך ספרים. האיש עבד על סף דלתו, תופר קונטרסים בקפידה האטית של מי שידו מכירה את התנועה מילדותו. הוא הרים עיניים אל ז'ולואה, ואז הורידן שוב אל עבודתו בלי סקרנות מיוחדת. עוד צרפתי. הוא ראה כאלה חולפים במשך שלוש שנים. הוא עוד יראה אחרים.

עות'מאנים, אנגלים, ממלוכים. לעיר היו מקצביה שלה, בלתי תלויים בצבאות שחצו אותה.

ז'ולואה התבונן בו עובד. הכלים השחוקים, התנועות האוטומטיות, שולחן העבודה המלוטש משנים של חיכוך. ריח הדבק המחומם בסירו ריחף ברחוב. מתוך, חריף במקצת. האיש הזה עשה זאת מזה זמן רב. צבאות מתחלפים, המחברות נשארות.

ז'ולואה לא דיבר אליו. בלי מתרגם, הוא נשאר להתבונן בו עובד ואז המשיך אל הנמל. האוניות הבריטיות היו שם, במפרץ, וחיכו. ארגזים נערמו על הרציפים. העתיקות הגדולות ייצאו בעוד שבוע. הוא עצמו ייצא זמן קצר אחריהן, על אחת מן האוניות הללו. בילקוטיו, מחברותיו. בארגזי האנגלים, אבן רוזטה וסרקופג נקטנבו השני.

הוא חשב על הכורך. הכורך עשה מחברות. הוא מילא אותן. המחברות ייסעו לפריז, הארגזים ללונדון. בעוד מאה שנה – בעוד מאתיים שנה – מישוהו יפתח את המחברות האלה ויראה את מצרים כפי שהייתה ב-1801. עמודי מקדש וקברים מלכותיים, אבל לא את הכורך ולא את הרחוב. זה מה שז'ולואה בחר לצייר. מה שהניח בצד – העיר היומיומית, האנשים הפשוטים, עבודת הידיים – לא יהיה בשום מקום.

הוא צייר את הנמל, את הרציפים, את האוניות במפרץ. ואז, בפנית הדף, מן הזיכרון, את ידיו של הכורך על קונטרסו. הוא לא ידע למה. זה משום שהידיים האלה לא ייסעו לשום מקום. הן יישארו כאן, ברחוב הזה, ויעשו מחברות. הן ראויות לשורה אחת, לפחות.

הוא בחן את הרישום. הידיים, מהירות, בטוחות, עם יבלות במקומות הנכונים. ידיים שמעולם לא עזבו את הרחוב הזה. שלא היו צריכות לעזוב אותו. הידיים האלה ידעו מה הן עושות. התנועה שנלמדה כל כך מוקדם עד שהפכה לגוף עצמו. הוא חשב על ידיו שלו, המוכתמות בדיו. על עבדאללה בן יוסף שהכיר את התעלה אחרת מאשר דרך המדידות. על האומן הקופטי שידי ידעו את הפפירוס. הידיים האלה לא ייסעו באף ארגז. הן יישארו כאן ויעשו את מה שתמיד עשו.

באותו ערב שלח להם המילטון פתק. הוא ביקש לבוא לסעוד איתם למחרת, בלי מזכיר. ז'ולואה הראה את הפתק לפורייה.

– הוא בא לבד, אמר פורייה. בלי מזכיר.

– כלומר הוא בא כאדם, לא כנציב.

פורייה הניח את הפתק. הוא הכיר את סוג המחווה הזו. לבוא אל היריב, בלי מזכיר, בלי פרוטוקול. כך נוהגים אנשים שרוצים לומר משהו שאינם יכולים לכתוב בדוח. הוא יסכים בשם כולם.

בערב ה-18 בספטמבר הופיע המילטון אצל הצרפתים, כמוסכם. הוא היה לבד. השולחן היה דלת מונחת על כנים. לחם, גבינת עיזים, בקבוק יין מקומי שאיש לא שפט. פורייה היה שם, זיפראוה, מרסל. בחוץ טענו החיילים ארגזים על עגלות. נשמע העץ משתפשף בעץ.

הם אכלו זמן מה בלי לדבר. המילטון הוא שביקש לבוא. הם חיכו לדעת מדוע. – הסרקופג של נקטנבו השני, אמר לבסוף. זה שחקרתם כאן, באלכסנדריה. הוא יוצא מחר לנמל. רציתי לומר לכם זאת פנים אל פנים.

זילואה הניח את כוסו באיטיות. הסרקופג של נקטנבו היה מברקציה ירוקה, באורך של יותר משלושה מטרים, מכוסה בכתובות מן האמזדוט. הוא בילה יום שלם בציורו. הוא זכר את האור על הברקציה. לא השתקפות, אלא בליעה, כאילו האבן שמרה את האור לעצמה. ההירוגליפים נחצבו בדיוק כזה שגם לאחר אלפיים שנה עדיין אפשר היה להבחין בנוצות העופות ובמפרקי הנחשים. הוא הקדיש לעבודה הזאת יום שלם.

– הסרקופג הזה, אמר פורייה, היה באלכסנדריה לפנינו. הערבים השתמשו בו מחדש כאגן מזרקה. אנחנו הוצאנו אותו משם. אנחנו חקרנו אותו.

– אני יודע. גם אנחנו מצאנו אותו כמזרקה, בארכיוני המסע של פוקוק. זו אחת הסיבות שרציתי לומר לכם זאת. אינכם הראשונים שהיזו אותו.

בחוץ נחבט ארגז בארגז אחר. מישהו קילל באנגלית.

– אתה יודע מה מפריע לי, אמר זילואה. לא שאתם לוקחים אותו. אלא שבעוד מאה שנה יצטרך מצרי לבוא ללונדון כדי לראות את הסרקופג של אחד מפרעונים.

המילטון הביט בכוסו. פורייה התבונן במילטון המביט בכוסו.

– אם בעוד מאה שנה יהיה מצרי שירצה לראות את הסרקופג הזה, אמר המילטון, פירוש הדבר שמישהו לימד אותו מהו. והאדם הזה כנראה עבד על סמך הרישומים והמדידות שלכם. לא על סמך האבן.

– זו לא תשובה. זו הצדקה.

– כן. כמו כל התשובות שאנו נותנים לעצמנו על מה שאנו עושים כאן.

איש לא אכל זמן מה. מרסל מילא את כוסו באותו דיוק שבו עשה כל דבר.

– הסרקופג הזה, אמר מרסל בלי להרים את ראשו, כבר החליף ידיים לפני הערבים. הוא מעולם לא קיבל את גופתו של נקטנבו, וסופו שהגיע לאלכסנדריה. עשו ממנו אמבט. הערבים הפכו אותו למזרקה. אנחנו מדדנו וציירנו אותו. אתם עומדים להציג אותו. לכל תקופה דרכה להפוך את מצרים לקניינה.

– ומצרים אין לה זכות דיבור.

זיפראוה הביט בתקרה.

– לא מצרים הזמינה אותנו.

השיחה נגעה זה עתה במשהו שהמילטון לא צפה. הוא חשב על הוראותיו, לתפוס את העתיקות, לשמור על הגינות. הוראותיו לא דיברו על המצרים. איש לא חשב לכלול אותם. הוא לא השיב לזיפראוה. זו לא הייתה חוצפה. זו הייתה כנות.

– אם מצרים תהפוך יום אחד לאומה, המשיך פורייה, ותדרוש את רכוש, מה יענה המוזיאון הבריטי?

– לא אני אענה. מישהו אחר יענה, בנסיבות אחרות. אינני יכול לחייב את המאה הבאה.

פורייה רשם לעצמו את התשובה הזאת. היא הייתה כנה. היא הייתה גם לא מספקת. אבל זה היה כל מה שאדם במעמדו של המילטון יכול היה לומר באותו ערב.

בעוד שנים אחדות, בהערותיו לקראת ההקדמה לתיאור, ימצא שוב את המשפט הזה. הוא לא ישים אותו שם. המשפט היה אישי מדי, קשור מדי לערב שלא היה לו עד רשמי. אבל הוא יחשוב על המילטון בכתבו את ההקדמה לתיאור.

המילטון קם ראשון. הוא הודה על הארוחה. בדלת עצר.

– אם מדען צרפתי ירצה לבחון את הסרקופג בלונדון, אקל על הגישה.

זיולואה הביט בו הולך. בחוץ המשיכו החיילים לטעון. הלילה האלכסנדרוני נכנס בחלון. קולות בערבית, כלב, ריח הנמל.

– הוא הסכים איתנו בכל מה שאמרנו לו, אמר מרסל. ובכל זאת לקח את הסרקופג.

למחרת בבוקר, כשזילואה חצה את החצר, הסרקופג של נקטנבו כבר לא היה שם. במקומו, סימן מלבני בחול.

ב-22 בספטמבר, מוקדם בבוקר, הופיע סוחר מצרי בשערי המחסן וביקש לדבר עם המילטון.

שמו היה מחמוד אל-טאויל. הייתה לו חנות עתיקות ברובע הקופטי של אלכסנדריה, שני רחובות מן הנמל. בנו בן החמש-עשרה ליווה אותו וישמש כמתרגם. זילואה, שעבר בחצר ברגע שהגיעו, עצר.

המילטון קיבל אותם בחדר ששימש לו משרד. שולחן, ארבעה כיסאות, ערימות הפרוטוקולים שהמזכיר מיין זה שבועיים. מחמוד אל-טאויל הניח על השולחן פיסת נייר מקופלת וחיכה עד שהבן יתרגם.

הוא טען שכמה פסלונים הנכללים בחלק הבריטי של העתיקות הקטנות נגנבו ממנו בידי חיילים צרפתים ב-1798. הוא תבע את השבתם.

– הוא אומר שאביו רכש את החפצים האלה מאביו שלו, תרגם הבן. הם היו במשפחה שלושה דורות. חיילים לקחו אותם מהחנות בשבוע הראשון של הכיבוש. יש לו עדים.

המילטון הקשיב. הוא הביט בנייר המקופל. רשימה של שמונה חפצים מתוארים בערבית עם הערות בפיאסטרים, המחירים ששולמו בעת הרכישות של האב. הוא ביקש לראות את העדים. הבן יצא וחזר עם שני אנשים מאותו רובע, שאישרו כי מחמוד אל-טאויל אכן החזיק בחפצים האלה לפני בוא הצרפתים.

זילואה התקרב אל הדלת. הוא זיהה את התיאור של אחד הפסלונים: דמות ברונזה המייצגת את אוסיריס עומד, זרועותיו שלובות, בגובה של כעשרים סנטימטרים. הוא צייר אותה. לא אצל האיש הזה – בארגז פתוח במחנה, ב-1798, בימים הראשונים. הוא לא שאל מאין הגיעה.

– אינני יכול להחזיר לכם את החפצים האלה, אמר המילטון. הם חלק מתפיסה רשמית שאושרה בהסכם הכניעה. הליך השבה פרטני בהקשר הזה הוא בלתי פתיר מבחינה משפטית.

הבן תרגם. מחמוד אל-טאויל הקשיב בלי לשנות את הבעתו. הוא שאל שאלה קצרה.

— הוא שואל מי מחזיק בחפצים האלה עכשיו? האנגלים או הצרפתים?

— האנגלים. הם בארגזי התפיסה הבריטית.

שאלה קצרה נוספת.

— הוא שואל אם כך מדוע האנגלים אינם יכולים להשיב אותם, אם הם ברשותם?

המילטון הקדיש זמן לנסח את תשובתו. זה לא היה חוסר תום לב. זו הייתה האמת של מערכת שלא נבנתה לשאלה מסוג זה.

— משום שהחפצים האלה הם מעתה חלק מתפיסת מדינה, המוסדרת בהסכם בין-לאומי. זכויות פרטיות, אפילו לגיטימיות, אינן יכולות להיבחן במסגרת הזאת. זה יפתח הליך שאינו מסתיים.

הבן תרגם. מחמוד אל-טאויל הקשיב, הנהן פעם אחת, ואמר משהו.

— הוא אומר שהוא מבין. והוא אומר רשמו את שמי בכל זאת.

המילטון רשם. הוא כתב את השם, את הכתובת, את תיאור שמונת החפצים, את שמות שני העדים. הוא חתם על הדף ומסר עותק למחמוד אל-טאויל.

הסוחר לקח את הנייר, קיפל אותו בזהירות והחליק אותו לתוך גלימתו. הוא הודה בלי חום ויצא עם בנו. בחצר עצר לרגע והביט בארגזים הנערמים אל הקיר. הוא לא אמר דבר. הוא חזר אל העיר.

זילואה נשאר בפתח הדלת. הוא חשב על פסלון הברונזה של אוסיריס. על דף המחברת שבו צייר אותו. הפסלון ייסע ללונדון. הרישום ייסע לפריז. שמו של מחמוד אל-טאויל יישאר בפנקס בריטי שאיש כנראה לא ימצא לעולם. כל זה נרשם. דבר מכל זה לא יוחזר.

היו קורבנות מוחשיים, בעלים שהופקע רכושם, תביעות לגיטימיות שלא צרפת ולא אנגליה היו מסוגלות לטפל בהן בהגינות.

ב-22 בספטמבר בערב נחתם הפרוטוקול הסופי בחצר המחסן.

הוקם שולחן בחצר, באותו מקום כמו בשבועות הקודמים, תחת אותו סוכך בד שהשמש של ספטמבר הבהיתה מלמטה. מזכירו של המילטון הניח את שני העותקים של המסמך זה לצד זה, האחד כתוב בצרפתית והאחר באנגלית, ולכל אחד נספחיו הממוספרים. עשרים ושניים עמודים בכל עותק. המזכיר

סידר בשורה את הקולמוסים, את הדיוטות, את חותמת השעווה. הוא עשה זאת בקפדנות של אנשים היודעים שעבודתם תיוותר בארכיון.

המילטון הגיע ראשון, עם שני קצינים כעדים. פורייה ייצג את הצרפתים עם זילואה. גם זומאר היה שם, מן הצד, בלי תפקיד רשמי, אך רצה לראות. המילטון חתם ראשון. הפרוטוקול דרש זאת. הצד שכפה את תנאיו חותם קודם. הוא עשה זאת בלי היסוס, בתנועה של מי שכבר חתם על דברים רבים במדינות רבות.

פורייה נטל את הקולמוס. הוא החזיק בו רגע בלי לכתוב. זה לא היה היסוס במלוא מובן המילה, ההחלטה התקבלה מזמן, לא הייתה חלופה. זה היה דבר אחר. הזמן שנדרש ליד כדי לקבל את מה שהרוח כבר קיבלה. הוא חתם. הדיו התייבש במהירות בחום הערב.

זילואה חתם אחריו. המזכיר הטביע את החותמת על שני העותקים בשעוות שני הצדדים, אדומה לבריטים, כחולה לצרפתים. כל חותמת השאירה רושם חד בשעווה הרכה. קול החותמת על השעווה היה עמום, סופי.

זומאר ספר באופן מכני את הנספחים. עשרים ושניים עמודים, ארבעים וארבעה עמודים בסך הכול. בדפים האלה, רשימת העתיקות הגדולות שתפסו הבריטים, רשימת האוספים המדעיים שהוכרו לצרפתים, סעיפי הגישה ההדדית, ערבויות ההובלה. מספרים, תיאורים, קטגוריות. דבר בדפים האלה לא אמר כמה שוקל הסרקופג של נקטנבו, וכמה זמן נמשך היום שבו צייר אותו זילואה.

שני העותקים נמסרו לצדדים. המילטון החליק את שלו לתוך ילקוטו בלי להביט בו עוד. פורייה החזיק את שלו רגע בין ידיו, כאילו הוא אומד את משקלו. החלוקה נרשמה. מה שהיה בלונדון היה בלונדון. מה שהיה בפריז היה בפריז. מה שנשאר שם, בסמטאות ובשווקים ובאתרי החפירות הללו, לא השתייך לאיש בצד הזה של השולחן.

איש לא אמר דבר במשך כמה שניות. ואז אחד הקצינים הבריטים כחכת, וכולם זזו בבת אחת.

המילטון השמיע הערה אחרונה שזילואה מצא מדויקת בניסוחה.

— מה שעשינו כאן יישפט אחרת בידי הדורות הבאים. איני יודע אם השיפוט הזה יהיה לטובתנו. אבל לפחות ניסינו לעשות זאת בהגינות מסוימת.

ז'ולואה לא השיב. הוא היה עייף מדי לפילוסופיה. אבל הוא רשם את המשפט במחברתו באותו ערב, עם התאריך וההקשר. הוא לא יופיע באף חיבור שיתפרסם.

IV - הפרידות

לאחר שהסתיימו כל המשאים והמתנים בנוגע לחלוקת האוספים, בילו אנשי המדע הצרפתים והנציבים הבריטים את הימים האחרונים של ספטמבר באריות החפצים שיועברו ליעדיהם.

בצד הבריטי, העתיקות הגדולות היו רשומות בפנקס מאז ה-4 בספטמבר. לאנשי קלארק לא נותר אלא לארוז אותן בארגזים ולבדוק את הרצועות והחותמות. בחצר המחסן, הארגזים, אבן רוזטה, הסרקופגים, הפסלים על עגלותיהם המתינו להטענה בלי שאיש יפתח אותם עוד. מה שהוכרע במשא ומתן הוכרע. לא היה מה לפתוח מחדש.

ז'ולואה התבונן בשתיקה בהכנות הללו ברגשות מעורבים של מרירות והשלמה. הוא ידע שהחפצים האלה ייסעו סופית ללונדון ושלעולם לא יראה אותם עוד בימי חייו. אבל לפחות הציל את רישומיו, שיאפשרו לשמר חזותית את זכר המונומנטים הללו גם אם החפצים הפיזיים אבדו לצרפת.

ב-24 בספטמבר בא המילטון להודות לז'ולואה ולפורייה על שיתוף הפעולה היחסי שלהם במהלך המשא ומתן.

אנשי המדע הצרפתים, מצדם, ארזו את האוספים שהצליחו להציל.

כל איש מדע ערך מצאי מפורט של כל מה שנשא עמו, וציין בקפידה כל חפץ, כל כתב יד, כל רישום.

ב-25 בספטמבר נערכה בדיקה מקדימה בפיקוח משותף של קצין בריטי ושל פורייה. כל ארגז נפתח, תכולתו נבדקה מול המצאי, ואז נסגר שוב.

בערב ה-26 בספטמבר הושלמו כל הכנות האריזה. אנשי המדע הצרפתים היו מוכנים לעלות על האוניות לחזרה לצרפת מיד כשהאוניות הבריטיות יעמדו לרשותם.

בשעות האחרונות של יום ה-26 בספטמבר כינס ז'ולואה את עוזריו לבדיקה סופית. הוא הורה לפרוק ולבחון מחדש כל צינור מתכת המכיל רישומים, וידא שהפקקים הרמטיים ושהצינורות אינם סדוקים. הוא עשה כך גם עם חבילות

הניירות, קרטוני ההערות, תיקי הדפסי הגבס. כל מה שהוועדה תביא לצרפת נכנס בכמה ארגזים ובכמה גלילי נחושת. זה היה מעט עבור יותר משלוש שנות עבודה. זה היה הכול.

– לא שכחנו דבר?

– שום דבר מהותי. מכשירי המדידה בארגז מספר שלוש. מחברות המדידה האדריכלית בארגז ארבע. הרישומים שלך בצינורות אחד עד עשרים ושלושה. הדפסי הגבס של מרסל בתיקים. יומני המכון בארגז חמש.

זילואה הביט בצינורות המתכת. בפנים, מגולגלים ומקובעים בנייר כותנה, היו הלוחות המייצגים את מצרים העתיקה כולה שהצבא חצה, מצומצמת לקווים ולמקווקווים על נייר עבה. הנייר הזה היה מעטה יקר יותר מן המונומנטים עצמם, משום שניתן היה לשכפלו לאין סוף בחריטה, להעבירו לאורך הזמן והמרחב.

בלילה שבין ה-26 ל-27 בספטמבר ישב זילואה בחדרו, צינורות המתכת מסודרים בשורה אל הקיר משמאלו, ועבד על גיבוש מפתח רישומיו, רשימה אלפביתית ונושאית של כל המונומנטים שתועדו, מסווגים לפי אתר, תקופה, סוג אדריכלי.

המפתח הזה, שסיים בסביבות ארבע לפנות בוקר, יהיה תוכן העניינים הראשון של מה שיהפוך לתיאור של מצרים. הוא מנה אלפיים שמונים ושבעה רישומים המכסים מאה שמונים ושישה אתרים שונים, מהאי פילה בדרום ועד אלכסנדריה בצפון. על כל רישום ציין אם מדובר בתצוגה כוללת, בפרט אדריכלי, בכתובת, בייצוג פיגורטיבי.

עם עלות השחר סגר את המפתח והניח אותו בצינור מספר אחד, עם מחברותיו היקרות ביותר. הוא היה מוכן. מצרים הייתה בצינורות. הוא יכול היה לצאת. הוא כיבה את המנורה.

החותם הסופי של הארגזים הוטבע ב-27 בספטמבר בעשר בבוקר. קצין בריטי, שני עדים צרפתיים, נוטריון צבאי שאולתר לנסיבות. הטקס היה פשוט אך השלכותיו עצומות. ארבעים ושניים ארגזים אלה עמדו לחצות את הים התיכון ולהצטרף לאוספים הלאומיים הצרפתיים. זה היה, אחרי כל מה שקרה, ניצחון חלקי אך ממשי.

זימאר חרט בזיכרונו את הסצנה באומרו לעצמו שיתאר אותה בזיכרונותיו. מה שהרשים אותו לא היה המחזה כשלעצמו אלא מה שייצג. סופה של תקופה

בחיינו שלא תדמה לאף אחרת. בגיל עשרים ושלוש כבר חווה דבר שרוב האנשים לא חוו לעולם.

ז'ולואה, לעומתו, לא חשב על העתיד. הוא חשב על הפירמידות, על פסלי ממנון, על מקדשי פילה. על כל מה שלא הספיק לצייר.

ב-29 בספטמבר נודע לחכמים הצרפתים שהאוניות הבריטיות שנועדו להובילם לצרפת יהיו מוכנות להעלות את הנוסעים בעוד יומיים. הבשורה האיצה את ההכנות האחרונות.

בבוקר ה-30 בספטמבר קיבלו החכמים הצרפתים הוראה רשמית להיות מוכנים לעלות למחרת על אוניות ההובלה הבריטיות, שיחזירו אותם לצרפת דרך מלטה.

לפני העלייה על האונייה ביקר המילטון ביקור אחרון אצל החכמים הצרפתים. הוא הביא עמו את אישורי המעבר הרשמיים שיתירו את הובלת ארגזיהם דרך בדיקות הנמל הבריטיות. המסמך, חתום ועליו חותמת, היה הערובה הפורמלית שאיש לא ינסה לתפוס את רכושם ברגע האחרון.

– הנה אישורי המעבר שלכם. אני מאחל לכם נסיעה טובה חזרה.

הוא מסר לז'ולואה את צרור הניירות. ז'ולואה לקח אותו ואז השיב:

– ואני מאחל לכם לעשות שימוש טוב במה שאתם לוקחים עמכם.

המילטון חיך חיוך קצר. הוא הבין. בהקשר הזה, לעשות שימוש טוב באבן רוזטה, בסרקופגים, במומיות המלכותיות פירושו ללמוד אותם ברצינות, להנגיש אותם לחכמים, להפיק מהם ידע שיועיל לכול. זו תהיה ההצדקה המוסרית היחידה לכל מה שעשה כאן.

– נעשה כמיטב יכולתנו.

זה היה הכול. הם לא נפגשו עוד לעולם.

בערב האחרון התכנסו החכמים יחד, ללא המילטון וללא הקצינים הבריטים. הם אכלו מעט ושוחחו זמן רב. לכל אחד היו חרטותיו: האתרים שלא ביקר בהם, הכתובות שלא הועתקו, המונומנטים שעוד שנה הייתה מאפשרת ללמוד. אך כל אחד ידע גם שהם השיגו דבר שמעולם לא נעשה ולא ייעשה שוב באותו אופן.

בלילה שבין ה-30 בספטמבר לראשון באוקטובר שכב ז'ולואה על מזרן הקש שלו במחסן והאזין לקול הים ולצרחות השחפים. הוא הניח לשלוש השנים

שחלפו לעבור בזיכרוננו. הנחיתה באלכסנדריה, הצעדה במדבר, המראה הראשון של הפירמידות, מקדשי מצרים העליונה, מרד קהיר, אבן רוזטה, מותו של קלבר, המשא ומתן המתיש עם המילטון. כל זה נראה לו שייך לחיים אחרים, שחי אותם אדם צעיר ותמים יותר מזה שהוא היה עתה.

הוא קם עם עלות השחר, הלך לבדוק בפעם האחרונה שהשפופרות קשורות היטב, ויצא אל הרציף. הים היה שקט תחת שמיים עדיין כהים. כמה כוכבים נותרו במערב. על האוניות שעגנו במעגן נצצו פנסים. בעוד שעות ספורות יהיה על הסיפון. בעוד שבועות ספורים, בפריז.

בבוקר ה-1 באוקטובר לבשו הפרידות צורות שונות, לפי מזגו של כל אחד. ז'ולואה, שיצר קשרים מתמשכים עם כמה מלומדים מצרים בקהיר, ביקר ביקור אחרון אצל שייח' באלכסנדריה, בוגר אל-אזהר, שעמו החליף דעות על המונומנטים הפרעוניים. השייח', מלומד זקן שקרא ערבית, פרסית וטורקית אך לא צרפתית, גילה סקרנות אמיתית כלפי הרישומים שז'ולואה הראה לו.

— הוא אומר שהפרעונים היו ענקים, מתרגם המתורגמן. ענקים שבנו לנצח משום שהאמינו שיהיו בו.

— אולי הוא לא טועה. המונומנטים האלה שרדו את כל האימפריות שכבשו את הארץ הזאת. הם ישרדו גם את שלנו.

השייח' אמר דבר נוסף. המתורגמן היסס לפני שתירגם.

— הוא אומר: הבטתם באבנים האלה כאילו הייתה להן נשמה. זה טוב. ההבדל חשוב, גם אם עזבתם.

ז'ולואה רשם את המשפט. המשפט הדהד את הערתו של הווייל עבדאללה. הוא התחיל להבין שהמבט הקשוב שהניחו על מצרים העתיקה היה בעל ערך משל עצמו, ללא תלות בכל שיקול פוליטי וצבאי, ערך שהמצרים עצמם הכירו בו.

העלייה על האוניות נעשתה בסוף הבוקר של ה-1 באוקטובר. האוניות הבריטיות עגנו כמה מאות מטרים מהרציף. סירות הובלה שירתו כמעבורת בין הרציף לאוניות. ארגזי הצרפתים הועמסו ראשונים, בהסכמה עם המילטון, שהבין את חרדת החכמים לגורל אוספיהם.

שמות האוניות היו פטרל, אלססט ויוניטה. האחרונה הייתה פריגטה צרפתית שעברה לדגל בריטי, והאנגלים שמרו על שמה.

– זהירות, אמר ז'ופרואה למלח שהרים אחד מארגזי הצנצנות שלו בצד אחד בלבד. הוא שביר.

המלח הפך אותו לכל עבר כדי להעריך את שיווי משקלו, ואז הניח אותו בסירה עם האחרים. ז'ופרואה חרק שיניים.

מה שהטריד אותו היה המקום בבטן האונייה. בטני הפריגטות היו חשוכות, לחות, מאווררות רע, חשופות לזעזועי ההיטלטלות והגלים. צנצנות האלכוהול היו הבעיה החמורה ביותר. אם ארגז יתהפך בבטן האונייה בזמן סערה, אם העץ ייכנע להלם, הצנצנות יישברו, האלכוהול ישתפך, ואם יימצא פנס בקרבת מקום תהיה סכנת שריפה בבטן האונייה. הוא התריע על הסכנה בפני הקפטן הבריטי, שהבין ואישר להציב את הארגזים השבירים ביותר במקום נגיש בסיפון התחתון.

ז'ולואה עלה לסירה אחרון. הוא הביט בפעם האחרונה באלכסנדריה מגובה פני המים. הבתים הלבנים בעלי הגגות השטוחים, המינרטים הדקיקים, המצודה שנבנתה על חורבות המגדלור העתיק, ומאחורי כל אלה המדבר שהתחיל, עמק הנילוס שנעלם לכיוון דרום, המונומנטים הרבים שהצבא לא הגיע אליהם כולם.

– יש עוד כל כך הרבה לראות, לחש.

– תמיד יהיה, הוסיף ז'ומאר שעלה לאותה סירה. זהו טבעה של מצרים. היא אינה אוזלת.

הסירה התרחקה מהרציף. ז'ולואה לא הביט לאחור. הוא שמר לנגד עיניו את תמונתה של אלכסנדריה כפי שהייתה באותו בוקר, צלולה ומוארת באוויר היבש של אוקטובר.

משהתמקם על האונייה, סירב להניח את שפופרות הנחושת שלו בבטן האונייה. הוא נשא אותן אל דרגשו, המקום שהוקצה לו במגורי הקצינים הזוטרים, תא קטן של שני מטרים על מטר וחצי עם דרגש בד וקרט בתקרה. הוא תלה את התיקים שלו על הקרט. עשרים ושלוש שפופרות, כחמישים קילו. הדרגש שקע מעט תחת המשקל הנוסף.

הוא כמעט לא ישן בלילה הראשון. כל תנועה של האונייה גרמה לתיקים להתנוודד. הוא הביט בהם בחשכה וספר את התנוודות.

זימאר הציב את ארגזי המדידות הקרטוגרפיות שלו בהסכמה עם הסגן הראשון, קשורים אל המחיצות בחבלים, כמו ציוד ארטילריה. שיטה צבאית להגנה מפני הטלטול.

– כבר הובלתם מפות יקרות ערך? שאל אותו הסגן.

– לא. אבל ראיתי איך אתם קושרים את התותחים.

הסגן הנהק. זה היה הגיוני.

על הסיפון, הנוסעים הצרפתיים, חכמים וחיילים, מצאו עצמם מעורבים עם הצוותים הבריטיים בחלל שנועד לשני שלישים ממספרם. הקבוצות נשארו נפרדות, הצרפתים בחרטום ובצד שמאל, הבריטים במרכז ובצד ימין. אך במעברים הצרים, במסדרונות, בסולמות, הם נתקלו זה בזה עשרים פעם ביום בלי לדבר.

מה שהחכמים הרגישו היה פחות בושה ויותר אבסורד. הם שבו לצרפת על אוניותיהם של אלה שזה עתה לקחו מהם את אבן רוזטה ואת סרקופג נקטנבו השני. אותו צי שהטביע את הצי שלהם באבו קיר. להיסטוריה הייתה דרך להיסגר על עצמה.

זילואה כתב זאת כך במכתבו של אותו ערב. מכתב שלא סיים ולא שלח מעולם:

“אנו חוזרים לצרפת על כלי השיט של מנצינו, כשאישורי המעבר שלהם בכיסינו ואבן רוזטה בבטנם. לקחנו את מצרים מהמצרים, והם לקחו אותה בחזרה. האבנים נוסעות כעת ללונדון. הרישומים שלנו נוסעים לפריז בשפופרות נחושת ששמורות אצלי בדרגש. אני חושב שזה הבדל שיהיה חשוב, בטווח הארוך.”

זילואה מעך את המכתב וזרק אותו, בלי מילים למה שהרגיש. הוא ינסה למצוא אחרות ב“התיאור”.

V - ההפלגה

לים התיכון של אוקטובר היו מצבי רוח משלו. כבר ביום השני קמה רוח צפון-מזרחית והים התחולל. האונייה החלה להתנדנד בחוזקה. כמה חכמים, שלא היו רגילים להפלגה, העבירו את הימים הראשונים שרועים בתאיהם – חוץ

מזימאר, שירד לבטן האונייה לבדוק את ארגזיו, ומזיפרואה סנט-הילר, שעלה לבדוק אותם בכל שעתיים.

זילואה נשאר על הסיפון. הוא עשה את מסע ההלוך בלי קושי ופיתח יחס שליו אל הים במהלך החודשים המצריים. הוא התבונן בגלים, בעננים, באור המשתנה, באותו מבט שהפנה אל המונומנטים. קשוב, פתוח, בלי שיפוט. קצין בריטי, אחד הקצינים הבריטים הצעירים, בא לשוחח עמו.

— מה בדיוק אתם לוקחים עמכם בשפופרות האלה?

— את מצרים העתיקה.

הקצין הביט בו בלי להבין.

— רישומים, הבהיר זילואה. מדידות של מונומנטים. העתקי כתובות. כל מה שהצלחתי לתעד במשך יותר משלוש שנים. יהיה בהם כדי למלא כרכים שלמים.

— כמו אנציקלופדיה?

— עם תמונות, אמר זילואה.

הקצין נראה מרוצה והלך. זילואה נשאר על הסיפון עוד שעה, מביט בים. אי שם מעבר לאופק הפירמידות עדיין עמדו. אדישות. הן לא חיכו לדבר.

ביום החמישי שככה הרוח. הים שב לתנועתו הסדירה. החכמים הופיעו שוב על הסיפון, עדיין חיוורים אך עומדים על רגליהם. כל אחד חזר למקומו, לפנקסיו, לחישוביו. העבודה התחדשה עוד לפני שמלטה נראתה באופק.

זימאר עבד על רשימות המדידה שלו, מחפש סתירות. כמה מהן נפתרו. שתיים סירבו להיפתר.

— הביטו במדידות האלה, אמר והניח את פנקסיו על המעקה. בסיס הפירמידה של חפרע ארוך מעט יותר בציר מזרח-מערב מאשר בציר צפון-דרום. לא בהרבה. עשרים סנטימטרים על מאתיים וחמישה עשר מטרים. אך זה חוזר בשלוש הפירמידות הגדולות של גיזה.

— טעות במדידות שלכם?

— אפשרי. אך לא סביר. מדדתי כל צלע שלוש פעמים.

— אז?

– אז המדידות שלהם מביאות בחשבון את עקמומיות כדור הארץ. המעשה יכול להקדים את התיאוריה בכמה מאות שנים.

זילואה הביט בו זמן רב.

– פרסמו את זה.

– לא עכשיו. זו רק השערה. אני רוצה לבדוק עם מונז' בפריז.

מונז' עזב עם בונפרטה. אך המדידות נסעו עם ז'ומאר, בשפופרת מספר ארבע. התוצאה הזאת, שפורסמה בכרכי התיאור, תעשה אותו לאחד ממייסדי הגאודזיה המודרנית. באותו ערב על הסיפון היה ז'ומאר רק אדם בן עשרים ושלוש שלא הצליח להירדם.

מה שז'ומאר לא אמר – מה שלא אמר לאיש מאז עזיבת אלכסנדריה – הוא שההשערה הפחידה אותו כשם שהלהיבה אותו. אם בוני הפירמידות הכירו את עקמומיות כדור הארץ, פירוש הדבר שמשאו אבד. לא נשכח – ידע נשכח – אלא אבד במובן החזק: הושמד, התפזר, נעשה בלתי נגיש. עשרים מאות שנה של כיבושים, של ביזה, של שריפות. ספריית אלכסנדריה. הפפירוסים שחיילי קיסר שרפו בלי לקרוא. האדישות הארוכה של הכובשים שבאו זה אחר זה כלפי מה שהכילו הקירות.

הוא הוציא ממעילו את פנקס מספר שבע עשרה, זה שייעד להשערות שלא אומתו. הוא רשם בו, במהלך החודשים, את התצפיות שלא נתנו את עצמן להסבר מיידי. הכיוון האסטרונומי של המקדשים. היעדר כל שגיאה בפרופורציות של מקדש אמון הגדול בקרנק לאורך חמש מאות מטרים. סידור החדרים והגלריות הפנימיות של הפירמידות הגדולות, שצירהן נראו לו כעונים לחישוב שעוד לא שחזר עד תום.

הפירמידות לא היו קברים בלבד. אולי לא קברים כלל, במובן שבו הבינו את המילה בצרפת. הן היו מכשירים. מכונות למדידת העולם, לקיבוע השמיים באבן, להעברת ידע אל הבאים אחריהן, ידע שהפפירוס אינו יכול להבטיח. כי הפפירוס נשרף. האבן, פחות.

הוא סגר את הפנקס. זו הייתה השערה רחבה מדי להערת שוליים. היא דרשה עשר שנות עבודה. הוא היה בן עשרים ושלוש. היה לו זמן.

הלילה ירד. הכוכבים מעל הים התיכון היו עמומים יותר מאלה שמעל המדבר. הוא חיפש את אוריון ומצא אותו, נמוך על האופק, שלושת כוכבי החגורה נוטים מעט דרומה. הוא נשאר להביט בהם עד שהקור אילץ אותו להיכנס.

בשפופרת מספר ארבע, בין שני גלילי נייר משומן, החליק דף קטן מקופל לארבע, שעליו העתיק בגיזה את המידות המדויקות של הבסיסים. המספרים האלה לא ישקרו. הם היו העוגן שלו.

על סיפון הירכתיים כתב פורייה. זה ימים חיפש את פתיחת ההקדמה ההיסטורית של התיאור. המשפט שיבהיר לקורא מדוע מצרים חשובה יותר מכל ציוויליזציה עתיקה אחרת. הבעיה לא הייתה החומר. הבעיה הייתה הטון. אילו אימץ את טון המלומד, יאבד את הקורא המשכיל שרצה להתרגש. אילו אימץ את טון הנואם, יבגוד בקדנות שהמכון ציפה לה ממנו.

הוא מילא וקרע אחד עשר עמודי פתיחה. בכל אחד עשר הניסיונות האלה הייתה אותה טעות: הוא פתח במסע. "ב-19 במאי 1798 הפליג הצבא הצרפתי מטולון." "או: "ועדת המדעים והאמנויות, המורכבת ממאה שישים ושבעה חברים." ניסוחים נכונים שאמרו לקורא שהוא עומד לקרוא דין וחשבון. זה לא היה דין וחשבון.

מה שחיפש – ולא מצא – היה המילה שתבהיר לקורא מדוע מצרים שונה מכל שאר הארצות. לא יפה יותר, לא עתיקה יותר במובן הרגיל. עתיקה אחרת. העתיקות כתכונה פיזית של האוויר, של האבן, של הנהר. היו לו שלושת אלפי שנות היסטוריה שעליו להכניס להקדמה. ואיש עוד לא מצא כיצד לכתוב שלושת אלפי שנה.

– במה להתחיל? אמר בקול רם, לעצמו ולזימאר שהקשיב לו.

– במה שאינו משתנה. הנילוס. ההצפה השנתית. העונות. כל השאר – הפרעונים, השושלות, הכיבושים – חולף לעומת זה. התחילו בגאוגרפיה. השאר יבוא.

פורייה רשם. הוא הרגיש שמשוהו מתרופף בחזהו. לא הגאוגרפיה במובן הטכני, לא קווי הרוחב והאורך. הגאוגרפיה במובן של צורת העולם כפי שהיא כופה את עצמה על בני האדם. הנילוס שעולה ויורד. העמק שבין שני מדבריות. הציוויליזציה כמענה לאילוף פיזי. את זה היה יכול לכתוב.

הוא התחיל את העמוד השנים עשר. הפעם לא קרע אותו. כתב שלוש שורות, קרא אותן שוב. הן החזיקו. השלישית קבעה שהנילוס חוצה את המאות בלי שהמאות חוצות אותו. זה לא היה מושלם. אך זה היה חי. זו הייתה התחלה. הוא המשיך.

זיפּרואה סנט-הילר, באותם ימים, כתב את הרשימות שיהפכו למאמריו הראשונים על החי של הנילוס. הוא עבד בתאו, מוקף בצנצנות קשורות מפני ההתנודדות. ריח האלכוהול ששימר את בעלי החיים ריחף בחלל הצר.

– על מה אתה חושב כשאתה כותב את התיאורים האלה? שאל אותו זימאר באחד הערבים.

– אני חושב על אלה שיקראו בעוד חמישים שנה. אני רוצה שיראו מה שראיתי. לא יותר ולא פחות. רק מה שיש.

זו הייתה סיסמתו בלי שניסח אותה: להעביר בנאמנות, למסור בלי לבגוד, להותיר לדורות הבאים תצפית ולא פרשנות.

בבוקר ה-10 באוקטובר נכנסה האונייה לנמל ולטה. החכמים ירדו לחוף וטיילו בקבוצות קטנות ברחובות העיר המבוצרת. קצת יותר משנה חלפה מאז שחיל המצב הצרפתי פינה את האי תחת לחץ בריטי, והיוניון ג'ק התנוסס כעת על הביצורים שבהם ראה זילואה מתנוסס הטריקולור במעברו ביוני 1798.

– כבשנו את האי הזה בשלושה ימים, אמר פורייה באירוניה נוגה כשהתבונן במבצרי ולטה. איבדנו אותו אחרי שנתיים של מצור. כזו היא ההיסטוריה המצרית שלנו בקיצור: ניצחונות מזוהרים, נטישות שקטות.

זילואה התיישב מול הקו-קתדרלה של יוחנן הקדוש ושרטט במהירות את חזיתה החמורה. לא בשביל התיאור שעסק רק במצרים, אלא לעצמו, כתנועה אינסטינקטיבית של ידו שכבר לא ידעה להישאר בטלה מול מבנה ראוי לציון. השרטוט נמשך עשרים דקות. כשהרים את עיניו, זימאר עמד מאחוריו.

– אתה עדיין מצייר, אמר זימאר בחיבה מהולה בהערצה.

– אצייר תמיד. זו דרכי לראות את העולם.

בערב התכנסו החכמים בפונדק לארוחה. השיחה נסבה באופן טבעי על מה שכל אחד התכוון לעשות עם שובו לפריז. זיפּרואה סנט-הילר רצה לחזור לתפקידו במוזיאון להיסטוריה של הטבע. פורייה חשב על משרת הפרפקט של מחוז האיזר שבונפרטה הבטיח לו. מרסל הזכיר בגעגוע את בית הדפוס הלאומי.

– ואתה, זילואה? שאל זיפּרואה סנט-הילר.

– אני? אעבוד. זה הכול. הרישומים האלה לא יתחקקו מעצמם.

ב-11 באוקטובר עם שחר עקרה האונייה עוגן והמשיכה בדרכה צפונה-מערבה. הים התיכון המערבי, צונן וסוער יותר מהים המזרחי, הזכיר להם בצבעיו האפורים-ירקרקים את חופי פרובנס של נעוריהם.

במהלך החלק האחרון הזה של ההפלגה – חמישה ימים ממלטה – נפגשו החכמים בכל יום בתא הגדול כדי לדון בהתיאור. מי יכתוב מה. באיזה סדר. כמה כרכים.

– התיאור הזה חייב להיות אנציקלופדיה, אמר פורייה. לא כמה לוחות עם הערות אלא כל מה שראינו, מדדנו, צפינו בו. המונומנטים, הגאוגרפיה, ההיסטוריה של הטבע, החברה העכשווית. עשרים כרכים לפחות.

– הלוחות האלה יהיו מושלמים או שלא יהיו, אמר ז'ולואה. החרטים הטובים ביותר בפריז, כמה זמן שיידרש. פגם אחד, מתחילים מחדש.

ז'ומאר רצה אטלס גאוגרפי שלם, המפות המדויקות הראשונות של כל עמק הנילוס. ז'ופרואה דרש מקום של כבוד להיסטוריה של הטבע. מרסל חשב על הדפסי הגבס של אבן רוזטה.

כל אחד חשב על מה שיישאר ממנו. ז'ומאר, בחרטום האונייה, הרים את עיניו מפנקסיו. החוף עוד לא נראה. הוא חשב על המדידות בשפופרותיו: בעוד מאה שנה מישהו ישתמש בהן בלי לדעת את שמו. זה הספיק לו.

ב-16 באוקטובר, אחר הצהריים צלול של סתיו, צרפת הופיעה סוף סוף באופן: תחילה קו כהה ונמוך, ואז, בהתקרב, קווי המתאר של ראשי יבשה וגבעות. צרפת. הם לא אמרו דבר. לא היה מה לומר.

ב-17 באוקטובר, בשש בבוקר, נכנסה האונייה למימי החוף של פרובנס. אור הסתיו על הים היה שונה מזה של הים התיכון המזרחי. חיוור יותר, מפוזר יותר, בקלילות שעמדה בניגוד לצפיפות האור של מצרים.

– אני מכיר את האור הזה, אמר ז'ולואה לז'ומאר. זה האור של צרפת. לא ידעתי שלאור יש מולדת.

החוף התקרב. כעת ניתן היה להבחין במצוקי הגיר, במפרצונים הסלעיים, בבתי הדייגים הראשונים.

– אנחנו חוזרים הביתה.

המילה הפשוטה הזאת הכילה הכול: את ההקלה, את הצער, את העייפות, את הציפייה לעבודה שחיכתה. כאילו מצרים הייתה סוגריים והחיים האמיתיים

שבים עכשיו. אך שני החכמים ידעו שההפך הוא הנכון. החיים האמיתיים היו שם, בשנים העזות ההן. מה שנפתח לפניהם היה העולם הרגיל.

VI - החזרה לצרפת

האונייה עגנה בטולון ב-18 באוקטובר 1801, שלוש שנים וחמישה חודשים אחרי יציאת הצי הצרפתי מאותו נמל במאי 1798. נסיבות החזרה עמדו בניגוד לנסיבות היציאה. במקום צי של שלוש מאות וחמישים אוניות שהובילו שלושים ושמונה אלף חיילים, כמה אוניות בריטיות החזירו את שרידי צבא מובס.

החכמים ירדו בטולון ברגשות שאיש מהם לא ידע לתת להם שם בדיוק. צרפת השתנתה. הם השתנו יותר.

זילואה ירד מגשר האונייה הבריטית והניח רגל על רציף טולון. אבן רטובה, קרה. ריח מלח וזפת. שחפים צועקים מעל הנמל.

זילואה עצר, הניח לאחרים לעקוף אותו, בלי לומר דבר ובלי לנשק את האדמה. הוא הביט ברציף, במבנים, בגבעה שמעל העיר, בשמיים האפורים של אוקטובר. האוויר היה קר ולח. קור ים תיכוני באוקטובר, שונה מהקור היבש של מצרים. הוא שאף אותו לריאותיו וחיכה שגופו יזכור.

הארגזים – רישומיו של זילואה, אוספיו של זיפראוה סנט-הילר, הדפסי הגבס של מרסל, מכשירים, כתבי יד – פורקו תחת השגחתם. הם התכנסו בפונדק בטולון.

– למצרים.

פורייה הרים את כוסו.

– לאלה שלא שבו ממנה.

הם שתו בשתיקה. הערב הסתיים מוקדם.

למחרת בבוקר שלחו רשויות הנמל של טולון קצין לבצע את הפריקה הרשמית של הארגזים. הקצין היה צעיר ולא ידע דבר על המסע למצרים מלבד מה שנאמר עליו בעיתונות הפריזאית. הוא בחן את מניפסטי ההובלה בקפדנות מינהלית, ספר את הארגזים וייעד מחסן מאובטח סמוך לרציף.

– החפצים האלה מהווים את המורשת המדעית של הרפובליקה, אמר לו פורייה בסמכות שלא סבלה עוררין. הם יועברו לפריז בליווי אבטחה בהקדם האפשרי. דאגו שהמחסנים יהיו יבשים ונעולים כהלכה.

הקצין קד קידה וביצע. פורייה שב באופן אינסטינקטיבי אל קולו של פקיד פריזאי, אל ביטחונו של הדובר בשם מוסד. שלוש שנים במצרים לא מחקו זאת.

אחר הצהריים התכנסו כמה מהחכמים במשרדי הפרפקטורה הימית כדי לנסח את דוחותיהם הרשמיים הראשונים לשר הפנים. הדוחות נועדו לקבוע שוועדת המדעים והאמנויות מילאה את משימתה, שאוספיה שלמים בחלק שניצל, ושעבודת הפרסום יכולה להתחיל. פורייה ניסח את הדוח הראשי ביד בטוחה, בלי להזכיר את האבדות שהסבו הבריטים אלא בהערה עובדתית בנספח.

– נניח את הפוליטיקה למי שישתמש בה. תפקידנו להציג מה שעשינו ומה שהבאנו. השאר שייך להיסטוריונים ולדיפלומטים.

ז'ומאר, שקרא את הדוח מעבר לכתפו, הנהן. הוא היה בן עשרים ושלוש. כל חייו נפתחו לפניו, והחיים האלה כבר סומנו בחוויה שרוב בני האדם לא יחוו לעולם. זה יספיק לו. המחשבה הזאת ניחמה אותו.

השעות האחרונות בטולון הוקדשו לפורמליות מינהליות שעמדו בניגוד ליוצא הדופן שבמה שנחווה זה עתה. טפסים, חתימות, חותמות רשמיות. הביורוקרטיה של הקונסוליה ספגה את המסע למצרים אל מעגליה הרגילים. ז'ולואה הבחין, באירוניה שקטה, שהפקיד שרשם את ארגזי הוועדה התייחס אליהם כפי שהיה מתייחס למשלוח קמח או צמר. אופיו יוצא הדופן של התוכן לא הופיע בשום מקום. ארבעים ושני ארגזים. זה כל מה שהביורוקרטיה ראתה.

– כך ציוויליזציות שומרות על זיכרוןן. בטפסים מינהליים שאיש אינו קורא. פורייה חייך. זה היה נכון, וזה היה גם העיקרון שעליו נשענה תקוותו שהתיאור של מצרים ישרוד משטרים ומלחמות. הוא ייקטלג, יוכנס למצאי, יעיינו בו דורות של חכמים שלא ישמעו מעולם על פורייה או על דנון, אך יקראו את מילותיהם.

למחרת בבוקר יצאו לדרך לפריז.

המסע נמשך כשבוע בדרך הראשית שחצתה את עמק הרון ואז המשיכה צפונה דרך בורגונדי. החכמים נסעו בכרכרות ציבוריות, ומטענם היקר בא אחריהם בנפרד בעגלות הובלה מאובטחות.

במהלך הנסיעה זכו לראות את צרפת ולהיווכח בשינויים הפוליטיים הגדולים שחלו בזמן גלותם המצרית. צרפת החליפה משטר.

באביניון המתין המון מול הכרכרה. אנשים שאלו לשלום בנים, אחים, בעלים שאת עקבותיהם איבדו זה שלוש שנים. פורייה ירד והשיב בסבלנות. הוא לא ידע על כולם.

המחזה הזה הטביע בו חותם עמוק יותר מן הפירמידות. ברקע ההרפתקה הגדולה הייתה מציאות פשוטה: אנשים שהמתינו. הייתה שם אישה כבת חמישים שאחזה בידה דיוקן זעיר. היא לא ביקשה דבר. היא רק הביטה בפני החיילים שירדו. פורייה סב את עיניו. יש שימשיכו להמתין תמיד.

המעבר בליון היה הזדמנות לעצירה של יומיים. לכמה חכמים היו משפחות או ידידים באזור וניצלו זאת לפגישות מחודשות מאולתרות. פורייה, שמשפחתו הייתה באוקסר, הסתפק בשליחת מכתב מליון המבשר את בואו הקרוב לפריז.

זילואה, מצדו, ניצל את היוםיים האלה בליון כדי לבקר חרט מפורסם שאת עבודתו ראה לפני המסע. הוא רצה להעריך אם אפשר לצרף את החרט הזה להפקת לוחות התיאור.

– הנה דוגמאות, אמר זילואה ופרש כמה מפנקסיו על שולחן הסדנה.

החרט בחן את הרישומים זמן רב. עיניו המקצועיות העריכו את הקשיים. קווי ההירוגליפים דרשו דיוק קיצוני, לתבליטים היו גוני עומק שקשה להעביר בחריטה שטוחה, והמראות הכלליים על המקדשים דרשו שליטה בפרספקטיבה שלא לכל החרטים הייתה.

– זו עבודה רצינית. אני יכול לעשות אותה. אך אזדקק לזמן. להרבה זמן.

זילואה הביט בידי החרט. רחבות, יציבות, עם יבלות במקומות המדויקים שרק האזמל מייצר. ידיים שונות משלו. שלו צירו. אלה יחרטו. המעבר מתנועה אחת לאחרת היה הדבר שעדיין לא הבין היטב. יהיה עליהם ללמוד יחד.

– יש לנו זמן. מה שאין לנו הוא הזכות לעשות עבודה חפוזת.

הם הסכימו על תנאים עקרוניים. זילואה רשם את השם בפנקסו. החרט הליוני הזה היה בדיוק מה שחיפש.

בערב, בשו בו לפונדק, מצא זילואה את פורייה באולם המשותף.

– בונפרטה נטש אותנו, אמר. ועכשיו הוא עומד להשתמש בעבודתנו לתהילתו. פורייה ניסה למתן את השיפוט החמור.

– בלעדיו לא היינו שם. ויש בידי האמצעים לממן את התיאור. נחזיק את שתי העובדות האלה בראש.

בליון קנה זילואה בחנות ספרים עותק של התכתבותו שלו עם המכון, שפורסמה בעת היעדרו. המוכר לא זיהה אותו. קריאת מכתביו ממצרים מצרפת עוררה בו רושם מוזר. כאילו אדם אחר חי את החוויה והעביר לו דין וחשבון מרחוק. הוא הכיר את המילים אך לא לגמרי את הקול. כתיבתו השתנתה. היא נעשתה ישירה יותר, פחות מושקעת באפקטים. אולי זו הייתה בשורה טובה.

– אני כבר לא האדם שיצא מטולון במאי תשעים ושמונה, אמר לזימאר בדרך. – לא. איש אינו כזה.

הכניסה לפריז דרך פרבר סן-אנטואן נעשתה בשעת בין הערביים. העיר הייתה גדולה יותר בזיכרוננו מכפי שהייתה באמת. הוא העלה את פריז על נס בחודשי מצרים עד שהפך אותה לסמל לכל מה שאין לו. המציאות של העיר הדהימה אותו בעקביותה הפרוזאית. אותם רחובות, אותם ריחות, אותם רעשי עגלות על האבנים.

– פריז היא תמיד פריז.

– אתה חוזר ממרחק רב, אדוני? שאל העגלון.

– ממצרים.

– אה, אמר העגלון. אומרים שזה יפה.

– זה יותר מיפה. אך צריך לחזור כדי לדעת מה זה שווה.

ההגעה לפריז ב-28 באוקטובר הייתה צנועה יותר מכפי שחלק היו מבקשים. בלי מצעד, בלי קבלת פנים רשמית, בלי נאומים. צבא המזרח שב מובס, וממשלת הקונסולים לא ראתה סיבה לחגוג כניעה. בונפרטה כבר בנה מחדש את אגדתו בלי מצרים. המערכה הפכה בנאומים הרשמיים לסוגריים נדיבים,

מעשה של עניין מדעי שנאלץ להתפנות מפני הנסיבות, ולא תבוסה צבאית צרופה.

זולואה הניח לחבריו להתפזר וחזר לבדו לביתו שברחוב סן-דומיניק. הדירה הייתה סגורה. משפחתו, שקיבלה הודעה במכתב מטולון, פתחה מחדש את התריסים. הוא נכנס, הניח את מעילו, התיישב בכורסה שבה נהג לקרוא. הייתה אש בקמין. החום על פניו היה רך, יציב, חום של עץ בוער שאין לו דבר במשותף עם החום של מצרים.

הכול היה במקומו. הספרייה, התמונות, שולחן הכתיבה. שלוש שנים במצרים ופריז לא זזה.

הוא לקח פנקס ריק מהמדף, הראשון שמצא, וכתב בראש העמוד הראשון: "אוקטובר 1801 – העבודות מתחילות." אחר כך סגר את הפנקס והלך לישון. המפגשים המשפחתיים התקיימו בימים שאחר כך, ככל שהחדשות התפשטו בין הקרובים. ההורים, הידידים, העמיתים לשעבר. כל אחד רצה סיפורים, תיאורים, אנקדוטות. האם הפירמידות היו באמת גדולות כפי שטענו הנוסעים? האם החום היה נסבל? האם באמת פחדו כפי שרמזו המכתבים?

זולואה ענה בסבלנות, מכייל את סיפוריו לפי שומעיו. עם הוריו נמנע מפרטי הקרבות והמחלות. עם ידידיו המלומדים נכנס לפרטי המונומנטים. עם הציבור הרחב שמר על נימה של תימהון וקסם. את היכולת הזאת להתאים את הסיפור לקהל זיהה בעצמו כאמנות שלא האמין שהוא ניהן בה. היא תועיל לו עבור התיאור.

– יותר מזה. השמועות תמיד נופלות מהמציאות בכל מה שאי אפשר לדמיין. הנוסחה הזאת זיכתה אותו במבטים לא מאמינים אחדים ובכמה הזמנות לארוחת ערב אצל פריזאים סקרנים לשמוע את הרפתקאותיו. הוא קיבל אותן, סיפר, אך תמיד בתחושה שהמילים בוגדות בחוויה. מצרים לא נתנה לספר. היא נחוותה. ועתה חיה בצינורות הנחושת הערומים בדירתו, מחכה שיתרגמו אותה ללוחות חרוטים.

הוא נרדם באותו לילה עם המחשבה הזאת. היצירה האמיתית עדיין לא החלה. היא תחל מחר, ותימשך עשרים שנה. זו הייתה המידה המדויקת של מה שנטלו על עצמם. ועשרים שנה נראו לו, באותו רגע, גם סבירות לחלוטין וגם מסחררות לחלוטין.

בדצמבר, משחלפה ההתלהבות הראשונית של המפגשים המחודשים, החלו החוקרים להתארגן הלכה למעשה.

ב-10 בדצמבר התקבל פורייה בקהל אצל בונפרטה בארמון הטווילרי. המסדרונות היו רחבים וקרים, וחום האח לא הגיע עד חדרי ההמתנה. בונפרטה חיכה לו בחדר עבודתו, עומד, כמו תמיד. פורייה הציג את תוכנית הפרסום. בונפרטה, שהבין את התועלת המדינית שבהאדרת מסעו המצרי חרף כישלונו הצבאי, קיבל את ההצעה בברכה.

— פרסמו את זה, אמר בונפרטה. אני עושה מזה פרויקט מדינה.

בונפרטה הכריז רשמית שמדינת צרפת תממן במלואם את ההכנה וההדפסה של התיאור של מצרים ושפרסום זה ייחשב לפרויקט לאומי בעדיפות עליונה. הוא מינה ועדת עריכה שהורכבה מפורייה כעורך ראשי, מדגון כמנהל אמנותי האחראי על הלוחות, ומכמה חוקרים אחרים כעורכי תחום האחראים על החלקים הנושאים השונים.

משרדים הועמדו לרשות החוקרים בבניין ממשלתי בפריז, שבו יוכלו לעבוד מדי יום. תקציבים נכבדים הוקצו להעסקת חרטים מקצועיים, שרטטים עוזרים ומזכירים מעתיקים.

דגון הקדיש את דצמבר כולו לסידור אלפי רישומיו, כדי להתחיל במלאכת הפיכת סקיצותיו המהירות ללוחות חרוטים מפורטים. הוא מיין את רישומיו לפי מונומנטים ולפי סוגים. מבטים כוללים, פרטים אדריכליים, תבליטים, כתובות הירוגליפיות, תוכניות קומה, חתכים אנכיים.

— עבודת הסידור המקדימה הזאת הכרחית, הסביר לעוזריו, לפני שנוכל להתחיל בעבודת החריטה עצמה. בלי סידור שיטתי קפדני נאבד שבועות בחיפוש לשווא אחר הרישומים שנצטרך. עם הסידור השיטתי הזה לפי אתרים ולפי סוגים נוכל לעבוד ביעילות.

הוא החל לבחור את מיטב חרטי הנחושת של פריז כדי להפקיד בידיהם את המלאכה העדינה של שכפול רישומיו. הוא פגש כל חרט פוטנציאלי, בחן דוגמאות מעבודתו הקודמת, ודן בהרחבה בסטנדרטים של האיכות שידרוש.

המגעים הראשונים עם החרטים גילו קושי בלתי צפוי. הטכנאים המעולים הללו ידעו לשכפל מקור בכל סגנון מקובל. אך רישומיו של דגון לא היו בשום סגנון מקובל. היו בהם חופש קו, דחיפות, חוסר דיוק פורה שהחריטה האקדמית לא ידעה להעתיק.

– תצטרכו לחנך את עינכם. המוסכמות האלה אינן כשלים. הן נשמעות להיגיון שעליכם להבין לפני שתשכפלו אותו. חרט שאינו מבין מדוע פנים מצריים מצוירות כך, בתיקוניו יטעה טעויות חמורות.

העבודה הזאת תימשך זמן רב יותר משצפה. אך היה ברור שדנון לא יתפשר, והתיאור יהיה העבודה הגדולה ביותר שבה השתתף מעודו.

פורייה, מצדו, התקדם בכתיבת ההקדמה ההיסטורית. הוא אימץ נימה של עיון מלומד שהלמה את היקף הפרויקט. כל משפט נשקל. הוא לא רצה שהתיאור יהיה קטלוג מאויר בלבד. הוא רצה שיהיה מעשה מחשבה, מונומנט רוחני בדומה ל*אנציקלופדיה*, טקסט שיאמר לדורות הבאים מה הבינה צרפת במצרים, ואולי מה אמרה מצרים על צרפת.

דצמבר 1801 הסתיים בעבודה מרוכזת זו, במשרדים ובסדנאות שבהם קיבלה היצירה הגדולה צורה. איש מהחוקרים לא יכול היה לדעת אז שיידרשו עוד שנים להשלמתה, ושעשרים ושלושת כרכי הפוליו של התיאור של מצרים יושלמו רק ב-1829. כמעט שלושים שנות עבודה כדי לתת דין וחשבון על שלוש שנות מסע. אולי היה הפער הזה המידה המדויקת של מה שראו.

הישיבה של 19 בדצמבר במכון צרפת הייתה הישיבה הרשמית הראשונה של ועדת המדעים והאמנויות מאז שובה. פורייה ארגן את ההזמנה בקפידה, ושלח מכתבים אישיים לכל חבר שעדיין בחיים – כשלושים נספו במצרים – כדי להזמין להיפגש באולם הגדול של המכון.

הם היו כשישים, שבאו מכל רחבי צרפת. אחדים לא ראו זה את זה מאז אלכסנדריה, מאז ימי הכניעה וההפלגה. הם נפגשו מחדש בהתרגשות מאופקת של ניצולים שחלקו חוויה שאיש אחר לא יוכל להבין עד תומה.

פורייה ניהל את הישיבה בחגיגות הראויה לה, סקר את העבודות שהושלמו, את הקשיים שהתגברו עליהם, את האבדות שנגרמו, הזכיר את שמות הקולגות המתים, ואחר כך הציג את תוכנית הפרסום של התיאור, את המימון שהושג מן הממשלה הקונסולרית, את לוח הזמנים המשוער.

– העבודה הזאת תיקח זמן. אולי עשר שנים. אולי יותר. כל אחד מכם יידרש לתרום לכתיבת חלקו. מה שהתחלנו במצרים, נסיים כאן, בפריז, במשרדינו ובספריותינו. ההרפתקה הייתה שם. היצירה תהיה כאן.

דנון, שישב בקהל, הקשיב וחשב על פנקסיו בדירתו, על כל הרישומים הללו שחיכו לחריטה. העבודה שעשה במצרים הייתה רק מחצית העבודה. המחצית השנייה החלה.

השבוע האחרון של דצמבר הוקדש לכתיבת הדוח הרשמי הראשון של ועדת המדעים והאמנויות לשר הפנים. הדוח, בן תשעים ושניים עמודים, הציג מצאי של מה שהוועדה השלימה, של מה שהביאה עמה, ושל מה שהיא מציעה לפרסם.

פורייה כתב את עיקרו, דנון את החלק האמנותי, ז'ופרואה סנט-הילר את חלק הטבע. מרסל את החלק שנגע לשפות ולכתבי היד. המסמך, מאופק ומדויק, הרשים את השר, שהעבירו לבונפרטה בצירוף הערה חיובית.

בונפרטה, שעקב אחר התקדמות האוספים מאז שובו לצרפת שנתיים קודם, זימן את פורייה לפגישת עבודה. הוא רצה שהתיאור של מצרים יהיה לא רק מונומנט מדעי אלא גם מונומנט מדיני המהלל את מערכתו המזרחית. שתי המטרות לא היו סותרות, אך דו-קיומן חייב את החוקרים לנווט בזהירות.

– נשרת את המדע, אמר פורייה לדנון אחרי הפגישה עם בונפרטה. ונניח לבונפרטה להאמין שאנו משרתים את תהילתו. כך מומנו תמיד יצירות המדע הגדולות.

דנון חיך. ניסוח זה היה אולי המדויק ביותר ששמע לתיאור מצבם מתחילת המסע.

בונפרטה קיבל את דוח הוועדה בעניין שלא היה מעושה. הייתה לו סקרנות אינטלקטואלית אמיתית לכמה היבטים של המסע, הפירמידות, אבן רוזטה, מקדשי תבאי העצומים. הוא יקרא בלהט, שנה אחר כך, את המסע של דנון וידבר עליו עם ידידיו.

– דנון שלכם כותב היטב, אמר מונז'. זה נדיר אצל חוקרים. מכתביו על הפירמידות הם התיאורים הטובים ביותר שקראתי.

– הוא רואה את מה שהוא מתאר, אמר בונפרטה. הוא אמן לא פחות מחוקר. בונפרטה הנהן. כעבור כמה שבועות הודיע לדנון שיש לו רעיון עבורו, בלי להיכנס לפרטים.

עבור החוקרים שנותרו לעבוד על התיאור, הרעיון שדנון עשוי לקבל תפקיד בצמרת היה בשורה טובה. הסיכוי הזה הבטיח להם בן שיח רם דרג, מבין ומיועד בתוך הממשלה.

המימון שבנופרטה העניק היה נדיב אך לא בלתי מוגבל. החוקרים נאלצו להתעמת עד מהרה עם המציאות הכלכלית של פרסום מונומנטלי. החרטים עלו ביוקר, הדפסת לוחות בפורמט גדול עוד יותר, והנייר האיכותי היה יקר. פורייה גיבש תוכנית מימון מעורבת המשלבת אשראי ממשלתי עם מנויים של ספריות, אקדמיות ויחידים אמידים. הנוסחה הזאת, שאיפשרה לשלוט בעלויות ובד בבד להרחיב את ההפצה, הקדימה את מודלי המימון של הפרסומים המדעיים הגדולים של המאה ה-19.

דנון, מצדו, ניהל משא ומתן עם מו"ל פריזאי על פרסום מסע במצרים התחתית והעליונה שלו כספר עצמאי, קודם לתיאור הקולקטיבי. הפרסום המהיר הזה, כבר ב-1802, יאפשר לשמור על עניין הציבור במצרים העתיקה וליצור הקשר נוח לקבלתו של התיאור כשיופיע.

— אנו מפרסמים בשני שלבים. המסע שלי תחילה, לציבור הרחב ולשמירת התנופה. התיאור אחר כך, לחוקרים ולנצח.

מינויו של דנון למנהל הכללי של המוזיאונים הלאומיים, שהוכרז בצו קונסולרי בנובמבר 1802, היה הפתעה עבורו כמו גם עבור עמיתיו בוועדה. בנופרטה החליט על כך לאחר שקרא את מסע במצרים התחתית והעליונה ולאחר כמה שיחות עם דנון על האמנות והאוספים.

התפקיד הזה, שלא ביקש ושבנופרטה שמר לו מאז שיחתם בדצמבר 1801, יציב את דנון בלב סתירה. כמנהל המוזיאונים יפקח על רכישות יצירות אמנות שמקורן במדינות שכבשה האימפריה הנפוליאונית. הוא יהפוך לגלגל המרכזי של מדיניות ביזה שיטתית שהיה במצרים עד ביקורתי וחסר אונים.

ובכל זאת קיבל. הוא סבר שמעמדה זו יוכל להשפיע על אופן הרכבת האוספים והצגתם, להדגיש את ההיבט המדעי ולא את ההיבט הניצחוני. זו תהיה מערכה אחרת, שתתנהל בכלים אחרים.

המתח היסודי הזה בין תפקידו העתידי לניסיונו בעבר לא חמק ממנו. הוא רשם אותו ביומנו בדיוק הקר שהקצה לתצפיות קשות לנשיאה. ואז עבר הלאה. היה יותר מדי לעשות מכדי להתעכב על פרדוקסי מצבו.

עשרים השנים שיבואו יהיו הפוריות ביותר בחייו המקצועיים, אף כי שונות באופיין מאלו שזה עתה חווה. יושבניות יותר, אדמיניסטרטיביות יותר, מוסדיות יותר. אך גם, בדרכן, תובעניות לא פחות. הוצאתו לאור של התיאור

של מצרים תדרוש סיבולת ומשמעת הדומות לאלו של המסע עצמו. דנון ידע זאת. עשרים שנות עבודה לפניו. הוא יצא לרחוב והלך.

VII - העבודה מתחילה

זימאר התגורר ברחוב לה-קרוואה-פובן מאז שובו. חדר קר בחורף, הפונה צפונה, אך עם שולחן גדול שעליו פרש את דפי המדידות שלו.

עברה שנה מאז שחזר. במשך שנה תמלל, השווה, תיקן. מדידותיו הטופוגרפיות השתרעו כעת על פני מאתיים דפי נייר מילימטרי, מהדלתא ועד אשדות אסואן. מפת מצרים המדויקת ביותר שצוירה מעולם.

הוא חישב את גובה הפירמידה הגדולה: מאה ארבעים ושישה מטרים וחצי, כלומר כמאתיים ושמונים אמות מלכותיות מצריות. הבנאים השתמשו ביחידת מידה מדויקת, ועתה אפשר היה לגלותה מחדש. הוא פרסם את הערך בהערותיו: 0,5236 מטר. המצריינים ישתמשו בו במשך מאה וחמישים שנה. הוא חשב גם על תעלת סואץ. בונפרטה שקל אותה.

לפרה, המהנדס הראשי, עשה טעות מונומנטלית. הוא הגיע למסקנה שהים האדום גבוה בכעשרה מטרים מהים התיכון, מה שהופך את התעלה לבלתי אפשרית בלי שערי מים.

זימאר כבר פקפק במספרים הללו, מבלי יכולת להוכיח זאת. דוחו של לפרה יתפרסם ב-1803.

הטעות הזאת תעלה כמעט חצי מאה, עד שבורדלו, ב-1847, יחזור על המדידות ויראה ששני הימים כמעט באותו גובה, ועד שפרדינן דה לסספס יחפור את התעלה בעשר שנים.

זימאר, בחדרו הקר, התבונן במפת הנילוס שלו. כל עיקול נמדד במצפן ובתאודוליט. כל כפר. כל מקדש. עמק הנילוס השתרע על עשרה דפים מצפון לדרום, בדיוק שיאפשר למהנדס לחזות לאן ילכו המים אם יבנו סכר.

מאה שנה אחר כך, המהנדסים הבריטים שיבנו את סכר אסואן הראשון עדיין יעיינו במדידותיו של זימאר.

הוא רשם ביומנו באותו ערב: "כל העבודה הזאת כדי שמהנדסי המאה הבאה יוכלו לנהל את מימיו של עם שלא ידענו למשול בו."

הוא כיבה את הנר. נותרו לו עוד מאה ועשרה דפים לתמלל לפני שהועדה תוכל להתחיל להדפיס את הכרך הראשון של *התנאור*.

אוקטובר הביא את ההתנגדויות האמיתיות הראשונות של העבודה.

העמוקה שבהן לא הייתה טכנית. זו הייתה בעיית ההירוגליפים.

דנון הבין זאת בכל ערב בקריאה חוזרת של הערות היום. הוא צייר מאות עמודי כתובות בקרנק, בלוקסור, בעמק המלכים. הוא העתיק אותם בדיוק של חרט, סימן אחר סימן, מבלי להבין אפילו אחד. *התנאור* יפרסם את העמודים הללו. אלפי קוראים יביטו בהם. איש לא ידע מה הם אומרים.

זה היה חסר יסודי, ולא עמד לרשותו שום מזור.

מרסל ניסה זאת בבירור בישיבה באוקטובר.

— עלינו לאמץ סגנון תיאורי למהדרין. את מה שאנו רואים, לא את מה שהדבר אומר.

התנאור של *מצרים* היה בראשיתו רעיון של פורייה. לא כל כולו. בונפרטה הורה לפרסם, לזמאר ארגן, דנון סיפק את התמונות. אך פורייה היה הראשון שהבין מה הספר הזה צריך להיות. מונומנט. אנציקלופדיה של ציוויליזציה שלמה, כפי שנמצאה.

הוא יכתוב את ההקדמה ההיסטורית מדירתו הפריזאית במשך שנתיים. מאה ושישים עמודים צפופים, סינתזה של כל מה שידוע על מצרים מימי היוונים. נפח התמונות היה מסחרר. לדנון היו פנקסיו, לזולואה ולדוויליה שלהם, מאתיים שלושים ושבעה בסך הכול. לזמאר היו מאתיים דפי מדידות. לזופרואה היו מאות לוחות זואולוגיה ובוטניקה. למהנדסים היו תוכניות אדריכליות לכל מונומנט שנסקר. בסך הכול, שמונה מאות תשעים וארבעה לוחות, ובהם כשישים צבעוניים. כארבע מאות חרטים, על פני עשרים שנה. עשרות שרטים, שרבים מהם השתתפו במסע.

לוחות כה גדולים שאף מכבש פריזאי לא יכול היה להדפיסם. קונטה — אותו קונטה שיצר עפרונות במצרים — תכנן לפני מותו ב-1805 מגנון מיוחד לפורמטים התובעניים ביותר, שממשיכו הפעילו. מכבשים חדשים נבנו. לוחות מסוימים כיסו כמעט מטר רבוע. נדרשו דפי נייר שיוצרו במיוחד, עם סימן מים *מצרים העתיקה והחדשה*. לוחות מסוימים דרשו שנתיים של עבודה כל אחד.

הכרך הראשון יצא ב-1809. האחרון ב-1829. עשרים ושלושה כרכים, שנדפסו באלף עותקים על נייר ורז'ה עם סימן מים. המהדורה המסחרית של פנקוק תופיע החל מ-1821 בשלושים ושבעה כרכים.

פורייה יזכה לראות את הכרכים הראשונים יוצאים, ואחר כך את היצירה המושלמת. הוא ימות ב-1830.

התיאור של מצרים יצר את המצריינות כדיסציפלינה. הוא תיעד מונומנטים שנהרסו מאז, צבעים שנמחקו מאז, אתרים שנבזזו מאז. הוא איפשר לחוקר צרפתי לפתח את שיטת הפענוח שלו. מה שצרפת שמרה באמת ממצרים היו מאה שישים ושבעה מוחות ושמונה מאות תשעים וארבעה לוחות שהפיקו. מה שגזלה – והמילה הייתה מדויקת, יהא ההצדק אשר יהא – היה בלונדון. הפסלים היו בלונדון. הידע היה בפרז.

זו הייתה הנחמה היחידה שעמדה לרשותם. היא הייתה אמיתית.

הקשיים האחרים – עקביות בין לוחות של אמנים שונים, אחידות בשמות המונומנטים – נפתרו בנהלי עבודה שפורייה גיבש בשיטתו הרגילה: ברורה, מעשית, ישימה מיד. כל לוח נבדק מול המדידות הממדיות. אומצו השמות הערביים המודרניים כשמות רשמיים, עם השמות היווניים העתיקים בסוגריים.

זימאר הציע את כלל השמות. פורייה יישם אותו.

בנובמבר החל דנון בכתיבת ההערות. כל לוח היה צריך להיות מלווה בטקסט: מיקום, ממדים, מצב שימור, ייחוס שושלתי סביר.

דנון כתב את ההערות על המקדשים העיקריים שחקר. סגנונו הספרותי, שהושפע מהפרוזה הרומנטית המתהווה של תחילת המאה ה-19, שילב דיוק תיאורי מדעי עם קטעים מעוררי רגש המעבירים את ההתרגשות האסתטית והרוחנית שחש למראה המונומנטים המלכותיים הללו.

ההערה שלו על קרנק נפתחה בממדים. מתחם של חמש מאות וארבעים מטרים על חמש מאות וחמישים, שלושים הקטרים, מאה שלושים וארבעה עמודים באולם העמודים, שנים עשר עמודים מרכזיים בגובה עשרים ואחד מטרים. ואז משפט אחד: "ההשפעה שיוצר יער העמודים הזה היא של מרחב שבו גדלות האדם וגדלות האל מתמזגות."

פורייה מחק את המשפט. דנון החזיר אותו.

פורייה קרא את ההערות ומחק מהן את הקטעים הליריים. דנון החזיר אותם. פורייה מחק אותם שוב.

— אנו עוסקים במדע, לא בספרות, אמר פורייה.

— מדע של מה? השיב דנון. המונומנטים האלה נבנו כדי להשפיע על המתבונן בהם. אם איננו מעבירים את ההשפעה הזאת, אנו מקטלגים אבנים.

אף אחד מהשניים לא נכנע. הם הניחו לשתי הנימות לדור בכפיפה אחת. *התיאור* יהיה שני הדברים כאחד. אולי משום כך יחזיק מעמד.

פורייה התגורר ברחוב פוסה-סן-ויקטור, עשרים דקות הליכה ממלון בובה. הוא חשב על בונפרטה. לא על יהירותו או על שאפתנותו, שכבר מזמן חדל להתנגד להן, אלא על משהו פשוט יותר: האיש הזה שיגר מסע ששינה את אופן ההתבוננות של אירופה במצרים, שינה את אופן ההתבוננות של פורייה עצמו בהיסטוריה, וכנראה לא ידע על כך הרבה. עבור בונפרטה, מצרים הייתה טעות צבאית שתוקנה בהפיכה מוצלחת. עבור פורייה, היא תישאר כל חייו התקופה הצפופה ביותר שהכיר.

זה היה ההבדל בין מי שעושים את ההיסטוריה לבין מי שמבינים אותה. לעתים רחוקות אותם אנשים.

הוא עצר בפנינת רחוב סן-ז'אק. צעיר מכר עיתונים בקור. הוא קנה אחד בלי לקרוא בו, והמשיך.

זימאר, בחדרו ברחוב לה-קרואה-פובן, עדיין עבד. הוא שכר חדר קטן מדי שבו התקין את פנקסיו ומכשיריו על שולחן מכוסה נייר קלק. באותו ערב כיוון את שיטת ההיטל הקרטוגרפי שישמש באטלס של *התיאור*. עמק הנילוס השתרע על שמונה מעלות רוחב אך לא עלה לעולם על עשרים קילומטרים ברוחבו. הוא נזקק להיטל ששומר על פרופורציות הרצועה הפורייה והדקה הזאת בלי לעוות יותר מדי את המרחקים.

הוא סרטט את קו האורך הראשון. אחר כך את קווי הרוחב. אחר כך את שפך הנילוס בצפון, ברוזטה. אחר כך את מהלך הנהר דרומה עם עיקוליו שהכיר בעל פה אחרי שמדד אותם במשך שמונה עשר חודשים.

המפה קיבלה צורה, קו אחר קו.

חצות כשהניח זימאר את עטו. הוא כיבה את המנורה במקום להניח לה להיכבות מעצמה – הרגל ממצרים, שם השמן היה יקר – ונשאר זמן מה בחשכה. עשרים וחמש שנים. הוא ראה את הפירמידות, את מקדשי תבאי, את המדבר, קרב, כניעה, ומדד דברים שאיש לא מדד לפניו. ועכשיו הוא מצייר מפה בחדר קר.

זה לא היה פחות טוב. המדע האמיתי נעשה בלילה, בסבלנות. הוא חשב על עבדאללה, הוכיל של התעלה, שאמר לו שהלמידה אינה נגמרת לעולם משום שגם התעלה אינה חדלה להשתנות. הוא הבין עכשיו מה פירוש הדבר. מצרים הייתה הקציר. זו הייתה התבואה שדשים אותה ומכניסים לאסמים כדי שתעבור את החורף.

זיפראה סנט-הילר, ברחוב דה סן, כתב לקוויה. הם היו יריבים וידעו זאת. אך המכתב שחיבר לא היה של יריבות, אלא מכתב של אמת.

הוא תיאר לו את האיביסים המחונטים של סקארה, את תנייני הנילוס, את חתולי בובאסטיס. והוא תיאר לו דבר שלא סיפר לאיש עד כה. את ההכרה שצמחה בו בחודשי מצרים שהמינים אינם קבועים, שהם משתנים עם סביבתם.

קוויה ילחם בו. הם יתווכחו שלושים שנה בפני האקדמיה. הריב הזה יהיה אחד החשובים בתולדות הטבע האירופיות. הוא החל כאן, בחדר בפרוז, בדצמבר 1802, במכתב לאיש שאהב ונלחם בו בעת ובעונה אחת.

הוא סגר את המכתב, חתם אותו. הערב הסתיים. למחרת בבוקר שלח אותו בדואר.

מצרים המשיכה לפעול, מרחוק, בתודעתם של מי שחצו אותה. זו לא הייתה נוסטלגיה. זה היה משהו עקשני ושימושי יותר. דרך אחרת לראות דברים, שלא תיעלם.

בדצמבר הודיע משרד האוצר לפורייה שההוצאות חורגות מן התחזיות. החרטים בלעו ארבעים אחוז מהתקציב. הנייר האיכותי, עשרים. לקצץ בלי להקריב את האיכות, בלתי אפשרי. פורייה אמר זאת לשר. השר אמר שיבדוק. הוא בדק. הכספים נשמרו. התיאור נמשך.

זימאר, בחדרו, הוציא באותו ערב את הערותיו על הפיוס. מדידות השקיה שעדיין לא תמלל עבור התיאור. תעלות, ספיקות, סבבי סאקיות. הוא בילה

שם שבועיים כדי למדוד דברים שהפלאחים ידעו מבלי שכתבו אותם מעולם. מערכת הידראולית עתיקה כמו הפרעונים, שמורה שלמה בראשיהם של האנשים שהפעילו אותה מילדות. הוא רשם אותה, המיר אותה לדקות ולספיקות, עיצב אותה כדי שמהנדסי המאה הבאה יוכלו לקרוא אותה. אולי זו הייתה הדרך היחידה להצילה.

הוא הניח את הפנקס. בחוץ, פריז הייתה שקטה. אי שם, אותם כוכבים כמו אלה של הפיוס. אותם שוורים, כנראה, מסתובבים במעגליהם.

בסוף דצמבר היו עשרים כרכים בהכנה בו זמנית. הכיוון נקבע, הצוותים במקומם.

בערב ה-31 בדצמבר 1802 הניח דנון את עפרונו והביט בצינורות הנחושת המסודרים לאורך קיר חדר עבודתו. ארבעה צינורות נחושת, ממספרים בצבע שחור. בצינור מספר אחד, פנקסיו הוותיקים ביותר, אלכסנדריה, הצעדה במדבר, המבטים הראשונים על הפירמידות. במספר שלוש, מדידות תבאי ועמק המלכים. במספר ארבע, הרישומים האחרונים, שנעשו בקהיר ערב ההפלגה. הוא קם, נטל את צינור מספר אחד, סובב והסיר את הפקק. הוציא את הפנקס הראשון. הוא נפתח על סקיצה מהירה. סיפון הזינון, עם המפרשים והצי ברקע, שצוירה בעת ההפלגה במאי 1798. ארבע שנים קודם. אדם אחר, כמעט. הוא סגר את הפנקס, הדק את הפקק. החזיר את הצינור אל הקיר.

בחוץ, פריז סיימה את שנתה ברעש הרגיל של עיר גדולה. הפעמונים, הקולות, גלגלי הכרכרות על האבנים הרטובות. בעוד כמה שעות יהפוך 1802 ל-1803. *המאור* יהיה בן שנה. יידרשו עוד עשרים ושש.

הוא הניח ללהבה לדעוך ויצא אל הרחוב. הוא הלך זמן מה בלי כיוון מוגדר, בקור היבש של הלילה הפריזאי. בפינת רחוב גרנל עצר והרים את עיניו. השמיים היו בהירים. אוריון היה שם, מעל הגגות, בדיוק במקום שבו ראה אותו מעל הפירמידות בחורף 1798.

אותם כוכבים. אותו לילה. ארץ אחרת, חיים אחרים.

הוא חזר הביתה, התיישב ליד שולחנו, פתח פנקס ריק. בראש העמוד הראשון רשם את התאריך. ואז, מתחתיו: "מקדש קרנק, אולם העמודים. עמודים מרכזיים: 21 מטרים. קוטר: 3 מטרים ו-50. כותרות פפירוסיות."

הוא התחיל לכתוב את ההערה.

בונפרטה, לעומתו, לא חיכה. הקונסול הראשון מאז ברומר שנת VIII, קונסול לכל החיים ב-1802, קיסר הצרפתים ב-1804. האיש שאמר לחוקרי קהיר שעבודתם תחזיק מעמד אחריו היה בונה משהו שאפתני ושברירי יותר: משטר. התיאור של מצרים יופיע בימי האימפריה. דנון ינהל את מוזיאוניה. מה שהיה המסע בפועל – רעוע, חלקי, יקר – היה הופך בסיפור הרשמי ליסוד של התהילה הלאומית. כך היו הדברים בסופו של דבר מחזיקים מעמד. דנון עדיין לא סיים. המערכות עמדו להתחדש. גרמניה, אוסטריה, פרוסיה. ועם המערכות, האוספים.

סוף כרך ב'